

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МЕЛИКОВ Руслан Гюндюз огли

УДК 341.32:623.4-027.43

ДИСЕРТАЦІЯ

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ
АВТОНОМНИХ СИСТЕМ ОЗБРОЄННЯ ПІД ЧАС ВЕДЕННЯ
ВОЄННИХ ДІЙ**

Спеціальність 081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Р. Г. огли Меликов

Науковий керівник:

АРАКЕЛЯН Мінас Рамзесович,

доктор юридичних наук, професор

Одеса - 2023

АНОТАЦІЯ

Меликов Р. Г. Міжнародно-правове регулювання використання автономних систем озброєння під час ведення воєнних дій. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2023.

Дисертаційне дослідження присвячене актуальному завданню науки міжнародного права – дослідженню правових основ та виявленню можливостей для розвитку правового регулювання автономних систем озброєнь (АСО) як важливої частини міжнародного гуманітарного права ХХІ століття.

В роботі наголошується, що автономні системи озброєнь є принципово новим методом ведення війни, проте сама по собі піднята ними проблематика не становить абсолютної загадки для міжнародного гуманітарного права. Його базові принципи, такі як гуманність, розрізнення та пропорційність лишаються незмінними та застосовуються для оцінки будь-яких нових систем озброєнь. В минулому, ці принципи успішно використовувалися для оцінки нових систем та вже існуючих систем озброєнь, що призводило до заборони чи обмеження застосування відповідних систем. Немає підстав вважати, що поява автономних систем озброєнь змінить ці принципи та характер їхнього застосування. Оцінка автономних систем озброєнь має проводитися, відштовхуючись від цих принципів. Водночас наголошується, що міжнародне право в ХХ столітті при оцінці нових систем озброєнь перейшло від реагування правовими приписами на застосування вже існуючих систем озброєнь до прогнозування застосування перспективних систем озброєнь, що можуть з'явитися у майбутньому. Неможливість точно визначити характер і особливості застосування таких ще неіснуючих чи не

застосованих широко систем створює додаткову складність при їх оцінці міжнародним гуманітарним правом.

Автор виходить з того, що проблематика врегулювання правового статусу АСО походить з недостатньої визначеності самого цього поняття. Наразі міжнародне гуманітарне право стоїть лише на початку шляху дослідження автономних систем озброєнь, які самі є результатом революції в розвитку інформаційно-телекомунікаційних систем. Такі технології створюють складні правові, політичні, моральні та етичні проблеми. Щонайменше, МГП має визначитися щодо правомірності самого використання АСО, можливих порушень при застосуванні таких систем та відповідальності за таке застосування. Наразі виглядає так, що технологія розвивається надто стрімко, аби міжнародне гуманітарне право встигало прогнозувати чи навіть реагувати на появу кожної нової системи. Отже слід говорити про комплексне врегулювання всієї сфери автономних систем озброєнь, створення універсальних правил, що застосовувалися б до кожного нового типу АСО.

Ключовим питанням для врегулювання правового статусу нових АСО є визначення таких систем як засобів або методів ведення війни. Під засобами для цілей роботи розуміється сам спосіб ураження цілі, а під методами – спосіб доставки чи тактика застосування певного засобу. З урахуванням цього, в роботі робиться висновок, що АСО належать до методів ведення війни. Засоби ураження цілі, що на них використовуються, відомі міжнародному гуманітарному праву. Змінюється лише характер застосування цих засобів. Проблема полягає в тому, в який спосіб приймається рішення про застосування певного засобу ведення війни. Традиційно, таке рішення приймається оператором зброї – людиною. Революційність АСО полягає в тому, що в процесі ухвалення рішення бере участь автоматизована комп'ютерна система. Ступінь автономії такої системи може відрізнитися від надання оператору-людині інформації для ухвалення рішення, до

повноцінного збору, оцінки, аналізу такої інформації та ухвалення рішення про застосування зброї «машинним мозком».

Технології повністю автономного озброєння вже існують, і вже наявні повідомлення про випадки, коли весь процес прийняття рішення, від отримання інформації про ціль до летального ураження зброєю цілі, проходив завдяки штучному інтелекту. Проте ті системи, що зараз активно застосовуються на полі бою, ще неможна назвати повністю автономними. Вони володіють лише певним ступенем автономії. В цьому сенсі, збройний конфлікт між Україною та Російською Федерацією виглядає може стати полігоном для випробування таких нових технологій. Обидві сторони вже використовують півавтономні системи, де частина процесу ухвалення рішення покладена на штучний інтелект. Поява ж на полях битв повністю автономних систем виглядає справою найближчого майбутнього.

В роботі відзначається, що розвиток автономних систем озброєнь рухається в напрямку все більшої абстракції. Ознаки автономності в зброї існували з давніх часів. Пастки чи міни також мають ознаки автономності, бо можуть спрацювати без прямого рішення оператора. Унікальність нових АСО в тому, що вони здатні ухвалювати все більш абстрактні рішення – не просто реагувати на зміну зовнішнього середовища, але й самим оцінювати таке середовище і ухвалювати рішення в залежності від все більшої кількості факторів. У зв'язку з цим виникає питання, чи можна вважати автономні системи «квазікомбатантами», що здатні ухвалювати самостійні відповідальні рішення. В свою чергу, це веде до питань про правовий статус та ланцюжок відповідальності за застосування АСО. Відповіді на ці питання дозволять надати відповідь на питання про те чи відповідають АСО вимогам МГП.

В роботі досліджуються аргументи на користь повної заборони автономних систем озброєнь, що були висунуті рядом правозахисних організацій, та що активно обговорюються в філософській думці. Автор

доходить до висновку про неможливість такої повної заборони, оскільки АСО дають таку перевагу на полі бою стороні, що їх використовує, що неможна очікувати, що держави відмовляться від цієї технології. Питання тут не в дозволі чи забороні, а в тому як забезпечити відповідність АСО фундаментальним принципам міжнародного гуманітарного права. Наразі це не виглядає нерозв'язною проблемою. Більше того, АСО здатні забезпечити краще розрізнення між воєнними чи невоєнними цілями або вибір між летальною та нелетальною силою, оскільки вони, на відміну від людини, не діють під впливом емоцій, паніки, упереджень, тощо. Безумовно, слід враховувати можливість помилки, однак наявні дослідження демонструють, що ймовірність такої помилки для АСО не вища, а, як правило, нижча, ніж ймовірність помилки людини-оператора зброї. Крім того, існує багато випадків, коли АСО можуть захистити цивільне населення та військовослужбовців від небезпек краще, ніж це зробила б людина, наприклад у операціях з розмінування. Таким чином, застосування АСО виглядає не тільки можливим, але й виправданим з точки зору дотримання базових принципів МГП.

Окремий розділ дослідження присвячений відповідальності за можливі порушення міжнародного гуманітарного права при застосуванні АСО. Тут можна простежити три напрямки досліджень: міжнародно-правова відповідальність держав, міжнародно-правова відповідальність недержавних збройних груп та індивідуальна міжнародна кримінальна відповідальність. Встановлюється, що правила застосування норм міжнародно-правової відповідальності за дії держав чи недержавних збройних груп не зазнають змін під впливом появи АСО, а допущені ними порушення цілком можуть бути атрибутовані як державі, так і недержавній групі. Складність тут полягає лише у встановленні ланцюжку відповідальності, який залежить від того, на якому етапі виробничого процесу чи процесу застосування АСО виникла помилка, яка призвела до порушення МГП. Чи є ця помилка

результатом помилки розробника, особи, що програмувала АСО для виконання конкретного завдання, чи оператора, який ухвалив рішення про застосування АСО? Залежно від того, з якою державою чи недержавною групою асоційований певний суб'єкт і визначається їхня відповідальність. Наприклад, в разі помилки в діях державної компанії, що розробила АСО, відповідальність за порушення МГП може бути атрибутована державі, якій належить ця компанія, а в разі, якщо порушення стало результатом помилкової чи злочинної поведінки агента держави, яка застосовує АСО, міжнародно-правову відповідальність за порушення МГП нестиме держава, яку представляє такий агент.

Більш складне питання виникає при визначенні індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення МГП при застосуванні АСО. Самі автономні системи озброєнь кримінальної відповідальності за свої дії нести не можуть, принаймні на даному етапі їхнього розвитку, оскільки вони не мають і не можуть мати психологічного ставлення до порушення, а отже в їхніх діях відсутня суб'єктивна сторона. З цього випливає, що відповідальність за порушення МГП при застосуванні АСО повинний нести суб'єкт, що може мати таку суб'єктивну сторону, тобто людина-розробник, програміст чи оператор автономної системи озброєнь. Уявляється, що за допомогою АСО наразі неможна вчинити таких злочинів, що не покривалися б чинним регулюванням міжнародного кримінального права, тож об'єкт та об'єктивна сторона лишаються незмінними, в той час як потребує вирішення питання щодо суб'єкту та суб'єктивної сторони злочинів, вчинених із застосуванням АСО. Питання навмисності в поведінці таких осіб, як оператор, військовий командир або творець системи, виникає, якщо автономна система робить остаточний «вибір» щодо дії, яка є порушенням міжнародного гуманітарного права. Певну надію на вирішення проблеми наміру породила практика міжнародних кримінальних трибуналів, але залишається незрозумілим, чи можуть такі неадекватно визначені стандарти

на практиці створити можливості для встановлення наміру в діях осіб, які порушили закони та звичаї війни шляхом використання АСО. Виглядає так, що відповіді на ці питання може надати лише практика.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, принципи міжнародного гуманітарного права, автономні системи озброєнь, АСО, нові системи озброєнь, міжнародно-правова відповідальність.

SUMMARY

Melykov R.G. International legal regulation of the use of autonomous weapons systems during military operations - Qualifying scientific work on manuscript rights. Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in the specialty 081 - Law National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2023.

The thesis is devoted to the current task of the science of international law - the study of legal foundations and the identification of opportunities for the development of legal regulation of autonomous weapons systems (AWS) as an important part of international humanitarian law of the 21st century.

The work emphasizes that autonomous weapons systems are a fundamentally new method of waging war, but the issues raised by them in themselves do not constitute an absolute mystery for international humanitarian law. Its basic principles of humanity, distinction and proportionality remain unchanged and apply to the evaluation of any new weapons systems. In the past, these principles have been successfully used to evaluate new systems and existing weapons systems, leading to bans or restrictions on the use of such systems. There is no reason to believe that the emergence of autonomous weapons systems will change these principles and the nature of their application. The assessment of autonomous weapons systems should be based on these principles. At the same time, it is emphasized that international law in the 20th century, when assessing new weapons systems, moved from reacting with legal prescriptions to the use of already existing weapons systems to predicting the use of prospective weapons

systems that may appear in the future. The impossibility of accurately determining the nature and features of the application of such non-existent or not widely used systems creates additional difficulty in their assessment by international humanitarian law.

The author assumes that the problem of regulating the legal status of AWS originates from the lack of certainty of this concept itself. Currently, international humanitarian law is only at the beginning of the research of autonomous weapons systems, which are themselves the result of a revolution in the development of information and telecommunication systems. Such technologies create complex legal, political, moral and ethical issues. At the very least, IHL should determine the legality of the use of AWS itself, possible violations in the use of such systems and responsibility for such use. Currently, it appears that technology is developing too rapidly for international humanitarian law to predict or even respond to the emergence of each new system. Therefore, we should talk about the comprehensive regulation of the entire field of autonomous weapons systems, the creation of universal rules that would be applied to each new type of AWS.

A key issue for settling the legal status of new AWS is the definition of such systems as means or methods of warfare. Means for the purposes of work mean the very method of defeating the target, and methods mean the method of delivery or the tactics of using a certain means. Taking this into account, the work concludes that AWS belong to the methods of warfare. The means of defeating the target used on them are known to international humanitarian law. Only the nature of the use of these means changes. The problem is how the decision to use a certain means of warfare is made. Traditionally, such a decision is made by the operator of the weapon - a person. The revolutionary nature of AWS lies in the fact that an automated computer system participates in the decision-making process. The degree of autonomy of such a system can vary from providing a human operator with information for decision-making, to full-fledged collection, evaluation,

analysis of such information and decision-making on the use of weapons by a "machine brain".

Fully autonomous weapons technologies already exist, and there are already reports of cases where the entire decision-making process, from receiving information about a target to lethally striking a target with a weapon, was handled by artificial intelligence. However, those systems that are currently actively used on the battlefield cannot yet be called fully autonomous. They have only a certain degree of autonomy. In this sense, the armed conflict between Ukraine and the Russian Federation can become a testing ground for such new technologies. Both parties already use semi-autonomous systems where part of the decision-making process is entrusted to artificial intelligence. The appearance of completely autonomous systems on the battlefields seems to be a matter of the near future.

The work notes that the development of autonomous weapons systems is moving in the direction of greater abstraction. Signs of autonomy in weapons have existed since ancient times. Traps or mines also have signs of autonomy, because they can be triggered without a direct decision of the operator. The uniqueness of the new AWS is that they are able to make more and more abstract decisions - not just to react to changes in the external environment, but also to evaluate such an environment themselves and make decisions depending on an increasing number of factors. In this connection, the question arises whether autonomous systems can be considered "quasi-combatants" capable of making independent responsible decisions. In turn, this leads to questions about the legal status and the chain of responsibility for the application of AWS. The answers to these questions will allow us to answer the question of whether AWS meet the requirements of IHL.

The work examines the arguments in favor of a complete ban on autonomous weapons systems, which were put forward by a number of human rights organizations, and which are actively discussed in philosophical thought. The author concludes that such a complete ban is impossible, since AWS give such an advantage on the battlefield to the party that uses them that it cannot be

expected that states will abandon this technology. The question here is not permission or prohibition, but how to ensure compliance of AWS with the fundamental principles of international humanitarian law. This does not appear to be an insurmountable problem at this time. Moreover, AWS are able to provide a better distinction between military and non-military targets or the choice between lethal and non-lethal force, since they, unlike humans, do not act under the influence of emotions, panic, prejudice, etc. Of course, the possibility of error must be considered, but existing studies demonstrate that the probability of error for an AWS is no higher, but generally lower, than that of a human operator of the weapon. Additionally, there are many cases where AWS can protect civilians and military personnel from hazards better than a human would, such as in demining operations. Thus, the application of AWS seems not only possible, but also justified from the point of view of compliance with the basic principles of IHL.

A separate section of the study is devoted to responsibility for possible violations of international humanitarian law in the application of AWS. Three directions of research can be traced here: international legal responsibility of states, international legal responsibility of non-state armed groups, and individual international criminal responsibility. It is established that the rules of application of the norms of international legal responsibility for the actions of states or non-state armed groups do not undergo changes under the influence of the appearance of AWS, and the violations committed by them can be attributed to both the state and the non-state group. The difficulty here lies only in establishing the chain of responsibility, which depends on at what stage of the production process or the process of application of AWS an error occurred that led to a violation of IHL. Is this error the result of an error by the developer, the person who programmed the AWS for a specific task, or the operator who made the decision to use the AWS? Depending on which state or non-state group a certain subject is associated with, their responsibility is determined. For example, in the event of an error in the actions of a state-owned company that developed an AWS, responsibility for a

violation of IHL can be attributed to the state to which this company belongs, and in the event that the violation was the result of erroneous or criminal behavior by an agent of the state that applies the AWS, international law Responsibility for violations of IHL will be borne by the state represented by such an agent.

A more complex issue arises when determining individual criminal liability for violations of IHL when applying AWS. The autonomous weapons systems themselves cannot bear criminal responsibility for their actions, at least at this stage of their development, since they do not and cannot have a psychological attitude to the violation, and therefore their actions lack a subjective side. From this it follows that the responsibility for violations of IHL in the application of AWS should be borne by an entity that may have such a subjective side, i.e. a developer, programmer or operator of an autonomous weapons system. It seems that with the help of AWS it is currently impossible to commit such crimes that would not be covered by the current regulation of international criminal law, so the object and the objective side remain unchanged, while the issue of the subject and the subjective side needs to be resolved crimes committed with the use of AWS. The question of intentionality in the conduct of persons such as the operator, military commander, or creator of the system arises if the autonomous system makes the ultimate "choice" to act in violation of international humanitarian law. The practice of international criminal tribunals has given rise to some hope of solving the problem of intent, but it remains unclear whether such inadequately defined standards can in practice create opportunities to establish intent in the actions of persons who have violated the laws and customs of war by using AWS. It seems that only practice can provide answers to these questions.

Key words: international humanitarian law, principles of international humanitarian law, autonomous weapons systems, AWS, new weapons systems, international responsibility.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Меликов Руслан Гюндуз Огли. Автономні системи озброєння та принцип розрізнення в міжнародному гуманітарному праві. *Право і суспільство*. 2021. №6. С. 315 – 320. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/46.pdf

2. Меликов Руслан Гюндуз Огли. Методологія врегулювання нових типів озброєння засобами міжнародного гуманітарного права: становлення та розвиток. *ScienceRise: Juridical Science*. 2021. №4 (18). С. 42 – 45 URL: http://journals.uran.ua/sr_law/article/view/247459/247733

3. Меликов Р. Г. Відповідальність держав за порушення МГП при застосуванні автономних систем озброєнь. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 883-886. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2022/216.pdf

4. Меликов Р. Г. Застосування автономних систем озброєння під час російсько-української війни: нові виклики міжнародному гуманітарному праву. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 619-622. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2023/145.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

5. Меликов Руслан Гюндуз огли. Автономні системи озброєнь: виклик міжнародному праву. *Правове життя сучасної України* : міжнародна науково-практична конференція, (м. Одеса, 15 травня 2020 р)/ відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса : видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 65 – 67. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/>

6. Меликов Руслан Гюндуз огли. До питання про необхідність врегулювання автономних систем озброєнь міжнародним гуманітарним

правом. *Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Львів, 14–15 серпня 2020 року). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 133 - 136 URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/31461>

7. Меликов Руслан Гюндуз огли. Використання автономних повітряних дронів в конфліктах та міжнародне гуманітарне право. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Запоріжжя, 23 - 24 жовтня 2020 року). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2020. С. 36-40.

8. Меликов Руслан Гюндуз огли. Автономні системи озброєння в світлі відповідальності за дотримання принципу розрізнення. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики* : XIV Міжнародна науково-практична конференція, (м. Миколаїв, 2-3 грудня 2021 року). Миколаїв, 2021. С. 315–321.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АВТОНОМНИХ СИСТЕМ ОЗБРОЄНЬ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ.....	27
1.1. Історичний розвиток міжнародно-правового регулювання нових систем озброєнь засобами міжнародного гуманітарного права.....	27
1.2. Методологічне підґрунтя міжнародно-правового регулювання автономних систем озброєнь міжнародним гуманітарним правом.....	48
1.3. Поняття та межі автономії нових систем озброєнь як основний чинник їхнього визначення.....	64
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ АВТОНОМНОЇ СИСТЕМИ ОЗБРОЄННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ.....	82
2.1. Автономні системи озброєнь як засіб і метод ведення бойових дій.....	82
2.2. Принципи міжнародного гуманітарного права, що підлягають застосуванню до автономних систем озброєнь.....	99
2.3. Часові і просторові обмеження застосування норм МГП до автономних систем озброєнь.....	115
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ПРИ ЗАСТОСУВАННІ АВТОНОМНИХ СИСТЕМ ОЗБРОЄНЬ.....	130
3.1. Відповідальність держав за порушення МГП при застосуванні АСО...	130
3.2. Відповідальність недержавних збройних груп за дотримання норм МГП в світлі розвитку автономних систем озброєнь.....	144

3.3. Проблематика індивідуальної міжнародної кримінальної відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права з застосуванням автономних систем озброєнь.....	155
ВИСНОВКИ.....	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	177
ДОДАТКИ.....	203

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АСО	-	Автономна систем озброєнь
АТО	-	Антитерористична операція
БПЛА	-	Безпілотний літальний апарат
ГА ООН	-	Генеральна Асамблея ООН
ДП-І	-	Додатковий протокол І
ЛАСО	-	Летальна автономна система озброєнь
МКЧХ	-	Міжнародний комітет Червоного хреста
МКС	-	Міжнародний кримінальний суд
МГП	-	Міжнародне гуманітарне право
ООН	-	Організація Об'єднаних Націй

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Прогресивний розвиток міжнародного гуманітарного права (МГП) полягає в постійних зусиллях з розробки, імплементації та виконання зобов'язань, які слугують гуманітарним цілям обмеження жахів війни та захисту її жертв. В умовах постійних змін в характері збройних конфліктів, зокрема розвитку новітніх технологій, не можна забувати про юридичний компонент тобто про врегулювання цих нових технологій, методів і способів їхнього використання, правом.

Однією з технологій, що революційно змінює всі сфери людського життя, в тому числі, і воєнну сферу, є технологія штучного інтелекту, завдяки якому стає можливою розробка автономних машин будь-яких видів, починаючи від побутової техніки й транспортних засобів без водія, і закінчуючи бойовими системами, що здатні застосовувати зброю без участі людини. Такі системи отримали назву автономних систем озброєнь (autonomous weapons systems) або АСО (AWS), чи летальних автономних систем озброєнь (lethal autonomous weapons systems), чи ЛАСО (LAWS). Їхня поява породжує широке коло правових питань. Як застосування АСО вплине на дотримання державами зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом? Чи існує потреба в розробці особливого корпусу норм міжнародного права, що врегулював би застосування АСО? Яким чином будуть працювати механізми відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права з застосуванням АСО?

Дебати з цих питань тривають вже не менше десяти років як на рівні експертів, так і на рівні держав в рамках існуючих механізмів обговорень щодо міжнародних договорів про обмеження озброєнь. Глобальні правозахисні організації заявляють про занепокоєння розробкою автономних бойових систем і закликають до їхньої заборони. Водночас, держави досі не

можуть домовитися навіть про необхідність формальних переговорів з питань врегулювання виробництва, поширення і застосування АСО, не кажучи вже про їхнє обмеження. Як наслідок, правове регулювання не встигає за розвитком технології, що породжує небезпеку послаблення можливостей МГП виконувати свої функції в збройному конфлікті з застосуванням АСО.

Такі збройні конфлікти відбуваються вже зараз. Вже відомо про застосування летальної сили автономними дронами, яке призводило до загибелі людей. В збройному конфлікті, в який втягнута Україна, вже застосовуються безпілотні літальні апарати, що розглядаються як «передтехнологія» автономних систем, і питання появи в цьому конфлікті повністю автономних систем озброєнь – це питання найближчого майбутнього.

За відсутності спеціальних домовленостей про врегулювання правового статусу і особливостей застосування АСО в збройних конфліктах, слід виходити з тих можливостей, що відкриває чинне міжнародне гуманітарне право. Виникає необхідність дослідити такі можливості і встановити як саме діючі положення МГП можуть бути застосовані до автономних систем озброєнь, а також які правові проблеми можуть виникнути через недостатність правового регулювання та шляхи розв'язання цих проблем. Наведені міркування обумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Дослідження міжнародно-правового регулювання автономних систем озброєнь все ще знаходиться на початковій стадії, однак вже привернуло увагу значної кількості фахівців. Таке дослідження повинно спиратися на праці спеціалістів в галузі міжнародного гуманітарного права, серед яких слід виділити В. П. Базова, Х. П. Гассера, М. М. Гнатовського, Е. Давида, М. Догеля, Л. Досвальд-Бек, Ф. Кальсховена, А. Кассезе, Т. Р. Короткого, Е. Кюстера, В. М. Лисика, М. Мальцера, О. Р. Поєдинок, В. М. Репецького, Б. Циммерманна.

Спеціальними дослідженнями автономних систем озброєнь з точки зору міжнародного гуманітарного права займалися П. Асаро, В. Булавін, О. П. Григор'єв, С. І. Денисенко, Т. Г. Каткова, О. П. Котляренко, М. А. Ожеван, Л. Г. Приполова, А. І. Рудницький, М. Сассолі, В. В. Топольницький.

Значний інтерес з точки зору дослідження окремих правових питань, пов'язаних із автономними системами озброєнь з точки зору міжнародного гуманітарного права становлять роботи А. О. Васюренко, В. Грингана, М. В. Грушко, К. Дьормана, О. І. Колотухи, Е. Е. Кузьміна, В. П. Пилипенко, О. В. Сенаторової Н. Хендель, Е. М. Цибуленко.

З урахуванням специфічного предмету дослідження, дана робота була б неможливою без використання праць фахівців в галузі загальної теорії систем, ергономіки та машинної психології, а саме В. С. Авраменко, А. С. Авраменко, О. Ю. Бочкарьова, Л. М. Домбровської, І. М. Дудника, Г. Ф. Іванченка, М. В. Карчевського, О. С. Коваленка.

Попри наявність великої кількості фундаментальних робіт з міжнародного гуманітарного права та окремих наукових розиток з проблематики правового регулювання автономних систем озброєнь, відсутні комплексні монографічні дослідження міжнародно-правового регулювання використання автономних систем озброєнь під час ведення воєнних дій. Така ситуація має негативний вплив на законодавчу та правозахисну практику, що і зумовило обрання теми дисертаційного дослідження та підтверджує її обґрунтованість та актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» в контексті теми науководослідної програми «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер

0116U001842) на 2016-2020 рр. Тема дисертації затверджена Вченою радою (протокол № 1 від 17 жовтня 2019 року).

Мета і завдання дослідження. Відповідно до встановленого об'єкта (суспільні відносини, що виникають у зв'язку з розробкою, виробництвом, поширенням та використанням в бойових діях автономних систем озброєнь) та предмета дисертаційного дослідження (міжнародно-правове регулювання використання автономних систем озброєнь під час ведення воєнних дій), метою дослідження є комплексний теоретико-правовий аналіз проблем, пов'язаних з праввідносинами, що виникають у зв'язку з розробкою, виробництвом, поширенням та використанням в бойових діях автономних систем озброєнь, правовим статусом таких систем, відповідальністю держав, недержавних суб'єктів та кримінальною відповідальністю фізичних осіб в разі порушень міжнародного гуманітарного права у зв'язку з використанням автономних систем озброєнь в бойових діях.

Ця мета конкретизується такими завданнями:

- Простежити історичний розвиток міжнародно-правового регулювання нових систем озброєнь в міжнародному гуманітарному праві;
- Виявити методологічнк підгрунтя дослідження автономних системами озброєнь міжнародним гуманітарним правом;
- Визначити поняття та межі автономних систем озброєнь з точки зору міжнародного гуманітарного права;
- Охарактеризувати особливості автономних систем озброєнь як як методу ведення бойових дій;
- Визначити принципи міжнародного гуманітарного права, що підлягають застосуванню при використанні автономних систем озброєнь;
- Окреслити часові та просторові обмеження застосування МГП до автономних систем озброєнь;
- Виявити особливості відповідальності держав за порушення МГП при застосування автономних систем озброєнь;

- Встановити можливості поширення відповідальності за дотримання МГП при застосуванні автономних систем озброєнь на недержавні збройні групи;

- Охарактеризувати правову проблематику, пов'язану з індивідуальною міжнародною кримінальною відповідальністю за порушення міжнародного гуманітарного права з застосуванням автономних систем озброєнь.

Методи дослідження. Методичний інструментарій дослідження обраний з урахуванням поставленої мети та завдань, його об'єкта і предмета. Методологічну основу дисертації складає система загальнонаукових та спеціальних підходів і методів пізнання правових явищ. Методологічно дослідження ґрунтується на поєднанні загально-наукових методів дослідження, таких як аналіз та синтез, історичний метод, методи герменевтики, з методом кейс-стадіз, тобто дослідження конкретних ситуації, що дозволило надати комплексний погляд на правову проблематику, пов'язану з появою автономних систем озброєнь з точки зору міжнародного гуманітарного права. В дослідженні використано наступні методи. Феноменологічний підхід дозволив розглянути феномен автономних систем озброєнь як нової реальності в збройних конфліктах ХХ століття та сформулювати уявлення про вплив цього феномену на розвиток міжнародного гуманітарного права. Герменевтичний підхід використано під час аналізу нормативно-правових актів з метою з'ясування змісту конкретних норм права (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2). Застосування методу діалектики дозволило розглянути досліджувані явища в їхньому розвитку та взаємозв'язку (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1). Завдяки історичному методі пізнання вдалося простежити розвиток правового регулювання нових систем озброєнь в цілому та зокрема становлення правового регулювання автономних систем озброєнь засобами міжнародного гуманітарного права (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1). Структурно-функціональний метод дозволив вірну побудову

категоріального апарату дослідження, а саме скласти уявлення про регулювання автономних систем озброєнь як частину інструментарію міжнародного гуманітарного права, що є універсальним і застосовується до всіх нових методів ведення війни (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2). Для дослідження конкретних питань правового регулювання автономних систем озброєнь, зокрема питань обмеження його регулювання та відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права використовувався формально-логічний метод (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2, 3.3).

Емпіричну базу дослідження склали міжнародні договори, законодавство України, практика міжнародних судів, доповіді міжнародних міжурядових та неурядових організацій.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, вперше було проведене комплексне монографічне дослідження теоретичних та практичних аспектів врегулювання автономних систем озброєнь засобами міжнародного гуманітарного права. Це дозволило автору сформулювати за результатами дослідження низку наукових положень, висновків та пропозицій, а саме:

а) уперше:

- запропоновано авторське бачення автономних систем озброєнь як специфічного методу ведення бойових дій, особливість якого полягає не в наявності нового типу зброї, який потребує правового регулювання, а в особливому процесі прийняття рішень щодо застосування такої зброї, що за своєю концептуально-правовою сутністю є методом ведення бойових дій, і підлягає правовому регулюванню саме як методу ведення бойових дій;

- визначено концептуальний підхід до автономних систем озброєнь з точки зору міжнародного гуманітарного права, що має виходити обмежень, а не повної заборони; оскільки заборона автономних систем озброєнь фактично неможлива через неможливість для держав досягти такої згоди, та

через її неефективність, слід розробити правила міжнародного гуманітарного права, що будуть застосовуватися до автономних систем озброєнь;

- встановлено особливості міжнародної кримінальної відповідальності щодо серйозних порушень міжнародного гуманітарного права з використанням автономних систем озброєнь, визначено, що ключовою проблемою відповідальності оператора, командира, розробника автономних систем озброєнь є встановлення у складі злочину суб'єктивної сторони у вигляді прямого умислу, обґрунтовано необхідність доопрацювання норм міжнародного гуманітарного права щодо прямого умислу злочинця при застосуванні автономних систем озброєнь в напрямку послаблення суворості вимог такої відповідальності та допущення непрямого умислу як суб'єктивної сторони злочину серйозного порушення міжнародного гуманітарного прав у випадку, коли таке порушення пов'язане з використанням автономних систем озброєнь;

б) удосконалено:

- теоретичні положення щодо поняття автономних систем озброєнь та ризиків, що виникають у зв'язку з появою цієї технології, для дотримання державами їхніх зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом та міжнародним правом прав людини, і продемонстровано, що до автономних систем озброєнь застосовуються ті самі принципи, що регулюють будь-які системи озброєнь за міжнародним гуманітарним правом;

- концептуальні напрацювання щодо обов'язку держав проводити оцінку нових систем зброї на предмет відповідності міжнародному гуманітарному праву, зокрема продемонстровано яким чином цей обов'язок має виконуватися щодо автономних систем озброєнь, і за допомогою яких правових механізмів він може бути виконаний в Україні;

- положення щодо меж визначення й застосування автономних систем озброєнь, а саме виявлено дихотомію автономії, в якій кожна конкретна система може знаходитися між крайніми точками повної контрольованості з

боку оператора до повної самостійності в прийнятті рішень, що є визначальним для визначення індивідуальної відповідальності осіб за дії, вчинені з використанням автономних систем озброєнь.

в) дістали подальшого розвитку:

- теоретичний доробок щодо відповідальності недержавних суб'єктів за порушення міжнародного гуманітарного права, а саме досліджено можливості для поширення на таких акторів правових норм щодо відповідальності за розробку, придбання, поширення та використання автономних систем озброєнь;

- окремі положення відносно відповідальності держав за розробку, виробництво, поширення та використання автономних систем озброєнь, зокрема продемонстровано теоретичну можливість застосування за аналогією чинних правових норм щодо обмеження виробництва та поширення звичайних озброєнь до автономних систем озброєнь;

- уточнені деякі концептуальні положення щодо визначення автономних систем озброєнь засобами міжнародного гуманітарного права, в тому числі, щодо поняття автономії та «помилки антропоморфності», що дозволить конкретизувати визначення автономних систем озброєнь в цілому та їхніх окремих типів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані:

– у навчальному процесі – під час підготовки посібників із навчальних курсів з міжнародного права, міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права, теорії і практики міжнародного права, теорії і практики міжнародних відносин а також розроблення текстів лекцій та навчально-методичних матеріалів для проведення семінарів і практичних занять;

- у практичній діяльності – положення роботи можуть використовуватися в практичній діяльності органів державної влади та

місцевого самоврядування, зокрема міністерств, органів сектору безпеки і оборони, судів;

- у наукову-дослідній роботі – як основа для подальшого дослідження правового регулювання автономних систем озброєнь в міжнародному гуманітарному праві;

- у сфері правотворчості – при формуванні державних правових політик, встановленні можливостей для участі України в міжнародних договорах щодо автономних систем озброєнь та виконання чинних міжнародних договорів в частині, що стосується обмеження озброєнь.

Апробація результатів дисертації. Висновки і положення дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати дисертаційного дослідження доповідалися на міжнародних науково– практичних конференціях, серед яких, зокрема: Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.); Міжнародна науково – практична конференція «Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні» (м. Львів 14-15 серпня 2020 р.); Міжнародна науково – практична конференція «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування» (м. Запоріжжя, 23 - 24 жовтня 2020 р.); XIV Міжнародна науково-практична конференція «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики» (м. Миколаїв, 2-3 грудня 2021 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображено у 8 наукових публікаціях, у тому числі 3 статтях, опублікованих у наукових періодичних фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, 1 статті, опублікованій у зарубіжному фаховому виданні, 4 тезах доповідей на науково – практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, змісту, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 205 сторінок, із яких 12 сторінок складають анотації (українською та англійською мовами), 164 сторінки – основний текст. Список використаних джерел складається із 227 найменувань на 26 сторінках, один додаток на 3 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АВТОНОМНИХ СИСТЕМ ОЗБРОЄНЬ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ

1.1. Історичний розвиток міжнародно-правового регулювання нових систем озброєнь засобами міжнародного гуманітарного права

Збройні конфлікти були і залишаються супутником людства протягом всієї його історії. Природно, що учасники бойових дій завжди прагнули нанести якомога більшу шкоду супротивнику, при цьому піддаючи самих себе якомога меншому ризику. Це спричинило активне використання різноманітних механізмів, над розробкою яких працювали найкращі винахідники. Можна згадати Архімеда, який уславився як видатний дослідник природних наук, але також став відомий своїми бойовими машинами. Фахівцям відомі імена й інших великих винахідників античності, чий талант слугували побудові бойових механізмів [10, с. 2]. Видатний художник, вчений та філософ часів Ренесансу Леонардо да Вінчі за життя був відомий, в першу чергу, як воєнний інженер, що не тільки вдало керував артилерією під час облог, але й розробляв моделі машин, що в майбутньому стали гвинтокрилами, танками, літаками. Не оминув італійський геній і основ того, що зараз відоме як робототехніка: ним створено проєкт механічного робота-лицаря, що був здатний рухатися за допомогою шестернів та кабелів [60, с. 69].

Прообразами сучасних автономних систем озброєнь можна вважати види зброї, що, будучі один раз встановленими, не потребують втручання людини, аби прийти в дію. Найвідомішим прикладом тут, що використовувався протягом століть, є різноманітні види пасток та мін. З плином часу, різноманітні системи, що автоматично приводяться в дію за

певних обставин, ставали все більш складними. З'явилися системи такі як протиповітряні комплекси «Фаланга» (США) та «Залізний Купол» (Ізраїль), що спрямовані на активний захист від крилатих ракет, та мають певний ступінь автономії. На кордонах, таких як кордон між США та Мексикою, або між Південною та Північною Кореями застосовуються гарматні вежі, що працюють у повністю автономному режимі [93].

Комісія національної безпеки США з питань штучного інтелекту нещодавно дійшла висновку, що «належно розроблені, випробувані та використані автономні системи зброї з підтримкою штучного інтелекту принесуть значну військову і навіть гуманітарну користь» [128]. Очільник Китайської Народної Республіки Сі Цзіпін вважає, що штучний інтелект може фундаментально змінити характер війни [111]. Цінність нового типу озброєнь визнається українськими військовими аналітиками. Так, на думку фахівця Центрального науково-дослідного інституту озброєння та військової техніки Збройних Сил України І. В. Павловського, головною тенденцією розвитку сучасних озброєнь, якій має відповідати Україна, є «інтелектуалізація засобів ведення збройної боротьби: створення і масове використання роботизованих, автономних та дистанційно керованих зразків та систем» [66, с. 32]. З ним солідаризується його колега з того ж Інституту В. Я. Поплавський [71, с. 30]. На думку професора А. С. Довгополого та О. М. Гусякова, «Загальносвітова тенденція ведення бойових дій полягає в інтенсивному нарощуванні роботизованих (автономних) систем озброєнь у повітрі, на землі та на морі. Збройними силами (ЗС) США, РФ, Китаю, Ізраїлю й інших країн розроблені стратегічні плани застосування роботизованих систем в бойових і гуманітарних операціях» [25, с. 158-159].

Йдеться далеко не про абстрактні роздуми військових мислителів, а про конкретні напрямки розбудови українського сектору безпеки і оборони. Так, 14 червня 2017 р. було Кабінет Міністрів України затвердив Основні напрямки розвитку озброєння та військової техніки на довгостроковий

період. Ними роботи в напрямку штучного інтелекту і роботехніки визнані пріоритетом. Зокрема, передбачається створення лінійки дистанційно керованих базових платформ для встановлення бойових модулів та спеціального обладнання, розробка та виробництво модулів озброєння для встановлення на робототехнічних комплексах, розроблення універсальних блоків для інтегрування в будь-які наземні зразки техніки для перетворення них в безекіпажні з можливістю захищеного приймання (передачі) інформації від автоматизованих систем управління, розроблення та оснащення військових частин уніфікованими безпілотними авіаційними комплексами [75].

Здається, великі технологічні держави вступили між собою в нову гонитву озброєнь, спрямовану на розробку все більш оперативних автономних видів зброї. Зростання автономії тісно пов'язане з появою безпілотних платформ. Численні держави випробовують, створюють і розгортають широкий спектр безпілотних літаків, кораблів, підводних човнів і танків. Безпілотні платформи вимагають лише загального наказу для досягнення своєї місії. Чим більше безпілотні платформи можуть працювати без контролю людини, тим менше потреба в цих сигналах і людей, які їх посилають. Держави інтегрують безпілотні платформи в зграї дронів, що спілкуються та співпрацюють, утворюючи єдину збройову платформу. Хоча рої дронів не обов'язково є автономною зброєю, жодна людина не зможе керувати тисячами дронів без допомоги штучного інтелекту.

Якщо припустити, що ці тенденції триватимуть, автономна зброя все частіше виходить на поле бою [97]. Довгий ряд людських винаходів, що слугували справі руйнування, можна продовжувати. Розвиток воєн і технологій пов'язаний, і в філософській думці точаться запеклі дискусії як саме: чи війна зумовлює розвиток, або чи розвиток зумовлює війну, або обидва явища є проявом якихось більш глибоких рушійних сил [88, с. 99]. Якою б не була відповідь на це питання, факт залишається фактом – кожний

свій винахід люди здатні пристосувати для воєнних цілей. Не став виключенням і штучний інтелект, що найчастіше використовується на сучасному полі бою.

Вважається, що перше в історії використання АСО для вбивства людини відбулося в березні 2020 року в Лівії, щоправда конкретні фактичні обставини залишаються не до кінця проясненими. Згідно зі звітом ООН, безпілотник турецького виробництва Kargu-2, як повідомляється, автономно «полював» на членів Лівійської національної армії [164]. Якщо твердження виробника вірні, Kargu-2 може використовувати машинне навчання для класифікації об'єктів, очевидно, дозволяючи йому автономно застосовувати зброю за принципом «вистрілив та забув». Туреччина заперечує використання Kargu-2 таким чином, хоча, схоже, визнає, що Kargu-2 може використовуватися автономно. Незалежно від того, чи Kargu-2 використовувався автономно в епізоді в Лівії, твердження про те, що Kargu-2 може бути автономним, є правдоподібним. Повідомлення ООН про Kargu-2 викликало резонанс. Сенсаційні заголовки порівнювали цей безпілотник із «дроном із штучним інтелектом у стилі Термінатора», який «полював людські цілі без наказу» [35]. Ці історії створювали образи неконтрольованих розумних роботів, які вбивали, як їм було зручно. Звичайно, що мало місце перебільшення, адже штучний інтелект лишається дуже обмеженим і створеним для вирішення лише вкрай вузького кола завдань. Однак очевидно, що якщо якісний перехід в застосуванні АСО і не відбувся в Лівії в 2020 році, то він може відбутися в будь-який момент, коли рішення машинного інтелекту призведе до загибелі людини.

Цілком імовірно, що такий переломний момент може відбутися в рамках збройного конфлікту, що розпочався в 2022 році як повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України. Впливове американське видання *National Defence Magazine*, що висвітлює розвиток військово-

промислового комплексу США, оцінило конфлікт в Україні як «живу лабораторію для війни штучного інтелекту» [131].

Це твердження не виглядає перебільшенням. Так, російська сторона активно використовує безпілотний літальний апарат КУБ-БЛА. За словами розробників, КУБ «точно вражає наземні цілі, доставляючи певне корисне навантаження в координати цілі». Координати цілі вказуються вручну або отримуються із зображення цілі». КУБ може передавати нести навантаження з елементами штучного інтелекту, зокрема для розпізнавання цілей у реальному часі. Інший приклад – російський дрон «Ланцет» - багатоцільова зброя, що здатна самостійно знаходити та вражати ціль. Система озброєння складається з високоточної ударної частини, модулів розвідки, навігації та зв'язку. Він створює власне навігаційне поле і не потребує наземної чи морської інфраструктури, а також оснащений декількома системами наведення: системою координат, оптико-електронною системою та комбінованою системою [38].

Не відстає і Україна, яка використовує безпілотні летальні апарати Bayraktar TB2, реактивні ракети Switchblade і дрони Phoenix Ghost. Турецькі виробники описують Bayraktar TB2 як «багатоцільову платформу» з можливостями автономного польоту, яка «може виконувати пошук цілей за допомогою бортового лазерного цілевказівника», а також «здатна знищити ціль за допомогою свого корисного навантаження, що складається з чотирьох розумних боєприпасів» [104]. Україна також використовує розумні боєприпаси Switchblade 300 і Switchblade 600. Це ракетні системи з різними автономними можливостями, включаючи можливості автономного пошуку та розпізнавання об'єктів. Про безпілотну літальну систему Phoenix Ghost, розроблену ВПС США та Aevex Aerospace, мало інформації. Офіційний представник Міністерства оборони США сказав журналістам, що Phoenix Ghost «надає такі ж тактичні можливості, як і Switchblade» [226].

В рамках цього дослідження не уявляється необхідним аналізувати тактико-технічні характеристики кожного з цих видів зброї, проте слід зазначити, що успішність автономних систем в російсько-українському збройному конфлікті, очевидно, створить сильну посилюючу динаміку, ставить питання осмислення автономних систем озброєнь засобами міжнародного гуманітарного права з особливо гостротою. Як наголошує Н. Хайнеман, перевага таких систем озброєнь полягає не в їхній потужності, дальності чи невидимості, а в здатності приймати рішення практично миттєво, тож і протидіяти таким видам зброї людськими можливостями стає складно реагувати на їх застосування. Відповідно, якщо противник хоче зберегти перевагу та шанс на перемогу, він не може уникнути застосування аналогічних систем. Це створює замкнуте коло, яке робить подальший розвиток автономних систем озброєнь на полі бою неминучим, так само як неминучим стає посилення можливостей їхнього штучного інтелекту [139].

Можна сказати, що збройний конфлікт в Україні знаменує собою початок нової гонитви озброєнь між країнами, що претендують на військову першість в XXI столітті. Відмова від розробки таких систем зробить сторону, що відмовляється, вразливою у можливому конфлікті зі стороною, яка приділить розвитку АСО достатню увагу. Російське вторгнення стало першим по-справжньому масштабним міждержавним збройним конфліктом нового століття, тож на його прикладі, очевидно, військовими аналітиками та розробниками зброї будуть робитися висновки щодо переваг та недоліків АСО та цей конфлікт призведе до появи нового покоління таких систем, що враховуватимуть досвід повномасштабної війни. В таких умовах, ідеї про необхідність заборони автономних систем озброєнь, деякі з яких будуть розглянуті нижче, виглядають все менш практичними.

Дійсно, поява нових видів зброї часто супроводжується спробами обмежити, або взагалі заборонити її застосування. Однак, як показує практика, розвиток технологій завжди відбувається швидше, ніж їхне

врегулювання. Так, вже в Середні Віки намагалися заборони арбалети через їхню надмірну вбивчу силу, хоча ця заборона фактично не діяла, і зрештою була забута [65, с. 66].

Окремі види озброєнь могли заборонятися з релігійних міркувань, причому це було характерним для всіх розвинутих релігійних систем. Так, мусульманські правознавці допускали можливість заборони зброї, що має невідбіркову дію, таких як катапульти чи запалені стріли [96]. Індуїстській Кодекс Ману забороняє використання запальної, отруєної зброї та зброї що наносить рани, які погано заживають [216, с. 68]. Що більш руйнівна зброя опинялася в руках людини, то більше спроб обмежити її здійснювалося, причому чим далі, тим більше такі обмеження зумовлювалися не релігійними міркуваннями, а міркуваннями загальнолюдської етики (розуміння деяких видів зброї як надмірних та нелюдських), а пізніше правом.

З методологічної точки зору слід відзначити, що регулювання використання певних систем озброєнь може здійснюватися з декількох позицій. З точки зору міжнародного гуманітарного права (МГП), йдеться про обмеження засобів ведення війни. З точки зору прав людини, слід вести мову про обмеження в застосуванні знарядь, що можуть бути джерелом порушення прав людини. Не завжди можливо провести чітке розрізнення між цими правовими режимами, оскільки вони тісно пов'язані, побудовані на схожих ідеологічних засадах, головною з яких є гуманізм.

Слід погодитися з М. В. Грушко у тому, що міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право не виключають одне одного, а в разі суперечності між їхніми нормами слід користуватися принципом «*lex specialis derogate legi generali*», яким визначається пріоритет спеціальної норми над загальною. Спеціальною нормою в даному випадку виступає міжнародне гуманітарне право. Для кожної конкретної ситуації слід окремо визначати чи повинна застосовуватися загальна норма права прав людини, або спеціальна норма МГП [21, с. 32].

Дане дослідження присвячене виключно застосуванню автономних систем озброєнь в збройних конфліктах. В ньому не будуть підніматися питання про різноманітні автономні чи комп'ютеризовані системи, які можуть застосовувати силу в мирний час, такі як охоронні системи. Водночас, одразу два міркування змушують говорити про можливість застосування для правового регулювання використання автономних систем озброєнь не тільки права збройних конфліктів, але й права прав людини.

По-перше, згадаємо, що міжнародне гуманітарне право створювалося для так би мовити «класичних» збройних конфліктів. Гаазькі конвенції відображують досвід XIX століття та Першої Світової Війни. Женевські конвенції 1949 року розроблялися з урахуванням досвіду Другої Світової Війни. Навіть Протокол II до цих Конвенцій щодо збройних конфліктів неміжнародного характеру наразі виглядає застарілим, адже умовою його застосування є ведення регулярних бойових дій між державою і недержавною групою, або недержавних груп між собою [57, с. 22]. Все це виглядає малозастосовним в сучасних конфліктах, в яких власне ведення регулярних бойових дій між державами за зразком великих конфліктів першої половини XX століття або повністю виключається, або перестає бути типовою формою конфлікту. Навпаки, зараз на перший план виходять різноманітні «нестандартні» способи досягнення переваги над супротивником, такі як асиметричні війни, гібридні війни, тощо [51, с. 187]. Такі конфлікти характеризуються низькою інтенсивністю, а застосування в них безпосередньо сили часто є короткотривалим. Тож і застосування міжнародного гуманітарного права обмежується періодом застосування такої збройної сили, що робить конкретну ситуацію чи проміжок часу подібним до «класичної війни» [див.: 4]. В решту ж часу конфлікту застосуванню підлягає міжнародне право прав людини.

Тим більше складним виокремлення стає для випадків застосування автономних систем озброєнь, що все частіше використовуються в ситуаціях

конфліктів, які характеризуються як обмежені, гібридні, конфлікти низької інтенсивності та іншими термінами, які відрізняють них від «класичних» збройних конфліктів. Більше того, такі автономні системи можуть використовуватися (і фактично вже використовуються) в мирний час, наприклад, для охорони державних кордонів від нелегальних мігрантів, що вже є реальністю в США, і може стати реальністю в країнах Європейського Союзу [218].

Предмет, межі та методологію даного дослідження слід окреслювати з урахуванням наведених міркувань. В даній роботі будуть розглядатися можливості врегулювання використання автономних систем озброєнь як засобами міжнародного гуманітарного права, так і засобами права прав людини. Вихідною точкою дослідження буде припущення про неможливість цілковитої заборони технології автономних систем озброєнь. Оскільки її неможна повністю заборонити (питання про те чому саме буде розглянуто в подальшому), використання такої технології слід обмежити, врегулювати правовими засобами, та зробити відповідною вимогам міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини.

З точки зору методології міжнародного гуманітарного права слід також чітко окреслити про які саме обмеження йдеться. В міжнародному гуманітарному праві щодо знарядь війни застосовується два терміни: обмеження засобів ведення війни та обмеження методів ведення війни. Так, О. В. Сенаторова наводить визначення, відповідно до якого заборона та обмеження використання засобів ведення війни стосується заборони використання конкретних видів зброї (наприклад, розривних куль чи протипіхотних мін). Обмеження методів ведення війни – це обмеження способів використання будь-якої зброї, навіть тієї, що не потрапляє під обмеження засобів ведення війни. До обмеження методів, наприклад, може відноситися заборона розміщення озброєнь всередині чи поблизу цивільних об'єктів [82, с. 66].

Розмежування понять «заборона методів ведення війни» і «заборона засобів ведення війни» відоме давно. Так, вже в Декларації про заборону розривних куль 1868 року, що вважається першим міжнародним договором про обмеження озброєнь, преамбула вказувала на обмеженість воюючих в способах ведення війни: «єдина законна ціль, що повинні мати держави під час війни полягає в послабленні військової потуги супротивника» [119]. Розвиток принципу обмеження сторін збройного конфлікту у виборі методів та засобів ведення війни простежується в Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року, згідно зі статтею 22 якої, «воюючі сторони не користуються необмеженим правом у виборі засобів завдання шкоди супротивнику». В наступній двадцять третій статті наводиться конкретний перелік обмежень типів озброєнь, що забороняються (наприклад, отруєна зброя) та характеру її застосування (наприклад, вбивати осіб, що здаються в полон) [153]. Тут звертає на себе увагу відсутність чіткого розрізнення між засобами та методами ведення війни.

Подальший розвиток цього принципу можна простежити в Додатковому протоколі до Женевських конвенцій 1949 року про захист жертв війни, який визначає в статті 35, що «у разі будь-якого збройного конфлікту право сторін, що перебувають у конфлікті, обмирати методи або засоби ведення війни не необмеженим». Тобто, Протокол вже проводить чітке розрізнення між засобами та методами. Це підтверджується іншими параграфами тієї ж статті, відповідно до яких забороняється використання зброї, снарядів, речовин та інших засобів воєнних дій, що завдають надмірних пошкоджень чи страждань [27]. Аналогічне за сенсом положення можна знайти в Другому протоколі до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, яким закріплюється положення, що кожна сторона конфлікту «вживає всіх практично можливих застережних заходів під час вибору засобів і методів нападу для уникнення

або зведення до мінімуму завдання випадкової шкоди культурним цінностям» [28].

Такі правові норми, що регулюють, обмежують чи забороняють використання певних видів озброєнь відомі зараз як «право Гааги», хоча формуватися вони почали не в зв'язку з цим містом. Принципи цього права сформовані у вказаних конвенціях, а їхній універсальний характер підтверджується Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 2444 (XXIII) «Повага до прав людини під час збройних конфліктів» [207].

Загальне правило щодо наявності обмежень на застосування зброї (що саме по собі становить основу всього міжнародного гуманітарного права), має своїм наслідком декілька принципів. Імовірно головною з таких вимог є заборона застосування «зброї, снарядів або речовин, що здатні завдати зайві страждання», вперше закріплена в статті 23(е) Положення про закони і звичаї війни на суходолі, ухваленого в Гаазі в 1907 році [153]. У цій формулі термін «зайвий» означає, що страждання, спричинені певним засобом ведення війни, не виправдовуються його військовою корисністю, або через те, що така користь повністю відсутня або, в кращому випадку, мізерно мала, або тому, що при порівнянні користі та завданих страждань, останні виглядають настільки сильними, що в принципі не можуть бути виправдані досягнутою перевагою [92, с. 54].

Здавалося б, правило про «заборону необмеженості» зброї є ясным, проте на практиці проблема з його застосуванням полягає в тому, що міжнародно-правова заборона створюється для засобів ведення війни, що існували «вчора». Однак, воєнні технології прогресують дуже швидко, і тому нові види зброї часто формально не потрапляють під заборону чи регулювання МГП. Це створює спокусу для їхнього необмеженого використання. Це ілюструється першим же міжнародним договором про обмеження озброєнь – Декларацією про заборону розривних куль 1868 року. Встановлена в ній заборона використання певних видів боєприпасів

виявилася надто розпливчастою, аби призвести до практичних результатів. Подальші технічні розробки та державна практика призвели до того, що заборона на використання легких вибухових або легкозаймистих снарядів втратила значну частину свого значення.

Інші заборонні правила, що датуються періодом Гаазьких мирних конференцій і які зберегли свою чинність, стосуються використання куль розривних куль та отруйної зброї. Наприклад, декларація Першої Гаазької мирної конференції, яка забороняє використання куль «дум-дум», визначає їх як «кулі, які легко розширюються або сплющуються в людському тілі, наприклад кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває ядро або пронизана надрізами» [119]. Цей технічний опис не пояснює обґрунтування заборони, яка полягає в тому, що кулі, які відповідають опису, можуть викликати ефекти, порівнянні з ефектами легких вибухових або легкозаймистих снарядів, заборонених у 1868 році. В організмі людини вони завдають набагато серйозніших поранень, ніж ті, які зазвичай завдає звичайна куля, і, по суті, вони не є необхідними для того, щоб вивести супротивника зі строю.

Ця заборона є яскравим прикладом застосування норми, що забороняє використання зброї, яка завдає надмірних страждань, що ніколи державами не виконувалася, оскільки вона трактувалася ними не з сутнісної точки зору (потреба в зменшенні страждань), а з формалістичної (формальна відповідність снаряда опису, що наданий в Декларації). Так, Декларація не стосувалася поліцейської зброї, тому дещо модифіковані розривні та експансивні кулі могли цілком легально передаватися на озброєння поліції, а звідти потрапляти до армії.

Інший приклад подібної заборони – заборона отруєної зброї, що згадується в Положенні 1907 року, однак без достатньо детального опису. Як наслідок, під час Першої Світової Війни широко використовувалися отруйні гази, які порушували сутність заборони на використання зброї, яка завдає

надмірних страждань, однак при цьому формально не потрапляли під заборону. Слід також брати до уваги, що отруйні гази, як правило, мали сильний психологічний вплив, але так і не надали жодній зі сторін помітної військової переваги, що хоча б частково виправдала їхнє застосування [5, с. 146].

В світлі нашого дослідження, розглянемо також приклад, що наближений до його теми: заборону автоматичних вибухових пристроїв. Так, ще за статтею 2 Конвенції про встановлення підводних мін, які автоматично вибухають від дотику Гаазька конвенція VIII), забороняється «встановлювати автоматичні контактні міни біля узбережжя та портів противника з єдиною метою перехоплення комерційних суден». Інше обмеження встановлене статтею 3 тієї ж Конвенції – обов'язок застосувати всі засоби для того, аби унеможливити від автоматичних мін мирне мореплавство, зокрема такі міни мають ставати безпечними після спливу певного проміжку часу [112]. Це положення лишалося чинним протягом всього ХХ століття, що підтверджується висновком Міжнародного суду ООН у справі про воєнну та воєнізовану діяльність в та навколо Нікарагуа, де саме факт використання США мін в територіальних водах центральноамериканської країни послугував підставою для рішення суду проти них [173].

Окрім обмеження зброї, в міжнародному гуманітарному праві можна виділити також обмеження на її застосування. Міжнародне гуманітарне право містить декілька відповідних заборон, таких як заборона вбивства чи поранення цивільних осіб, заборона вбивства поранених, осіб що здаються в полон, чи інших осіб, що не беруть участь в бойових діях, заборона віроломного використання прапора перемир'я чи знаків Червоного хреста та Червоного півмісяця, тощо [36, с. 28]. Очевидно, що характер заборони таких дій відрізняється від характеру заборони зброї, адже заборона зброї стосується матеріальних об'єктів, що наносять шкоду і завдають страждань, в той час як обмеження застосування вказують на певний характер

використання цих матеріальних об'єктів. І тут ми підходимо до розрізнення між заборонами засобів та методів ведення бойових дій.

Маючи на увазі існування всіх цих положень, слід, тим не менш, констатувати, що в сучасному міжнародному гуманітарному праві та доктрині відсутнє чітке розрізнення між засобами ведення війни та методами ведення війни. Це, в свою чергу, утруднює належну правову кваліфікацію дій, які можуть становити порушення законів і звичаїв війни.

Ситуація виглядає дещо парадоксально, адже в договорах з міжнародного гуманітарного права, практиці, доктрині активно використовуються терміни «засоби ведення війни» та «методи ведення війни», причому як окремо, так і разом.

Не розв'язана проблематика точного співвідношення засобів та методів навіть в сучасному МГП. Так, професор Ф. Кальсховен присвятив дослідження даному питанню, але так і не зміг запропонувати чіткий розподіл між засобом та методом. Він пропонує розглядати заборони, встановлені в Гаазьких конвенціях, як заборону засобів ведення війни, а заборону, що міститься в Женевських конвенціях – заборону методів ведення війни [155, р. 79-84]. Уявляється, однак, що таке розрізнення знов таки прив'язується до формального критерію закріпленості певної заборони в певному міжнародному нормативно-правовому акті, і не відображає сутності даних заборони.

Створення відповідної класифікації не належить до завдань цього дослідження. Маємо лише констатувати, що заборону засобів та методів ведення війни в міжнародному праві наразі чітко не розрізняють. Недоліком обох цих обмежень виступає обмеженість їхнього застосування до нових видів зброї. Як підкреслює професор І. М. Жаровська, «модернізація і створення нових видів звичайної зброї швидко просувалася вперед, що призвело до значного відставання міжнародно-правового регулювання від життєвих реалій» [32, с. 196].

Відомо, що відповідно до статті 36 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, «при вивченні, розробці, придбанні чи прийнятті на озброєння нових видів зброї, засобів або методів ведення війни Висока Договірна Сторона повинна визначити, чи підпадає їх застосування, за деяких або за всіх обставин, під заборони, що містяться в цього Протоколі або в будь-яких інших нормах міжнародного права, застосовуваних до Високої Договірної Сторони» [27]. Однак що ж розуміється під терміном «нові види зброї»? У міжнародно-правових актах, доктрині міжнародного гуманітарного права не дається визначення поняття «нові види зброї» та не розкривається його зміст. Очевидно, це пов'язано з тим, що це поняття не є чимось застиглим, а знаходиться в процесі постійного вдосконалення через те, що на певних етапах розвитку суспільства під впливом науково-технічного прогресу з'являються нові та модернізуються старі озброєння [7, с. 148].

Правомірність застосування такої зброї оцінюють самі держави як набувачі чи творці такої зброї. Не можна скидати з рахунків і той факт, що розробка, створення та прийняття на озброєння державами нових видів зброї та бойової техніки найчастіше залишаються закритими для широкої публіки, і в цьому сенсі важко розраховувати на те, що держава, в розпорядженні якої опинився новий вид зброї, ретельно перевірятиме його на предмет відповідності статті 36 Додаткового протоколу I, а тим більше наводити аргументи перед іншими державами щодо відповідності чи невідповідності своєї нової зброї приписам міжнародного права.

Звичайно, стаття 36 Додаткового протоколу є прогресивним нововведенням. Зокрема, в підготовленому під егідою Міжнародного комітету Червоного хреста та коментарі 1987 року до Протоколу вказується, що метою його авторів було створити зв'язок між базовими вимогами міжнародного гуманітарного права та фактом створення державами нових видів зброї. Зasadничим принцип сформульований як обов'язок держав

«визначити можливість неправомірної природи нової зброї як з урахуванням положень Протоколу, так і відносно будь-якого правил міжнародного права. Таке визначення має проводитися з урахуванням нормального застосування зброї так, як вона призначена на момент оцінки. Якщо ці заходи не здійснені, держава нестиме відповідальність в будь-якому випадку за будь-яку шкоду, що може настати через використання такої зброї» [186].

Дане застереження досить зрозуміле, оскільки сучасна стратегія дуже часто покладається не на використання військових засобів у традиційному вигляді, а на нові можливості, що отримуються від досліджень і полягають у тому, щоб створити дисбаланс військових сил по відношенню до супротивника саме методами переважаючі технології у формі нових видів зброї [91, с.442].

Однак, якою б прогресивною не була стаття 36, вона знову стикається зі старою проблемою невідповідності формально-юридичного припису потребі змістовної заборони саме через її формально-логічний характер. У сучасних умовах, коли для держав практично всіх регіонів світу існує безліч внутрішніх і зовнішніх загроз, названа стаття до певної міри є утопічною, оскільки існуючі в даний час заборони на застосування засобів ведення війни для свого часу також належали до категорії нових видів зброї, але забороненими для застосування вони стали під великим тиском світової громадськості через укладання міжнародних договорів.

Погодимось тут з Х. П. Гасером, який вважає, що стаття 36 створює «вимогу оцінки проектів нових систем озброєнь з гуманітарної точки зору» [135]. Варто, однак, зауважити, що за відсутності чіткої та узгодженої норми, така вимога «оцінки проектів» ризикує перетворитися на декларацію.

З формально-правової точки зору стаття 36 Протоколу I є одним з зобов'язань держав-учасниць цього документа, яке повинно ними безумовно виконуватись. Діяльність держав щодо визначення правомірності застосування нових видів зброї включає, виходячи з зазначеної статті, низку

процедур залежно від того, на якій стадії знаходиться процес його створення або придбання: наприклад, на етапі заводських випробувань, купівлі за контрактами від виробників інших держав або на етапі вивчення, розробки або озброєння. Мета цієї статті полягає в тому, щоб застерегти державу як потенційного виробника (набувача) нової зброї від можливих порушень норм міжнародного гуманітарного права. Критерії правомірності створення нових видів зброї, методів її використання зводяться до визначення того, «чи підпадає їх застосування, за деяких або за всіх обставин», під заборони, що містяться в Протоколі I або «в будь-яких інших нормах міжнародного права, що застосовуються до Високої Договірної Сторони».

В світлі цього Е. Давид відзначає, що коли держави створюють або набувають зброю нового типу, вони повинні переконатися, чи не буде її застосування порушенням норм права озброєних конфліктів, встановленого договорами, сторонами яких вони є [118, р. 287]. В будь-якому випадку, нова зброя має відповідати елементарним вимогам міжнародного гуманітарного права, не повинна мати невивіркованої дії, або завдавати надмірних страждань.

У сучасних умовах ситуація із виконанням державами статті 36 Протоколу I ускладнюється ще й тим, що далеко не всі держави є учасниками існуючих договорів із міжнародного гуманітарного права (наприклад, США досі не стали учасником Додаткового протоколу I). Тому не дивно, що на сьогоднішній день не існує єдиного «оціночного» критерію, який дозволяв би державам визначати, які новостворені види зброї мають підлягати забороні. Теоретично, держави не повинні застосовувати в збройних конфліктах нові види зброї, які суперечать нормам міжнародного гуманітарного права. Але юридично та фактично стаття 36 Протоколу I таких вимог не містить. В ній можна побачити обов'язок оцінки, але ніяк не заборону застосування. Саме в цьому, мабуть, найбільш очевидно проявляється декларативність цього положення.

Видається, що критерієм правомірності створення та застосування нових видів зброї мають бути принципи та норми загального міжнародного права, міжнародно-правові акти, що належать до міжнародного гуманітарного права, включаючи Додатковий протокол I, та містять заборони на використання засобів ведення війни, які мають певні антигуманні вражаючі властивості. Цей обов'язок впливає також з Декларації Мартенса, що визнається частиною звичаєвого ППП [56, с. 139]. З цього слідує необхідність (що буде докладніше обґрунтоване в наступних розділах), оцінювати чи нові види зброї:

- а) завдають надмірних ушкоджень і зайвих страждань;
- б) мають невиборчу дію;
- в) ведуть до неминучої смерті;
- г) завдають великої, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу.

Для визнання нових видів зброї як протиправного засобу ведення війни достатньо того, щоб вони мали хоча б одну з названих вище антигуманних властивостей. Таким чином, нові види зброї, на наш погляд, можна визначити як зброю, технічні характеристики якої вимагають правової оцінки при вивченні, розробці, придбанні або вживанні на озброєння щодо відповідності принципам і нормам загального міжнародного права, галузевим принципам і нормам міжнародного гуманітарного права, що забороняє завдавати надмірних ушкоджень і зайвих страждань, мати невиборчу дію, вести до неминучої смерті, завдавати великої, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу.

У разі встановлення незалежною експертизою, що новостворені види зброї суперечать міжнародному праву, держава зобов'язана заборонити її розробку, придбання в інших держав, прийняття на озброєння та застосування у разі збройного конфлікту. При цьому, не можна забувати і про суб'єктивний фактор, тому що державами не вироблено також і єдиних

процедур проведення такої експертизи. У такій ситуації одні держави можуть розглядати новостворені ними види зброї як такі, що відповідають міжнародному праву, інші – займати протилежну точку зору та наполягати на її забороні [138, с. 188].

У зв'язку з цим виникає питання: чи в праві держава наполягати на проведенні правової оцінки зразків зброї, що створюються (створені) іншими державами, технічні характеристики яких викликають сумніви в правомірності прийняття їх на озброєння або застосування яких зовсім суперечить міжнародному праву? Тобто фактично йдеться про здійснення міжнародного контролю за процесом створення нових озброєнь. Зауважимо, що на проведення міжнародного контролю держави далеко не завжди погоджуються навіть щодо тих озброєнь, які вони готові поставити під заборону. Стаття 36 Додаткового протоколу даної проблеми не вирішує. Її можуть вирішити лише держави, зацікавлені в узгодженні своїх дій шляхом ухвалення певного договірного документу.

На 28-й Міжнародній конференції Червоного Хреста та Червоного Півмісяця було ухвалене Керівництво з перевірки відповідності нормам права нових видів зброї, засобів та методів ведення війни (Засоби з імплементації статті 36 Додаткового протоколу I 1977 р.) [94]. Метою цього Керівництва є надання допомоги державам у встановленні або вдосконаленні процедур щодо визначення правомірності нових видів зброї, засобів та методів ведення бойових дій відповідно до статті 36 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р.

Пропонуючи певне тлумачення статті 36 Протоколу I та практики держав, це Керівництво описує як змістовні, так і процедурні аспекти, які необхідно врахувати при встановленні механізму визначення правомірності застосування нових видів зброї. Згідно з Керівництвом, правовий аналіз на предмет відповідності міжнародному праву застосовується як до видів зброї в найширшому значенні цього слова, так і до методів їх застосування,

враховуючи той факт, що засоби ведення воєнних дій не можуть бути оцінені без урахування очікуваного методу їхнього використання.

В керівництві чітко зазначається, що правовою основою аналізу є міжнародне право, яке стосується держав, включаючи міжнародне гуманітарне право. Зокрема, Керівництво справедливо відносить до міжнародно-правової бази при оцінці нових видів зброї договірні та звичайні заборони та обмеження на використання окремих видів зброї, а також загальні норми міжнародного гуманітарного права, які застосовуються до всіх методів та засобів ведення військових дій. Безперечно, цей документ є дуже корисним для держав, оскільки він націлює їх на сумлінне виконання своїх зобов'язань з міжнародного гуманітарного права. Керівництво є своєрідною методикою, що встановлює єдині критерії для держав при вивченні, розробці, придбанні або прийнятті на озброєння нових видів зброї на предмет відповідності їх принципам і нормам міжнародного права. Проявлена ініціатива МКЧХ заслуговує на всіляке схвалення через те, що значно полегшує встановлення в кінцевому підсумку правомірності застосування новоствореної (створюваної) зброї та методів її використання.

Від держави не вимагається неодмінно передбачати або проаналізувати всі можливі варіанти протиправного використання зброї, оскільки майже будь-яка заборонена зброя може бути використана всупереч заборонам. У Керівництва, власне як і в самій статті 36 Протоколу I, йдеться про нові види зброї, засоби та методи ведення війни. Державам рекомендується проводити такий правовий аналіз якомога раніше – на стадії вивчення та розробки нових видів зброї або на етапі їх придбання та прийняття на озброєння, але в будь-якому випадку ця робота має бути виконана до того, як постане питання про їх застосування. У тих країнах, де є національні комітети з імплементації міжнародного гуманітарного права, владним структурам рекомендується співпрацювати з ними щодо прийняття процедури встановлення відповідності нових видів зброї нормам міжнародного права. В Україні

відповідні функції виконує Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні [76], однак її позиції з даного питання лишається неясною.

Слід зазначити, деякі рекомендації Керівництва викликають сумніви щодо їхньої практичної застосовності. Так, Керівництво поширює вимогу про перевірку не тільки на ситуацію розробки чи придбання, але й на ситуацію експорту, хоча таке зобов'язання в статті 36 явно не встановлене. Строго кажучи, у статті 36 Протоколу I йдеться про перевірку правомірності застосування нових видів зброї набувачем такої зброї, а не експортером. Таким чином, ні положення Керівництва, ні розширене тлумачення статті 36 не приведуть до бажаного результату, якщо держави самі не дійдуть взаємоприйняттого та узгодженого рішення про необхідність зміни юридичного змісту статті 36 Протоколу I.

Прикладаючи ці міркування до проблематики нашого дослідження, слід погодитися з С. І. Денисенко, який слушно вказує, що існуючих норм міжнародного гуманітарного права «явно недостатньо для послідовного і ефективного регулювання питань застосування бойових роботів. Навіть стаття 36 Додаткового протоколу № 1 до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., яка зобов'язує держави проводити аналіз та оцінку нових озброєнь, вона не містить конкретних заходів щодо юридичної відповідальності за порушення цих зобов'язань, а виконання цих зобов'язань лишається на совісті кожної конкретної держави» [24, с. 138]. Це припущення корелює з висновком, зробленим в монографічному дослідженні Є. М. Цибуленка, відповідно до якого існує «необхідність подальшого врегулювання застосування окремих видів звичайної зброї для забезпечення адекватного міжнародно-правового регулювання використання нових видів озброєнь» [90, с. 10].

Зі сказаного випливає, що в сучасному міжнародному праві відсутнє в задовільному ступені детальне та прикладне бачення правового регулювання

нових систем озброєнь. Розвиток права не встигає за розвитком науки і техніки. Можна виділити лише загальні засади, яким має відповідати таке правове регулювання в майбутньому.

1.2. Методологічне підґрунтя міжнародно-правового регулювання автономних систем озброєнь міжнародним гуманітарним правом

Прогрес в галузі озброєнь призводить до виникнення нових бойових систем, які здатні приймати рішення про застосування сили без участі людини. Виникнення таких систем, що позначаються в літературі як автономні системи озброєнь, ставить нові виклики перед міжнародним правом. Чи можна довірити штучному інтелекту право вирішувати застосувати силу проти людини чи ні? Чи можна допустити позбавлення людини життя за рішенням робота? Хто нестиме відповідальність за такі рішення? Чи є автономні системи озброєнь дозволеними з точки зору міжнародного гуманітарного права? Ці, та багато інших питань, вимагають відповідей.

Для цілей цієї роботи для позначення тих видів зброї, що в ній розглядаються, буде використовуватися термін «автономні системи озброєнь». Він відповідає усталеному в англійській літературі терміну “autonomous weapon system” (AWS), та вже широко саме в такому вигляді використовується в українській літературі, деякі приклади чого вже були наведені. Нагадаємо також, що саме такий термін використовується в роботі структур, пов’язаних з воєнним плануванням, наприклад в аналітичній записці Національного Інституту Стратегічних Досліджень [64], або в дослідженні Т. Кваши, виконаному в Українському інституті науково-технічної експертизи та інформації [див.: 41].

Дискусія щодо автономної зброї в міжнародному праві не нова. В той чи інший спосіб системи зброї, що спрацьовують відповідно до заздалегідь

заданої програми, та без участі людини, відомі давно. До таких систем можна віднести як примітивні міни-пастки, так і складні автомати, що використовувалися для контролю сучасної зброї в деяких системах безпеки. Сьогодні вже застосовуються деякі системи озброєння, які самостійно виконують такі «критично важливі» функції, як виявлення та поразка цілей. Наприклад, деякі оборонні системи озброєння мають автономні режими перехоплення керованих та некерованих ракет, артилерійських снарядів та літальних апаратів супротивника на близькій відстані. Поки що ці системи зазвичай є стаціонарними і діють автономно протягом короткого часу, лише за суворо певних обставин (наприклад, за наявності порівняно невеликої кількості цивільних осіб та об'єктів) та проти обмеженого переліку видів цілей (наприклад, головним чином, боєприпаси чи транспортні засоби). Однак у майбутньому автономні системи озброєння можуть функціонувати поза жорстко заданими просторово-часовими рамками, стикаючись з різноманітними обставинами, що швидко змінюються, і, можливо, безпосередньо вибираючи людей як ціль [100].

Як джерело військової переваги, автоматичні системи очевидно привабливі в багатьох ситуаціях, коли вони можуть виконувати свою роботу, не потребуючи допомоги людини. Військовий інтерес до машин, здатних працювати без нагляду тягнеться багато років назад. Деякі системи зброї, які використовуються сьогодні, які можуть працювати без взаємодії з людиною після активації, використовувалися з 1970-х років, однак їхня роль в бойових умовах була обмежена ретельно контрольованими ситуаціями, і в усіх випадках різноманітні півавтономні системи (наприклад, призначені для пошуку мін), лишалися під жорстким контролем людини, а самі ці системи перебували на периферії бойових задач.

Розвиток науки та техніки призвів до різкого зростання інтересу до автономних систем озброєнь, що пов'язане з поєднанням досягнень у ряді технологій, а також частково зумовленого політичним та фінансовим тиском

на збройні сили. Ці досягнення роблять можливим виробництво систем зброї з набагато більшими можливостями для автономного виконання корисних завдань у складних середовищах, ніж це було раніше. Однак зі зростанням бойового потенціалу автономних систем озброєнь, зросло і занепокоєння з приводу їхнього руйнівного потенціалу.

Широкий суспільний інтерес до автономних систем, і пов'язані з ним дебати, спостерігаються з початку 2000-х років у зв'язку з появою безпілотних транспортних засобів (наземних, повітряних, водних), здатних нести зброю. З розвитком штучного інтелекту, проблематика автоматизованої зброї вийшла на новий рівень. Йдеться вже не про примітивні системи типу «дія-відповідь» в одній конкретній заздалегідь заданій ситуації (наприклад, при перетинанні лазерного проміння, що перекривало конкретну територію), а про складний штучний інтелект, що має здатність самостійно виявляти цілі в складних багатоаспектних ситуаціях, та атакувати ці цілі без участі оператора [3].

Починаючи з 2010 року, в рамках ООН здійснюється обговорення допустимих меж використання автономних систем зброї зі штучним інтелектом з дотриманням міжнародних норм у сфері прав людини й норм гуманітарного права. Автономній системі було надано визначення «бойова роботизована система зброї», яка після приведення її в дію здатна вибирати та вражати цілі без послідуєчого втручання людини. У 2016 році утворено групу урядових експертів, які узагальнили позиції країн ООН. Унаслідок цього у 2018 році було визначено 3 основні підходи перспектив розвитку правового регулювання відносин у сфері автономних систем зброї зі штучним інтелектом (бойової роботизованої системи зброї), у зв'язку зі створенням її, введенням в експлуатацію, використанням, а також самостійним функціонуванням, зокрема:

1) введення мораторію на використання автономних систем (Австрія, Аргентина, Бразилія, Ірак, Пакистан, Палестина, Єгипет, Чилі та інші, всього – 28 країн);

2) прийняття політичної декларації, яка визначить загрози автономних систем, із послідуючою їй заборонаю та важливістю збереження контролю людини над нею (Німеччина, Франція);

3) відхилення обмежень у забороні автономним системам самостійно приймати рішення на застосування зброї без втручання та контролю людини (США, Російська Федерація, Австралія) [87, с. 393].

Свою позицію щодо автономних систем озброєнь висловив Міжнародний комітет Червоного хреста, на думку якого «використання автономних систем озброєнь тягне за собою ризики через складнощі з передбаченням та обмеженням його наслідків. Втрата людського контролю та судження (control and judgment) у використанні сили викликає серйозне занепокоєння з гуманітарної, правової та етичної точок зору» [148].

Проблема автономних систем озброєнь не є суто теоретичною. Вона перейшла у практичну площину, щонайменше, з початком використання безпілотних літальних апаратів-дронів, які застосовувалися, в тому числі, окремими державами для нападу на цілі на території інших держав. Прикладом цього є використання дронів США на території Афганістану та Пакистану, що призводило не тільки до ураження підозрюваних в терористичній діяльності, але й до численних випадкових цивільних жертв [106, р. 15].

Очевидно, що відповідність нормам міжнародного гуманітарного права, а також міжнародного права прав людини набуває величезного значення при розробці нових систем автоматизованих озброєнь, особливо в умовах, коли розмиваються кордони самого поняття «збройний конфлікт», зникають розбіжності між мирним та воєнним часом, а отже і будь-яка зброя повинна відповідати нормам міжнародного права, що застосовуються як в

мирний, так і в воєнний час, тобто всьому корпусу норм міжнародного права про права людини та міжнародному гуманітарному праву.

Завданням будь-якої держави, що розробляє чи набуває автономну систему озброєно стає забезпечення здатності її функціонування відповідно до наведених принципів. Наприклад, важливим є питання про розрізнення, яке подібні системи озброєнь повинні проводити між некомбатантами та комбатантами. В більш широкому сенсі – це розрізнення між особами, щодо яких дозволено застосування сили нормами міжнародного гуманітарного права та права прав людини, та тими, проти кого застосування сили заборонене. Також, в будь-якому випадку, система озброєнь повинна відповідати принципу співмірності, тобто виключати взагалі чи мінімізувати втрати цивільного населення при нападі на правомірну військову ціль [58].

Здатність автоматизованих систем озброєнь до дій відповідно до принципів розрізнення та співмірності викликає обґрунтовані сумніви. Водночас, самі по собі такі сумніви не виключають вдосконалення зброї таким чином, аби підвищити її здатність до дій відповідно до вказаних принципів.

Попри загальне стримане ставлення до можливості «навчити» автономні системи озброєнь поважати міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини, серед дослідників є і ті, хто ставить до міжнародно-правової перспективи автономних систем озброєнь з оптимізмом. Так, Марко Сассолі, колишній заступник директора з правових питань МКЧК та директор Женевської академії міжнародного гуманітарного права, вважає, що автономні системи озброєнь є кроком вперед в застосуванні міжнародного гуманітарного права, адже, за умови правильного програмування, вони робитимуть менше помилок, не будуть схильні до емоційних рішень, продиктованих страхом чи упередженістю [201].

Поділяючи прагнення професора Сассолі до оптимізму, слід, однак, констатувати, що питання, пов'язані з автономними системами озброєнь,

повинні стати предметом якнайширшого обговорення в міжнародно-правовій науці з метою напрацювання оптимальних рішень, які б дозволили відповісти на цей новий виклик засобами міжнародного права.

У серпні 2010 року тодішній Спеціальний доповідач Ради ООН з прав людини з питань позасудових, довільних страт і страт, винесених без належного судового розгляду Філіп Алстон подав проміжну доповідь на 65-й сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй [195]. Розпочинається розділ звіту, що стосується роботизованих технологій визнанням того, що «в останнє десятиліття кількість і якість безпілотних або роботизованих систем, розроблених і розгорнутих у контексті збройних конфліктів та правоохоронних органів, зросли дивовижними темпами і в осяжному майбутньому ця технологія існуватиме для створення роботів, здатних націлюватися та вбивати з мінімальною участю людини або без необхідності безпосереднього людського контролю чи дозволу». Спеціальний доповідач висловив думку, що гіпотетичні переваги, які випливають з використання все більш автономних систем, не повинні затьмарювати проблем, що ними створюються, та підлягають докладному вивченню, зокрема:

- Визначення ключових умов для міжнародно-правової та кримінальної відповідальності за правопорушення при використанні автономних систем озброєнь;
- Гарантії та стандарти, що повинні існувати при розробці та розгортанні нових типів автономних озброєнь;
- Цивільна підтримка АСО;
- Питання *jus ad bellum* при використанні АСО.

Доповідь Елстона ставить багато питань, однак не дає на них відповідей. Спеціальний доповідач обмежився рекомендацією сформувати групу «військових і цивільних представників від держав, провідних органів в галузі прав людини та гуманітарного права, фахівців з прикладної філософії,

етики, науковців та розробників для проведення консультацій щодо заходів та керівних принципів, спрямованих на розробку основних принципів міжнародного права в сфері використання АСО.

За наслідками доповіді спеціального доповідача ООН, держави-учасниці провели низку зустрічей, присвячених питанням, піднятим в звіті, під егідою представництва ООН в Женеві. За результатами цих зустрічей, наступник Олстона на посаді спеціального доповідача Кристоф Хейнс розвинув попередні пункти, відзначивши «необхідність більшої одноманітності визначення по відношенню до видів технологій, що розробляються, в світлі фундаментального питання про те, чи слід дозволити коли небудь повністю автоматизувати застосування смертельної сили» [217]. В рамках цих обговорень були позначені перші позиції держав, через які можна говорити про початок формування певного *opinio juris*. Наприклад, Сполучене Королівство в своїй позиції заявило, що «безпілотні автономні системи вже змінили та продовжуватимуть змінювати способи ведення війни. Пов'язані з ними технології розвиваються безпрецедентними темпами, і неймовірна природа та швидкість цих подій робить складним оцінку та повне розуміння пов'язаних з цим питань, що ускладнює впевнене планування майбутнього» [223]. В позиції США відзначалася нагальна потреба «забезпечити правовий нагляд за розробкою автономних та напіваавтономних систем озброєнь...Правовий нагляд повинен забезпечувати відповідність всім чинним внутрішнім та міжнародним правовим актам, особливо з права війни» [121].

У квітні 2013 року Хейнс підготував ще одну доповідь про АСО (називаючи їх «смертельними автономними робототехніками» [145]. В цьому звіті АСО розглядаються як потенційна серйозна загроза та відзначається, що вони можуть створити поділ, подібний на той, що утворився при створенні ядерної зброї, на держави, що володіють відповідною технологією, та тих, хто такою технологією не володіє. Через це існує ризик послаблення

верховенства міжнародного права та руйнування існуючої системи міжнародної безпеки. На думку Хайнса, існує значна складність з регулюванням нової військової технології, оскільки «як і з будь-якою революційною технологією в сфері використання смертельної сили, мало що відомо про потенційні ризики технології до її розробки, що ускладнює формулювання відповідної реакції; але згодом наявність її систем, що можуть бути в використанні в егоїстичних інтересах, можуть перешкодити зусиллям щодо належного контролю». Виходячи з цього, Хайнс рекомендував, аби Рада з прав людини закликала всі держави оголосити та запровадити національний мораторій, щонайменше, на випробування, виробництво, накопичування, передачу, придбання, розгортання та використання відповідних систем доки не буде створено узгоджені норми права і політики відносно АСО, та скликати Комісію високого рівня для вивчення технічних, правових, етичних і політичних питань, пов'язаних з АСО [145].

Заклик Хайнса лишився непочутим. Жодна держава так і не оголосила про такий мораторій. Вони обмежились радше продовженням експертної дискусії. Протягом 2013 року, приблизно 30 держав публічно висловилися про свої погляди на АСО. Такі позиції оголошувалися під час дебатів у Раді з прав людини, на вересневому семінарі з АСО, скликаного Францією у співпраці з Управлінням ООН з питань роззброєння, на сесії Першого комітету Генасамблеї ООН з роззброєння та міжнародної безпеки в жовтні [131]. В цих заявах було висловлено ряд позицій к за, так я проти АСО, але більшість спікерів зупинилися на обережних позиціях, висловивши підтримку подальшому обговоренню цієї теми [170, р. 24-25].

На 68-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у доповіді Консультативної ради з питань роззброєння Генеральному секретарю було рекомендовано сприяти скоординованим зусиллям для вирішення можливої потреби в заходах роззброєння щодо потенційних майбутніх повністю автономних

систем. Такий підхід, орієнтований на консенсус, може привести до розробки кодексу поведінки, дорожньої карти або інших інструментів і має залучати уряди та відповідні зацікавлені сторони в галузі промисловості, досліджень, наукові кола та громадянське суспільство [226].

До цієї поради прислухалися, і, починаючи з Наради Високих Договірних Сторін Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, основним міжнародним форумом для обговорення АСО була серія неформальних зустрічей експертів, що відбулися в Женеві в рамках процесу відповідно до Конвенції. Так, на нараді, що мала місце в 2013 році, було вирішено «скликати у 2014 році чотириденну неформальну нараду експертів для обговорення питань, пов'язаних з новими технологіями у сфері летальних автономних систем озброєння, у контексті цілей та цілей Конвенції» [129]. У цій зустрічі, що відбулася в травні 2014 року, взяли участь 74 держави-учасниці, а також ряд спостерігачів, політичних і освітніх органів, а також організацій громадянського суспільства. Учасники спершу обмінялися загальними думками щодо використання та регулювання автономних технологій у військових контекстах. Основна частина зустрічі складалася з презентацій експертів та обговорення розробок у технології АСО та їх правових, етичних, політичних та безпекових наслідків. Наступні зустрічі, які розглядали майже ті самі аспекти, відбулися у квітні 2015 р. та квітні 2016 р [191].

Ці зустрічі знаменували собою ранню стадію дискусії, що засвідчили консенсу відносно необхідності великої попередньої роботи як передумови створення регуляторних актів. Однак, вже під час Неформальної наради експертів 2016 року було вирішено дещо формалізувати дискусію шляхом створення Групи урядових експертів, які могли прийняти рішення щодо вивчення та узгодження можливих рекомендацій щодо варіантів, що стосуються нових технологій у сфері АСО та у контексті цілей та задач Конвенції [191].

Вперше така група експертів зібралася в серпні 2017 року. Вона зосередилася на тих самих аспектах АСО, що й учасники неформальних нарад експертів вивчали. Зокрема, це включало «визначення, розгляд інструментів для прозорості та заходів зміцнення довіри, а також базування на юридичних принципах і правилах, що застосовуються до АСО» [193]. Перше з цих питань було визначено більше як технічне, аніж як юридичне. Завдання експертів полягало в тому, щоб зрозуміти автономію машини, як вона буде застосовуватися до систем зброї, і способи, якими вона може викликати нові юридичні питання. Учасники наради констатували наявність трьох серйозних проблем в цій роботі.

По-перше, тема є високотехнічною, з юридичними проблемами, які потенційно можуть впливати з природи безлічі технологій, особливо тих, що стосуються робототехніки та штучного інтелекту. Окрім того, що вони є спеціалізованими предметами, які виходять далеко за межі типової сфери компетенції юристів, стан науки і техніки в цих сферах швидко розвивається, і будь-який детальний аналіз ризикує застаріти ще до завершення.

По-друге, група експертів відзначила обмеженість мандату, встановленого Конвенцією [45], існуючими системами зброї, що робить її можливості з дослідження потенційних систем гіпотетичними. Попередники цих технологій майбутнього існують сьогодні в розгорнутих системах зброї та лабораторних прототипах. Однак, за деякими винятками, системи, які зараз використовуються, мають дуже низьку потужність для автономної роботи, як правило, нижчу від тієї, яка потрібна для виникнення важливих правових питань. Оpubліковані плани дають лише загальні описи майбутніх форм більш досконалих систем, технологій, які їх керують, і способів їх використання.

По-третє, на відміну від іншої зброї, що регулюється Конвенцією, АСО не є дискретним, чітко визначеним набором пристроїв або технологій. Автономність машини - це досить аморфна, здатність, яка може бути

притаманною будь-якому типу системи зброї, впливаючи на будь-яку функцію системи зброї та в будь-якому ступені. У сукупності ці проблеми роблять фазу визначення регулювання АСО важливішою та складнішою, ніж це було стосовно інших видів зброї.

З самого початку обговорень серед делегацій було розуміння того, що АСО — це система зброї, яка може певним чином керувати своєю власною роботою. Так, швейцарська делегація охарактеризувала АСО як «системи зброї, які здатні виконувати завдання, що регулюються МГП, при частковій або повній заміні людини під час застосування сили, зокрема в циклі націлювання», функціонувати «без втручання людини», «без значущого людського контролю», або «без будь-якого людського контролю чи нагляду», але досягти згоди щодо більш детального розуміння виявилось складним [224, р. 72-73].

Ключовим для дискусії виявилось поняття автономії. Вона сама по собі не є окремою властивістю, а натомість відображає розподіл завдань між людиною і машиною за кількома аспектами. Залежно від системи, функції озброєння виконуються одночасно або послідовно з різним розподілом дій між людиною та машиною. Відповідно, виникає питання, що обговорювалося експертами, відносно того, яку саме дію чи сукупність дій можна вважати автономною. В якості точки Оцінка ситуації в цьому контексті відноситься до здатності машини відчувати навколишнє середовище, ідентифікувати об'єкти та їх природу та зв'язки, а також оцінювати ризики та вигоди. Ситуаційне керівництво використовує результати процесу оцінки для формулювання планів дій та їх виконання. Властивість автономної системи полягає в здатності оцінювати своє середовище, а потім формулювати й виконувати відповідні дії, не покладаючись на людину-оператора.

Так, представник Індії професор Раджа Чатіла описав автономію як «здатність системи приймати рішення та діяти без допомоги іншого агента». Він зазначив, що роботизована система — це машина, «наділена чотирма

основними можливостями» (збирання даних, інтерпретація, прийняття рішень та виконання дій), і що «автономія може бути визначена в зв'язку з вищезгаданими здібностями та їх інтеграцією». Професор Чатіла також розрізняв «оперативну автономію», тобто автономію у виконанні дій, і «автономію при прийнятті рішень», тобто самостійність – це прийняття нетривіальних рішень щодо того, які дії виконувати [172].

Таке припущення, однак, ставить питання про те, як відрізнити системи зброї, які слід вважати «автономними», а отже, можливо, підлягають регуляторним заходам, від тих, які є просто «автоматизованими» або «автоматичними». Деякі експерти та делегації дотримувалися дискретного підходу до автономії. Так, експерт Пауль Шарре виділив три рівні контролю людини над машиною:

- «людина в циклі» (напівавтономна) система очікує на рішення людини, перш ніж вживати заходів;
- «людина на варті» (контрольована автономна) система дозволяє, але не вимагає, втручання людини в режимі реального часу;
- «людина поза циклом» (повністю автономна) система не допускає людського втручання в реальному часі [172].

Дискретність тут полягає саме в можливості виділити якісь рівні чи ступені автономії. Хоча цей підхід не завжди може вважатися абсолютно точним, однак він, принаймні, дозволяє вирішити які рівні автономії потребують регулювання. Наприклад, Франція в робочому документі, представленому на нараді 2016 року, стверджувала, що «дистанційно керовані системи озброєння та контрольовані системи озброєння не повинні розглядатися як АСО, оскільки людина-оператор залишається задіяною, зокрема під час націлювання та фази стрільби» в той час як «АСО слід розуміти як повну відсутність нагляду з боку людини, тобто немає абсолютно ніякого зв'язку (зв'язку чи контролю) з військовим ланцюгом командування» [108, р. 12].

Інші делегації висловлювали думку, напівавтономні системи озброєння також мають потрапляти під дію певних правил. Деякі делегації та експерти уникали ідеї дискретних рівнів автономії, стверджуючи натомість, що існування певного технологічного континууму між детермінованим та передбачуваним автоматом та автономною системою [108, р. 14]. Однак при такій постановці питання виникає проблема визначення порогового рівня автономії, що дозволяв би відрізнити АСО від інших систем озброєнь.

Ще одна позиція, що була висловлена деякими представниками під час дискусії, полягала в тому, що спроба призначити машині статичну міру автономності, будь то як дискретний клас або точку на континуумі, сама по собі є непродуктивною через динамічну природу функцій у системі, що перетворює будь-які спроби визначити рівень автономії на надмірне спрощення. Зокрема, це включало в себе проблему складності типів рішень, що можуть перебувати під контролем машини. На приклад, на думку експерта Р. Дженкса, хоча багато функцій системи зброї можна зробити автономними до певної міри (навігація, діагностика, дозаправка тощо), автономність у критичних функціях вибору та ураження цілей є найбільш важливою для цілей регулювання. Йому опонував вже згаданий професор Чатіла, який зазначив, що рівень автономності машини залежить від складності середовища, в якому машина працює, і складності завдання, яке вона виконує, так само, як і від внутрішніх можливостей самої машини. Ця дискусія знов закінчилася нічим більшим, ніж визнанням того, що будь-яке робоче визначення автономної системи озброєнь має бути достатньо широким та гнучким, щоб дозволяти враховувати майбутні технологічні розробки. Таке визначення не може бути раз і назавжди даним, оскільки це обмежило б його застосовність у майбутньому [191]. Як підкреслювали представники Швейцарії, слід працювати лише над цільовим робочим визначенням, яке відповідало б поточному стану дискусії. Таке визначення не може проводити розмежування між бажаними (прийнятними) та

неприйнятними системами, і не повинне створювати підґрунтя для врегулювання одних систем правом при ігноруванні інших [108, р. 9].

Обговорення в 2016-2017 роках стали лише початком дискусії експертів в рамках механізму Конвенції про обмеження звичайних озброєнь, але, за великим рахунком, ця дискусія далеко не просунулась, і ключові проблеми конвенційного визначення автономних систем озброєнь лишаються тими самими. Найостанніша з доповідей про діяльність механізму була опублікована 13 липня 2021 року. Ключовими точками для сучасної дискусії залишаються:

- Принципова необхідність схвалення єдиного обов'язкового визначення. Прикметно, що більшість держав виступає за створення такого визначення, проте йому опираються ключові держави, що є основними розробниками АСО, зокрема Російська Федерація, Сполучене Королівство та США;

- Дихотомія заборони та регулювання автономних систем озброєнь. Чи слід них повністю заборони, або намагатися частково регулювати, і якщо регулювати, то в якому ступені;

- Питання того, який характер взаємодії між людиною та машиною слід вважати автономією останньої;

- Питання індивідуальної кримінальної відповідальності та міжнародно-правової відповідальності держав [171].

Робота над питанням врегулювання правового статусу АСО триває. На дане питання все більший вплив мають неурядові організації та групи впливу. Такі групи, як Campaign to Stop Robots Killer, стверджують, що будь-яка автономна зброя повинна бути заборонена [221]. Інші, наприклад Міжнародний комітет Червоного Хреста, мають більш тонкий погляд, зосереджуючись на «непередбачуваний» зброї.

Не залишається осторонь дебатів щодо визначення автономних систем озброєнь і українська юридична наука, хоча важко виділити в ній якусь

окрему дискусію щодо автономних систем озброєнь, що була б окремішньою від загальносвітової. Водночас, все ж можна виділити деякі позиції, що варті уваги.

Почнемо з бачення Т. Г. Каткової, яка запропонувала системний огляд проблем, з якими стикається сучасна міжнародно-правова наука при роботі над питаннями автономних систем озброєнь. На думку дослідниці, ключовим є питання класифікації АСО (див. дискусію в рамках Конвенційного механізму вище). До розглянутих вище підстав класифікації вона пропонує додати класифікацію за критерієм театру воєнних дій, для якого вони створені. За цим критерієм смертоносні автономні системи можна поділити на повітряні, морські та сухопутні. Від того, в якому середовищі діє система, може залежати відповідальність держави за її застосування. Також важко не погодитися з позицією Т. Г. Каткової про те, що до автономних систем озброєнь в повній мірі застосовуються принципи та обмеження міжнародного гуманітарного права [40].

Близької позиції дотримуються О. П. Котляренко та Л. І. Приполова. Вони також вказують на відсутність у міжнародному гуманітарному праві конкретних норм, що регулювали б поняття зброї зі штучним інтелектом. Такі норми лише підлягають розробці з урахуванням чинних договорів в галузі міжнародного гуманітарного права. Поряд зі спеціальними принципами міжнародного гуманітарного права, на їхню думку, слід також застосовувати загальний міжнародно-правовий принцип гуманності [49, с. 105]. Розвиваючи цю думку в наступній публікації, Л. І. Приполова вказує, що недостатність регулювання поняття та правил, що застосовуються до автономних систем озброєнь, можна компенсувати за допомогою запозичень з національних законодавств тих держав, де право робототехніки виявилось найбільш розвинутим [74].

На думку А. І. Рудницького, проблемними питаннями, що потребують розв'язання в першу чергу у зв'язку з розвитком автономних систем озброєнь

є розробка міжнародно-правових механізмів, що врегулював би запровадження наглядового механізму щодо використання автономних систем озброєння, а також усунення відставання розвитку правової бази від темпів технічного прогресу, зокрема від підвищення автономності зброї і переходу її до самостійного прийняття рішень [81].

Щодо дихотомії врегулювання чи заборони автономних систем озброєнь, прикметною є позиція М. В. Карчевського, який вказує, що підхід повної заборони виглядає малореальним. Більш прагматичним є підхід регулювання, адже, як підкреслює вчений, «з розвитком інформаційних технологій дана діяльність ставатиме ще доступнішою, а отримані зразки зброї – ще більш небезпечними. В таких умовах законодавча заборона розробки автономної зброї призведе до ситуації, коли органи безпеки та правопорядку будуть осначені на порядок гірше ніж злочинці, терористичні організації, тощо. Таким чином...попре ризик небезпек, абсолютна заборона розробки систем штучного інтелекту є неможливою, правове регулювання в даній сфері має забезпечувати стимулювання соціально ефективного використання технологій та мінімізацію ризиків зловживання технологією» [39, с. 101-102]. Дискусію песимістично підсумовує В. В. Топольницький: «невизначеність та, як наслідок, відсутність відповідних правових норм є головною проблемою, за якої держави оперують на майданчику ООН терміном «автономна система зброї зі штучним інтелектом», але використовують її в різному сенсі, що натомість призводить до довготривалого зволікання із прийняттям міжнародної угоди, яка врегулює питання її розробки, виробництва та використання» [87, с. 392]. Цей висновок підтверджується найостаннішою на момент завершення цієї роботи новиною: в грудні 2021 року держави-учасниці Конвенції про обмеження звичайних озброєнь не змогли домовитися навіть щодо необхідності подальших переговорів з питання обмеження автономних систем озброєнь, і залишити це питання на рівні міждержавної групи експертів [157].

Взявши висловлені українською наукою позиції до уваги, слід погодитися з думкою, О. П. Котляренко та Л. І. Приполової та А. І. Рудницького щодо того, що задовільне регулювання АСО в сучасному міжнародному праві відсутнє. Водночас, неможливо погодитися з ідеєю про можливість класифікації автономних систем озброєнь на даному етапі. Імовірно, така класифікація можлива з точки зору їхніх технічних характеристик (що і пропонує Т. Г. Каткова), проте неможливо провести класифікацію з правової точки зору, оскільки відсутнє достатнє правове регулювання, що дозволило б говорити про будь-які підстави класифікації. Наразі можливо лише спробувати встановити межі поняття автономних систем озброєнь, що дозволить відділити них самих від інших видів зброї для цілей застосування міжнародного гуманітарного права. Цьому буде присвячено наступний підрозділ цієї роботи.

1.3. Поняття та межі автономії нових систем озброєнь як основний чинник їхнього визначення

Першим кроком до формулювання відповідного регуляторного режиму для АСО має стати чітке розуміння природи основних технологічних змін, що ними привнесені. Це розуміння дозволить встановити можливості, що будуть надані новою технологією та імовірні способи їхнього використання. Саме це дозволить здійснити належне правове регулювання. З урахуванням специфічності теми, в цьому розділі будуть розглянуті особливості нового типу озброєнь, які відрізняють його від вже існуючих, відомих, і врегульованих правом типів. Вивчення таких особливостей дозволить надати визначення й здійснити класифікацію АСО для цілей правового регулювання.

Розуміння технологій, що лежать в основі АСО, з юридичної точки зору не вимагає спеціальних знань. Головним є визначення з технічної точки

зору поняття автономії, яке є визначальним для поняття «автономні системи озброєнь». Необхідно відзначити, що саме по собі поняття автономії є дуже різним в різних галузях знання, та навіть в самій дискусії навколо АСО. Уявляється, що це поняття в принципі складно піддається короткому визначенню. Корисним було б розглянути декілька визначень, що висвітлюють різні аспекти цього явища.

З побутової точки зору, автономія означає здатність машини керувати власною роботою якимось значущим чином, працювати в реальному середовищі без зовнішнього контролю протягом тривалого періоду часу. Що більший період часу та що більш різноманітні ситуації, в яких не потребується людського контролю, то вищим є рівень автономії пристрою [117, р. 1854].

Здатність до автономної роботи пов'язана з тим, як оператор машини взаємодіє з машиною. При цьому, автономія не обов'язково передбачає існування двох протилежних станів: повного контролю та повної автономії. Автономію можна описати як здатність системи обирати та приймати рішення в межах встановлених варіантів поведінки. Ця концепція автономії, по суті, заснована на відносній можливості системи контролювати свої відносини з навколишнім середовищем. З цієї точки зору автономія становить собою здатність (або набір можливостей), яка дозволяє певній дії системи бути автоматичною або, у запрограмованих межах, самостійній [203].

Останнє застереження щодо запрограмованих меж є важливим. Те, що машина може працювати без взаємодії з людиною, не означає, що відсутні обмеження вибору варіантів поведінки машини, закладених людиною. Машинна автономія по суті описує підхід до здійснення людського контролю над машинами в обставинах, коли пряма або в реальному часі людська взаємодія є нездійсненою або небажаною. Автономність означає можливість самоуправління. Автономні прибори мають повноваження та

здатність до самоуправління при виконанні функцій управління. Вони складаються з набору апаратного та програмного забезпечення, яке може виконувати необхідні функції керування без зовнішнього втручання протягом тривалих періодів часу [72, с. 81].

Система зброї, як у простій формі, як спис чи рушниця, так і в складній формі, як сучасна роботизована система, є інструментом. Це знаряддя, яке використовується людиною або групою для досягнення певної мети. Тому його функціонування має бути спрямоване оператором на цю мету. У дискусіях про автономні системи їх часто описують як самокеровані або такі, що діють без зовнішнього управління, але такі визначення можуть вводити в оману. Відсутність взаємодії з оператором під час роботи машини не означає, що поведінка машини не була визначена людиною. Швидше, це означає, що передбачувана поведінка була визначена до активації машини, а потім забезпечується якоюсь частиною самої машини, як правило, за допомогою комп'ютерної системи керування, підключеної до машини або зв'язаної з нею [12, с. 20]. Ця система контролю контролює роботу машини (наприклад, зброї) і подає їй команди, якщо це необхідно, щоб досягти поведінки, бажаної людиною-оператором машини.

Дисципліна, яка займається регулюванням поведінки машини, такої як робот або зброя, визначається як теорія управління, і її застосування виходить далеко за межі зброї. Механізація промислових процесів відбулася майже в усіх галузях в сучасних економіках протягом останнього століття і більше. Заміна людської праці механічними та електричними пристроями дедалі зростаючої складності, а також прагнення до автоматизації роботи цих пристроїв викликали потребу у формальних, структурованих засобах керування складними машинами. Математична дисципліна теорії керування та пов'язана з нею інженерна дисципліна інженерії систем керування є сукупністю знань, які виростили, щоб задовольнити цю потребу. Їхні цілі полягають у тому, щоб машина, якою керують, вела себе бажаним чином за

відсутності ручного втручання з боку оператора-людини, так аби можна було реалізувати переваги автоматизації [53, с. 192].

Коли ручну систему або процес замінюють системою, здатною до певного ступеня автономної роботи, система управління певною мірою ступає на місце людини-оператора ручної системи. Розуміння оператором (або розробником системи) того, як керувати машиною, виражається в програмному забезпеченні (як правило) і запрограмовано в системі керування. Фізичний засіб, за допомогою якого оператор керує машиною, перетворюється на набір приводів, які може активувати система керування (приводи — це пристрої, за допомогою яких система керування керує машиною; одним із прикладів може бути електродвигун, який повертає вежу гармати на основі сигналу від програмної системи керування вежею). Використовується певна форма датчика або механізму зворотного зв'язку, за допомогою якого система управління може контролювати машину. Також можуть бути передбачені інші датчики, які дозволяють системі керування контролювати відповідні фактори навколишнього середовища. Система управління обробляє інформацію від усіх цих датчиків відповідно до свого програмування і генерує вихідні сигнали, які надсилаються на виконавчі механізми для управління машиною [103]. Такі системи керування, хоча вони можуть бути високоспеціалізованими за конструкцією та призначенням, тим не менш є формами звичайних комп'ютерів із збереженою програмою. Вони належать до того ж класу пристроїв, що й звичайні персональні комп'ютери. Визначальна характеристика комп'ютерів із збереженою програмою полягає в тому, що інструкції, введені програмістом-людиною, зберігаються в пам'яті машини та керують її роботою. Якщо не брати до уваги серйозний технологічний зрушення, автономні системи завтрашнього дня будуть використовувати по суті ту саму технологію: системами як і раніше буде керувати програмне забезпечення, написане людьми-розробниками. Звідси видно, що автономія в технічному сенсі — це просто

здатність системи вести себе бажаним чином або досягати цілей, раніше закладених в неї оператором, без необхідності отримувати додаткові інструкції ззовні [188, р.4].

Пропозиції щодо розвитку автономних систем озброєнь у воєнній сфері часто обговорюють в рамках так званої моделі «періодичного циклу прийняття рішень комбатантом», що включає в себе стадії спостереження, орієнтування, прийняття рішень та дій. Ця модель була розроблена полковником ВПС США Дж. Бойдом. Модель описує поточні психічні та фізичні процеси, пов'язані зі спостереженням за своїм середовищем і реагуванням на зміни в ньому для досягнення певної мети (де ціль високого рівня може включати кілька підзадач, кожна зі своїми власними циклами, вкладеними в цикл вищого рівня). У ручній системі всі кроки циклу виконує людина: спостерігає за навколишнім середовищем для отримання необробленої інформації, орієнтується у навколишньому середовищі шляхом обробки цієї інформації для формування корисної моделі, приймає рішення на основі цієї моделі та діє відповідно до рішення. З точки зору циклу, мета розробки автономних систем полягає в тому, щоб призначити частину або весь цикл машині, щоб реалізувати деякі експлуатаційні переваги, такі як більша швидкість або витривалість, менша вартість або менший ризик для життя оператора [175, р. 289]. Високоавтономна система — це система, яка може виконувати більшість або всі частини циклу, необхідні для досягнення певної мети, використовуючи лише інструкції високого рівня, що отримані від оператора, який виконує функції командира. Система з нижчим рівнем автономності здатна виконувати цикли нижнього рівня або лише певні частини циклу і повинна працювати разом із людиною-оператором для досягнення мети високого рівня [77, с. 24]. Одним із прикладів такої системи може бути радіолокаційний приймач попередження в літаку: простіша система могла б лише виявити можливу загрозу та видати попередження

оператору-людині, тоді як більш автономна система могла б реалізувати певній дії у відповідь, такі як, наприклад, відстріл теплових пасток.

Розуміння автономії машини як форми управління, а не як відсутності управління є необхідним кроком до визначення правових наслідків застосування АСО. Також корисно піти ще далі й вивчити роботу типів машин, які викликають найбільше занепокоєння при дослідженні АСО – тих, що окрім простої роботи без участі людини можуть бути здатними до поведінки, яка прямо не запрограмована людиною. Головні заперечення проти високоавтономної зброї як раз і ґрунтуються на побоюваннях, що такі високоавтономні системи можуть вийти з-під контролю, або вчинити дію, яка буде логічною з точки зору машини, але неприпустимою з точки зору людини. Наприклад вони можуть обрати та уразити ціль, що не підлягає ураженню, і щодо якої до системи керування машини були закладені невірні данні, які не дозволили належним чином ідентифікувати ціль як таку, що не підлягає ураженню [85, с. 130].

Слід брати до уваги, що бойовим автономним машинам доведеться діяти в складних, хаотичних та непередбачуваних умовах. Система керування для АСО повинна бути здатною підтримувати прийнятну продуктивність зброї коли існує дуже високий ступінь невизначеності в поведінці системи зброї та середовищі, в якому вона діє. Дії супротивників, пошкодження, завдані системі зброї, несподівані зміни навколишнього середовища та інші події можуть вплинути на роботу системи зброї, так що потрібні певні коригувальні дії. У випадку автономної системи ця коригувальна дія повинна бути ініційована системою керування швидше, ніж людиною оператором. Тобто, коли або установка змінюється (наприклад, через пошкодження), або змінюється середовище (наприклад, через неочікувані дії супротивника) так, що «правила», які використовує система управління, втрачають сенс, система контролю повинна відкоригувати ці правила так, аби гарантувати ефективність системи при збереженні гарантій

проти її використання неналежним чином. Наприклад, системі керування автономного автомобіля може знадобитися безпечно та ефективно керувати транспортним засобом у разі проколу шини або перешкод з боку іншого транспортного засобу. Це може, залежно від обставин, вимагати, щоб система управління змінювала правила, за якими вона керує двигуном автомобіля або рульовим управлінням без чітких вказівок від людини-оператора [142, р.11].

Здатність системи змінювати свою поведінку у відповідь на зміну обставин розглядається в рамках теорії адаптивного управління (адаптивного контролю). По суті, адаптивне управління — це систематичний підхід, що дозволяє системі керування автоматично налаштовувати спосіб, яким вона керує роботою машини, у відповідь на зміни або в навколишньому середовищі, або на самій машині, таким чином, щоб вона продовжувала діяти у спосіб бажаний для людини, яка її програмує. Під адаптивним керуванням і пов'язаними з ним підходами, які дозволяють системі налаштовувати свою власну поведінку, система може працювати так, як вона була запрограмована, навіть якщо точні правила, за якими вона працює в даний момент часу, не були явно надані людиною-оператором (і може навіть не були точно відомими людині-оператору). Адаптивне керування покладається на логіку вищого рівня в системі керування для створення необхідних оперативних правил нижчого рівня в міру зміни обставин. Ця логіка вищого рівня представляє вказівки оператора системі зброї, і, змінюючи її поведінку відповідно до цих правил вищого рівня, система поводить себе так, як задумано. Хоча методи адаптивного керування дозволяють машині до певної міри змінювати свою поведінку, їхня корисність обмежена складністю машини та її середовища [23, с. 13]. Вони покладаються на те, що розробник системи керування має високий рівень апріорних знань про машину, її завдання та зміни та збої в навколишньому середовищі, з якими може зіткнутися машина,

так що їх можна математично моделювати та представляти в програмному забезпеченні системи керування.

У дуже складних або невизначених середовищах, або там, де завдання, яке необхідно виконати, є складним, або навіть там, де сама машина дуже складна, часто неможливо побудувати таку модель достатньо детально. У цьому випадку, ймовірно, буде використаний інший клас методів контролю, який зазвичай називають інтелектуальним керуванням. Теорія інтелектуального керування описує методи, які дозволяють машині працювати в середовищах, які є занадто складними або непередбачуваними, або про які відомо занадто мало, щоб бути сприйнятливими до математичного моделювання, необхідного для традиційних методів керування. Як правило, інтелектуальне програмне забезпечення керування працює шляхом емуляції різних аспектів біологічних когнітивних процесів, виходячи з того, що біологічні сутності часто здатні ефективно працювати з неповними знаннями в складних і неоднозначних середовищах [86, с. 288-290].

Дослідження теорій адаптивного керування та інтелектуального керування виходить далеко за межі даної роботи. Тому обмежимося згадкою лише найбільш відомий методів, які можна використовувати окремо чи в поєднання. До них можна віднести нейронні мережі, нечітку логіку, експертні системи та генетичні алгоритми. Відповідна перевага, яку всі подібні методи надають розробнику системи керування, полягає в тому, що вони не вимагають детального передбачуваного знання всіх комбінацій обставин, з якими може зіткнутися машина. Це дозволяє розробнику системи керування використовувати методи евристики, методи наближення та методи оптимізації, щоб адаптувати поведінку машини до обставин, які неможливо точно передбачити [86, с. 292].

З цим пов'язана проблема «навчання» «машинного розуму». Навчання в цьому контексті відноситься до процесу пошуку узагальненої моделі, яка

враховує набір спостережень, щоб ця модель могла бути застосована, коли подібні спостереження будуть зроблені в майбутньому. Замість того, щоб просто реагувати на несподівані зміни в машині або її середовищі, при навчанні досягається здібність до корегування правил відповідно до накопиченого досвіду. Інакше кажучи, має місце процес накопичення знань та їх використання для налаштування поведінки при виконанні завдань у майбутньому. Таке навчання відрізняється від того, що відбувається на етапі розробки та програмування та передбачає існування не просто програми, а справжнього штучного інтелекту [52, с. 25].

При адаптивному чи інтелектуальному управлінні, генерація правил поведінки здійснюється оператором системи. При адаптивному навчанні, саме по собі навчання стає здатністю і функцією системи. Штучний інтелект (ШІ) може належним чином реагувати на зміну обставин і цілей, вживати відповідних дій, коли надається неповна інформація, і, якщо потрібно, «вчитися» на досвіді [86, с. 294].

Незважаючи на складність існуючих і запропонованих АСО, вони принципово не відрізняються від більш простих автоматизованих або ручних систем зброї. Поняттю контролю притаманна мета досягнення певної мети, визначеної людиною. Незалежно від своєї складності, програмне забезпечення системи управління являє собою набір інструкцій, які спрямовують машину до такої мети. Ці інструкції можуть надати машині здатність до складних дій і відповідей, включаючи здатність формулювати дії та відповіді відповідно до нової інформації, що зустрічається під час операцій, яку людина-оператор не може точно передбачити. Автономні системи управління, що використовують описані вище методи, можуть дозволити системі зброї реагувати складнішими способами та працювати протягом тривалого періоду без взаємодії з людиною, але це ні в якому разі не є незалежністю від людського контролю. Навпаки, це краще розглядати як

контроль, який застосовується іншим способом, заздалегідь, а не в реальному часі [117, р. 1858].

З точки зору іноземних фахівців, що працюють над визначенням АСО з юридичної точки зору, вони є категорією пристроїв, що відрізняються від неавтономних систем. З цієї точки зору, виділяють автоматичну, автоматизовану та автономну зброю [143, р. 212-213]. Нажаль, в українській літературі ці терміни або взагалі не вживаються, або щодо них не проводиться повноцінне розрізнення. Так, Т. Г. Каткова вживає них як синоніми [40, с. 54]. З таким підходом, однак, не можливо погодитися, адже між цими поняттями існують суттєві відмінності, що полягають у наступному.

Поняття «автоматичний» відноситься до дуже простих пристроїв, які виконують чітко визначені завдання і можуть мати заздалегідь встановлені реакції на зовнішні впливи. Прикладом може бути термостат, налаштований для підтримки певної температури, вмикаючи або вимикаючи обігрівач у відповідь на зміни температури [54, с. 15].

Автоматизовані системи перетинаються з автоматичними системами, але підтримують більш складні набори правил під час нормальної роботи та реагування на зовнішні впливи, а отже можуть виконувати більш складні завдання або працювати в більш складних середовищах. Приклади включають автоматизовані телефонні лінії підтримки, які можуть відповідати обмеженими способами на різноманітні запити [див.: 70] або деякі існуючі системи зброї.

Єдиного визначення автономії не існує, що відображає невизначеність, яка оточує ці нові технології. Загальна думка полягає в тому, що автономні системи якимось чином виходять за рамки автоматизованих систем, але точні критерії відрізняються. Деякі автори описують системи як «автономні», коли вони демонструють деяку здатність адаптувати свою власну поведінку у відповідь до мінливих обставин [1, с. 32]. Інші використовують цей термін,

щоб позначити, що певний пороговий рівень складності системи, її завдання або робочого середовища досягнуто [30, с. 53]. Треті стверджують, що автономні системи – це ті, які мають певний ступінь «незалежності» від їхніх операторів-людей [11, с. 151].

Ще один поділ у цій категорії пролягає між «напівавтономними» та «повністю автономними» системами. Заявлена відмінність полягає в тому, що повністю автономні системи – це ті, які розроблені для роботи повністю без участі людини після активації, тоді як напівавтономні системи потребують певної форми активної участі людини щодо деяких або всіх функцій [63].

Було висловлено ряд поглядів щодо чи повністю автономні системи повністю виключатимуть участь людини, чи просто не вимагатимуть її, а також про ступінь залучення людини, необхідної для напівавтономних систем. Можна визначити більш тонкі відмінності в межах кожного з цих рівнів залежно від ступеню необхідності внеску людини-оператора, реалістичної можливості успішного втручання людини в умови бою тощо. Нарешті, подекуди можна зустріти терміни «розумний» та «такий, що навчається», по відношенню до автономних систем, або як опис певного ступеню необхідної людської поведінки, або як опис можливостей керування системою [37, с. 9].

Спроби визначити автономію ще більше ускладнюються через різне уявлення про те, чи мають категорії ґрунтуватися на ступені й типі взаємодії людини з системою, чи на складності системи та її поведінки. Обидві ці підстави можуть використовуватися для класифікації. Система може бути дуже автономною, оскільки вона не потребує взаємодії з людиною, але бути дуже простою сама по собі чи по завданням, які вона виконує. Наприклад, робот-пилосос може виконувати свої функції практично без взаємодії з людиною, але навряд чи є образом типу складної потужної машини, яку часто вважають «автономною».

Можна очікувати, що рівні автономії, які демонструють перспективні військові системи, буде складно розрізнити. Можливі ступені автономії сильно відрізняються, як і способи розподілу завдань між оператором і автономною системою, і можна очікувати, що поведінка системи зміниться відповідно до конкретного завдання, яке виконується, і обставин, в яких система працює. Це може призвести до подальших ускладнень із встановленням відносних ступенів контролю, що здійснюються людиною-оператором і комп'ютерною системою контролю щодо певної дії для юридичних чи інших цілей.

Автономність машини не є можливістю «все або нічого». Існує континуум, починаючи від повного контролю людини над тією чи іншою функцією до повного контролю над машиною. Було запропоновано багато способів опису цього континууму. Навіть дуже автономні системи, які можуть не потребувати значного людського впливу під час виконання призначених завдань, працюватимуть разом з іншими об'єктами, як людськими, так і електронними, і їм потрібно буде обмінюватися інформацією з цими об'єктами для отримання інструкцій, координації зусиль, звітів про результати тощо [141, р. 524].

Вивчення взаємодії людини з комп'ютером, а останнім часом і взаємодії людини з роботом, є багатодисциплінарними галузями, яким протягом останніх двох десятиліть приділялося все більшу увагу, оскільки розширювалися можливості комп'ютерних та роботизованих систем. Виникло кілька альтернативних парадигм, які описують структуру такої взаємодії та розподіл завдань. У дуже широкому плані люди можуть займати або наглядові, або спільні позиції під час роботи з автономними системами, і можуть переміщатися між цими ролями під час виконання ряду завдань.

Ці ролі не обов'язково мають бути статичними. Імовірно, стратегія взаємодії між людиною та машиною має бути гнучкою. Відповідні ролі людини та комп'ютера (або робота) часто не визначаються заздалегідь, а

«обговорюються» у відповідь на обставини, що розвиваються. У різний час або людина-оператор, або машина можуть мати прямий контроль над завданням, або вони можуть працювати самостійно. Найостаннішим прикладом такої системи є дрони “Loyal Wingman”, що вже взяті на озброєння ВПС Австралії та плануються до озброєння ВПС США, коли один оператор-людина, що керує літаком, може вести за собою до п'яти безпілотних літаків-роботів, кожен з яких, за необхідності (наприклад, в разі знищення літака оператора-людини, або виникнення загрози, яку оператор-людина не встигає оцінити) може приймати самостійні рішення, аж до застосування бойової зброї [8].

Взаємодія людина-робот є активною сферою досліджень, де постійно з'являються нові принципи. Хоча можна з упевненістю припустити, що люди разом продовжуватимуть здійснювати високий рівень контролю над роботизованою зброєю, яка використовується у збройних конфліктах, потрібна деяка обережність при оцінці ролі та ступеня контролю, який здійснюють окремі особи. Автономність зазвичай розглядається як властивість системи, але на практиці технології, що породжують здатність до автономної роботи, будуть застосовуватися та застосовуються до окремих підсистем, які є частинами військового обладнання та програмного забезпечення. Щодо роботизованих систем розробка відбувається окремо в областях автономної навігації, автономного наведення на цілі та інших функцій, необхідних для передової системи зброї. Оскільки протягом найближчих років будуть розвиватися системи з більшими можливостями автономної роботи, немає підстав припускати, що всі їхні функції підлягатимуть однаково ступеню безпосереднього людського нагляду. Навпаки, ймовірно одні функції ставатимуть більш автономними, ніж інші.. Таким чином, система може одночасно працювати на кількох «рівнях» автономності щодо різних завдань. Необхідно оцінити поведінку системи та рівні залучення людини та машини щодо конкретних функцій, що

представляють інтерес, таких як планування курсу, навігація або застосування зброї [188].

Як зазначалося вище, навіть якщо розробник визначив, що конкретна функція системи підлягає комп'ютерному контролю, цей рівень може змінюватися залежно від обставин, де обставини, про які йде мова, можуть бути визначені з точки зору, наприклад фази виконання завдання, подій, що настали (наприклад, загрози оператору людині, або повернення на базу в разі невдачі), та несподіваних можливостей, що можуть виникати під час виконання завдання. Як підсумовує цю мінливість Міністерство оборони США, «ключовим моментом є те, що люди та комп'ютерні агенти будуть обмінюватися ініціативою та ролями на етапах місії та ешелонах, щоб адаптуватися до нових подій, зривів і можливостей у міру розвитку ситуацій» [120].

Слід враховувати стрімкість розвитку технологій. Чимало з них, що наразі знаходяться в зародковому стані, можуть породити критичні проблеми в найближчому майбутньому. Зокрема, імовірно еволюціонуватиме роль оператора. Формат відносин між оператором та машиною, найімовірніше, змінюватиметься в різних системах, у різний час, у зв'язку з різними завданнями. Можна отримати уявлення про можливу складність взаємовідносин між автономною системою та її операторами та керівниками, дослідивши нещодавно запропонований Науковою радою Міністерства оборони США «Референтний опис автономних систем»: систему розподілу функцій та відповідальності будь-якому комп'ютеру або одного з кількох людей-операторів або керівників на етапі проектування системи. Ця структура визначає роль кожного з різних людей-користувачів певної системи у військовій ієрархії, як може бути спрощено спілкування між цими користувачами, як розподіл завдань людині або машині може змінюватися під час виконання місії та кілька інших факторів[120].

Наукова рада з оборони також пропонує такий погляд на мінливість ступенів автономії з точки зору когнітивної науки: когнітивна автономність системи є континуумом від повного людського контролю над усіма рішеннями до ситуацій, коли багато функцій делеговано комп'ютеру і лише на високому рівні здійснюється нагляд з боку його оператора. Таким чином, на будь-якому етапі місії система може одночасно перебувати на більш ніж одному дискретному рівні[120].

Розташування автономії на континуумі природно призводить до питання чи існує пороговий рівень, на якому автономні можливості системи зброї стають юридично значимими? На перший погляд, можна припустити існування такого порогу. Припущення, що зброя може діяти незалежно від оператора і без прямого контролю людини, здається, може підірвати зусилля з обмеження збройного конфлікту правом. Якщо припустити існування межі контролю, то за цією межею і право перестає діяти достатньо ефективно. Зі зростанням автономії систем озброєнь, ця межа, імовірно, буде розширюватися. Проте, аби встановити, чи може існувати поріг застосування права до АСО, і якщо так, то де він знаходиться, можливості таких систем слід вивчати з посиланням на норми МГП, аби знайти момент, в який виникає потреба в принципово новому типі правового регулювання порівняно з існуючими.

Можливість автономної роботи надається машині через її систему керування, яка по суті є закодованим представленням набору інструкцій, які в іншому випадку були б видані людиною-оператором. Звичайно, всі машини за своєю суттю зобов'язані дотримуватися певної моделі поведінки. Це можна порівняти з концепцією вибірковості зброї. Якщо б поведінка АСО була неконтрольованою, то її можна було б вважати зброєю невибіркової дії. В цьому сенсі, АСО відрізняються від простіших автоматичних пристроїв, таких як ті ж міни, лише складнішою моделлю вбудованої поведінки, а не лише пасивною реакцією на зовнішні подразники. Сутність автономії полягає

в імітації рішень, які в іншому випадку змушена була б приймати людина-оператор. Виключення людини-оператора з системи прийняття рішень, та відсутність необхідності навіть контролювати роботу системи і робить її автономною. Однак, навіть якщо гіпотетично припустити повну автономію АСО на полі бою, її поведінка все одно буде результатом виключно людських рішень. Зрештою, правим уявляється О. В. Нестеренко та інші автори навчального посібника з теорії інтелектуальних технологій: завданням будь-якого штучного розуму моделювання людського інтелекту [62, с. 16].

Правові дослідження часто обмежуються вивченням АСО виключно в термінах розробки нового типу зброї. Однак, насправді сама по собі зброя, тобто те, що вбиває, лишається тим самим. Дискусія про АСО – це дискусія про зміну характеру рішень про застосування тієї ж самої зброї. Апаратне та програмне забезпечення, що містить систему керування АСО, можна розглядати як частину збройової платформи, а не як компонент власне зброї. У контексті робототехніки загалом і пропозицій щодо АСО зокрема, автономія належить до можливостей, а не до конкретної технології чи конкретного пристрою чи певної поведінки. По суті, це здатність системи виконувати свою функцію, якою б вона не була, з меншою взаємодією з людиною-оператором, ніж потрібна система вручну. Таким чином, автономія стосується відносин між системою та її людиною-оператором, а не характеру, завдань системи чи способу, яким вона виконує це завдання [18, с. 23].

Тож при розв'язанні правової проблематики застосування АСО слід виходити з двох фундаментальних моментів. По-перше, автономні системи будуть виконувати деякі або всі завдання замість людей, але це не означає, що вони будуть робити це в інший спосіб, ніж люди. Концепція машинної автономії не означає, що автономна система обов'язково повинна виконувати завдання інакше, ніж людина або група людей, які виконують те саме завдання вручну. Звичайно, одним із мотивів розробки все більш автономних систем зброї є досягнення вищої продуктивності та стійкості, можливостей

аналізу даних, тощо. Однак, хоча такі відмінності є дуже важливими з операційної точки зору, вони є дещо периферійними щодо правових аспектів автономії. Наприклад, БПЛА вже дозволяють досягти більшої безпеки людини оператора, не будучи автономними, і не піднімаючи правових питань, пов'язаних з автономією. Сам факт передачі завдань людини комп'ютеру не змінює порядок виконання цього завдання.

По-друге, некоректно описувати автономні системи як повністю незалежні машини, які працюють «без контролю людини». Зв'язок між людиною і машиною не розривається, а лише змінюється. Вибір, зроблений розробниками апаратного та програмного забезпечення на стадії проектування, визначає поведінку автономної системи [42, с. 34-35]. Система зброї є лише одним компонентом у збройних силах держави, і її використання повинно відповідати планам і встановленим процедурам вищого рівня, а також можливостям і практикам інших підрозділів і допоміжних структур. Виходячи з них, будуть встановлюватися завдання і обмеження для поведінки автономної системи.

Таким чином, найважливіше питання при визначенні автономних систем озброєнь та врегулюванні них методами міжнародного гуманітарного права полягає у встановленні форми контролю. Виходячи з цієї відмінності, зброю, що наносить ураження без прямої участі людини слід поділити на:

- Автоматичну, яка спрацьовує в залежності від певного дуже простого фактору (наприклад, міни);
- Автономізовану, яка діє у відповідності до заздалегідь закладеної до неї програми, і не може від неї відхилитися;
- Автономну, що здатна до зміни поведінки в залежності від зовнішніх обставин та власного стану, та яка, хоча б опосередковано, здатна до навчання.

При цьому, найважливішим моментом для будь-якого з таких типів зброї є те, що автономію машини слід розглядати як форму контролю, а не як

ослаблення контролю чи відсутність контролю, і зазвичай це відбувається шляхом кодування поведінки машини в програмному забезпеченні, встановленому в системі керування машини. Це в першу чергу впливає на відносини між людьми-операторами та їхньою зброєю. Правові питання, що випливають з такого зв'язку, та шляхи їхнього розв'язання будуть розглянуті в наступних розділах.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ АВТОНОМНОЇ СИСТЕМИ ОЗБРОЄННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ

2.1. Автономні системи озброєнь як засіб і метод ведення бойових дій

Питання розрізнення між засобами ведення війни та методами ведення війни, як вже зазначалося в першому розділі роботи, недостатньо досліджене в українській науці. Між тим, від відповіді на це питання багато в чому залежатиме правовий режим автономних систем озброєнь. Термін «система озброєння», що використовується в літературі, не є власне юридичним, і може стосуватися як засобів, так і методів.

Слід зважити на коментарі МКЧХ до статті 35 ДП-1, відповідно до яких «слова «методи та засоби» включають зброю в найширшому сенсі, а також будь-які способи, якими вона використовується. Саме по собі використання зброї може бути незаконним, або воно може бути незаконним за певних умов. Наприклад, отрута незаконна сама по собі, так само, оскільки будь-яка зброя, що її використовує по своїй природі буде настільки неточною, що вона неминуче призведе до невибіркової шкоди. Вона автоматично потрапляє під заборону Статті 57. Однак, зброя, що може використовуватися з точністю, також може неправомірно використовуватися проти цивільного населення. В такому випадку, забороненою є не зброя, а метод чи спосіб, яким вона використовується» [187].

Експерт МКЧХ Жд. МакЛіланд відзначає, що поняття зброї слід розуміти в його звичайному сенсі. Визначення того, чи є певний предмет зброєю і його відмінність від, наприклад, обладнання, полягає у встановленні здатності цього предмету наносити шкоду в бойових умовах. До поняття зброї відносяться власне знаряддя, боєприпаси, матеріальна основа, на яку

поміщений такий предмет, що наносить шкоду (наприклад, бойова платформа чи автомобіль). В цілому всі ці предмети охоплюються поняттям зброї. Зброя є різновидом способу ведення війни, до числа яких слід також зараховувати способи її доставки. Методи ж війни означають шляхи використання зброї, що включає в себе тактики, техніки та процедури ведення бойових дій [169, р. 404]. Інший експерт Комітету Ж. Гіячча наводить визначення зброї за сенсом ДП-І як «захисного або наступального пристрою, здатного вбивати, поранити, виводити з ладу людей та/або знищувати чи пошкоджувати майно. Починаючи від гвинтівок, платформ, прицільного обладнання, лазерних цілювачів, обладнання для виявлення цілей, каналів передачі даних та програмного забезпечення, що використовується для обробки даних». Сюди ж експерт відносить військову доктрину щодо застосування такої зброї [137, р. 4].

В контексті автономних систем важливо, що засоби ведення війни включають в себе збройні платформи та компоненти бойових систем. Слід очікувати, що системи управління, які визначають поведінку АСО, частково або повністю існуватимуть на збройній платформі або в окремому пристрої, підключеному до системи зброї або з нею пов'язаному. Елементом зброї стає не тільки знаряддя, що наносить шкоду, але й його управлінська система. Це можна порівняти з тим, якби зброєю вважалася не тільки, прикладом, гвинтівка, але й солдат, що тримає цю гвинтівку. Однак, солдат (комбатант) і гвинтівка є різними об'єктами, до яких застосовуються принципово різні правові режими. Хоча солдат і приймає рішення про застосування зброї, він сам зброєю не є. У випадку ж автономної зброї, комп'ютерна система, що приймає рішення про застосування зброї, сама є частиною цієї зброї, інакше не мають бути розповсюджені ті ж самі правила, що застосовуються до самої зброї.

Про це зазначає експерт МКЧХ Ж. де Прьо: «використання дистанційної зброї або зброї, підключеної до датчиків, розташованих на полі,

призводить до автоматизації поля бою, в якому солдат відіграє все менш важливу роль. Контрзаходи, розроблені в результаті цієї еволюції, зокрема електронні перешкоди, посилюють невибірковий характер бою. Коротше кажучи, усі передбачення сходяться на тому, що якщо людина не оволодіє технікою, але дозволяє їй опанувати нею, вона буде знищена технологією» [177, р.428].

Сумніви щодо того, чи можна вважати з юридичної точки зору конкретну систему зброєю можуть стосуватися двох чинників. По-перше, це характер завдання системи. БПЛА з автономністю у функціях вибору та ураження цілей однозначно є АСО, а обеззброєний вантажний транспортний засіб з можливостями автономної навігації однозначно не є зброєю. Автономна система може розглядатися як компонент системи зброї, якщо вона надає інформацію безпосередньо на збройову платформу. Складність виникає коли така система надає інформацію лише якомусь проміжному пристрою або людині, яка потім віддає команди платформі зброї. Наявність причинно-наслідкового зв'язку між автономною системою та заподіянням шкоди ворогу має оцінюватися для кожної системи зброї окремо [13, с. 393-394].

Другим фактором, який може викликати сумнів, є відносний ступінь контролю людини та комп'ютера над діяльністю автономної системи. Людина-оператор може здійснювати різні ступені та форми контролю над автономною системою в різний час, стосовно різних функцій, у різних обставинах. Якщо очікується, що людина буде здійснювати достатній контроль в будь-який час, ця людина стає суб'єктом, що взаємодіє з системою комп'ютера та збройовою платформою, і автономна система може не вважатися достатньо «близькою» для зброї, яка застосовується. Можна припустити, що існування автономних можливостей може призвести до застосування нової тактики використання АСО, але ця тактика навряд чи вийде за визначення методу ведення війни.

Існують різні класи зброї, до яких застосовуються конкретні звичайні обмеження чи заборони. Сюди входять отрути, хімічна [47] та біологічна зброя [114], міни [46], касетні боєприпаси [113], засліплюючі лазери [26], зброя, що залишає в тілі людини уламки, тощо [45]. Все це охоплюється відповідними міжнародними конвенціями. Однак, досі не існує жодної міжнародно-правової заборони, спрямованої проти використання АСО в збройних конфліктах. Право контролю озброєнь, що забороняє чи обмежує виробництво, володіння, передачу чи використання конкретної зброї, буде застосовуватися до зброї або зброї, приєднаної до АСО, так само, як і до будь-якої іншої зброї подібного типу.

Особливість АСО полягає не в застосуванні нового способу ураження цілі, а в застосуванні нового способу прийняття рішень про ураження цілі. При цьому, право обмежується загальними чи спеціальними принципами МГП, що застосовуються до зброї та способів її використання. Якщо в майбутньому сформується корпус правових норм, яким прямо буде регулюватися застосування АСО, він буде створюватися через довгі дипломатичні дискусії, які наразі, якщо взагалі існують, знаходяться на дуже ранній стадії. Тобто, не слід очікувати швидкого врегулювання АСО міжнародним гуманітарним правом. Встановлення їхнього правового статусу повинно спиратися на його існуючий апарат.

Регуляторні режими, які забороняють або обмежують певні види зброї, діють на даний момент на основі певних специфічних і чітко визначених властивостей системи. Як правило, такою властивістю виступає тип шкоди, що заподіюється цілі. Так, засліплюючі лазери забороні через передбачуваний вплив лазерного променя на око людини. Мінні та касетні боєприпаси обмежуються, оскільки їхні звичайні способи використання створюють ризик невибіркового ураження невоєнних цілей. Уламки, що не виявляються, обов'язково ускладнюють медичну допомогу потерпілим.

Автономність системи зброї сама собі не змінює способу впливу цієї зброї на ціль. Можливість автономної роботи не визначає, що саме робить система зброї, а лише ступінь і тип взаємодії оператора, який бере участь у цьому. Крім того, автономія машини – це здатність, яка може бути досягнута в різному ступені за допомогою низки різних технологій, і багато існуючих видів зброї вже мають цю здатність до певної міри [див.:29, с. 250]. Суттєвою проблемою для формулювання спеціальних правил для АСО буде точне визначення того, яку технологію, чи ефект зброї чи режим роботи необхідно обмежувати чи забороняти.

Заперечення проти правомірності АСО іноді виражаються як загальні заяви про системи зброї з певним ступенем автономних можливостей. Зокрема, іноді висувається звинувачення в тому, що використання високо автономних або «повністю автономних» систем зброї обов'язково порушує МГП, оскільки є висока імовірність, що автономна система зброї за своєю суттю не здатна вести себе відповідно до МГП. Така позиція характерна для правозахисних організацій. Так, в доповіді Хьюман Райтс Вотч 2012 року «Втрата людяності» зазначається: «повністю автономна зброя не тільки не зможе відповідати юридичним стандартам, але й підірве основні неправові гарантії цивільного населення. Наші дослідження та аналіз дають рішучий висновок про те, що повністю автономна зброя має бути заборонена і що уряди мають терміново домагатися цієї мети» [147].

В доповіді правозахисної організації стверджується, що повністю автономна система зброї не буде відповідати МГП через те, що вона не матиме людських якостей, необхідних для відповідності гуманітарним правилам. Ці правила можуть бути складними і тягнути за собою суб'єктивне прийняття рішень, а їх дотримання часто вимагає людського судження. Наприклад, щоб відрізнити страхітливого цивільного та загрозового ворожого комбатанта, солдату потрібно розуміти наміри, що стоять за діями людини, чого не міг би зробити робот.

На думку американського експерта Х. Роффа, АСО з достатньою здатністю до навчання, щоб бути корисною в операційному контексті, була б непередбачуваною і неконтрольованою: «з огляду на поточний стан машинного навчання, саме здатність машини перезаписувати свій код, що у певному сенсі робить її непередбачуваною. Використання таких машин під час збройного конфлікту підірве існуючі структури командування та управління, створені для забезпечення дотримання законів війни, і зменшить можливості контролю надмірної шкоди»[199, р. 221]. Йому вторить фахівець МКЧХ П. Асаро, який вважає неприпустимим усунення людей від процесу прийняття рішень про застосування летальної зброї, оскільки АСО «є якісним зрушенням у військовій техніці саме тому, що вони виключають людське судження при ініціації смертельної сили. Тому вони погрожують підірвати права людини за відсутності суджень і перегляду. Існують вагомі підстави для роз'яснення МГП та МППЛ, чітко кодифікувавши заборону на використання АСО» [99, р. 693].

Можна зауважити, що дослідники, які притримуються такої позиції, відмовляють машинному розуму в здатності до людського судження, яке лежить в основі принципів відмінності, пропорційності та необхідності, що складають основу міжнародного гуманітарного права. Усунення участі людини в прийнятті рішень про застосування летальної сили має стати неприйнятним: сама природа МГП, яка була розроблена для регулювання поведінки людей і людських організацій у збройних конфліктах, передбачає, що комбатанти будуть людьми. У цьому сенсі вона антропоцентрична. Незважаючи на всі зусилля його авторів бути чіткими та точними, застосування МГП вимагає кількох рівнів тлумачення, щоб бути ефективним у певній ситуації. Як зауважує той самий Асаро, МГП доповнює свої правила евристичними вказівками, яких слід дотримуватись людям, та чітко вимагає від комбатантів рефлексивно обмірковувати наслідки своїх дій і застосовувати співчуття та судження, явно звертаючись до своєї людяності.

Роблячи це, право не нав'язує конкретний розрахунок, а, скоріше, накладає обов'язок на комбатантів свідомо врахувати потенційну вартість людських життів та майна, зваживши її в світлі доступних засобів та методів ведення війни [99, р. 692].

Як можна помітити, і правозахисні організації, і міжнародно визнані експерти в якості головного заперечення проти АСО посилаються на їхню нездатність до певної міри судження при ухваленні рішень про застосування летальної сили [73]. Таким чином, за машиною визнається сама по собі здатність ухвалювати подібні рішення. Вона відділяється від свого творця, програміста, або іншої людини, що заклали в неї певні варіанти дій. Такий підхід розриває зв'язок між рішенням електронного розуму та рішенням людського розуму, що запрограмував рішення електронного. Це, в свою чергу, веде до перекладання на АСО відповідальності за рішення, що були в неї закладені так, ніби це вона сама заклала ці рішення. Інакше кажучи, цей підхід вимагає фактично прирівняти дії машини до дій людини, щонайменше для цілей відповідальності.

Водночас, малоімовірним уявляється, що такий юридичний тягар може на практиці бути перекладений з людини на машину. Носіями юридичних зобов'язань залишаються фізичні особи. Тож доречніше ставити питання про те, чи зможуть люди, які розробляють і керують АСО, виконувати свої зобов'язання (зокрема за міжнародним гуманітарним правом), діючи через автономну машину.

Уявляється, що абсолютне відкидання самої ідеї про законність і правомірність АСО, вимога про їхню абсолютну заборону контпродуктивні. Поступ неможливо спинити, і заборона призведе лише до нових більш витончених спроб її обійти. Ідея про те, що досягаючи певного рівня автономії збройна система автоматично стає протиправною не витримує критики не тільки через відділення АСО від її творців чи осіб, що ними керують, але й через те, що такі обмеження, за великим рахунком,

стосуються системи зброї, а не системи управління. Вимога заборонити машинному розуму застосовувати летальну зброю не виключає самого існування машинного розуму. Якщо ж говорити про летальну силу, то вона проявляється через застосування зброї, зокрема щодо її типу, способу застосування, ступеню шкоди, що вона завдає. Існуюче міжнародне гуманітарне право жодним чином не зважає на засоби, за допомогою яких можна або не можна досягти такої поведінки [див.:2]. Автономія, з іншого боку, по суті полягає лише в тому, як досягається поведінка зброї; керування зброєю.

Стверджувати, що система управління АСО не може контролювати зброю, до якої вона приєднана відповідно до правил МПП, означає стверджувати, що існує деяка фундаментальна межа того, що можна досягти за допомогою робототехніки, штучного інтелекту та пов'язаних технологій, і ця межа нижча за ту, що люди-оператори систем ручної зброї можуть досягти різноманітних сценаріях збройного конфлікту. Однак, всі описані вище аргументи взагалі не згадують про межу судження машини і людини і не порівнюють них.

Це не означає всюдозволеності для робота. Звісно, АСО, як і будь-яка система зброї, повинна бути здатною працювати відповідно до певних стандартів. Наприклад, якщо АСО призначена для боротьби з живою силою супротивника або транспортними засобами в певній обстановці, її системи націлювання повинні бути здатним досить добре ідентифікувати ці цілі, щоб гарантувати, що напад не буде спрямований проти цивільних цілей або дружніх сил. Проте розробка АСО, що відповідали б таким стандартам, не є нерозв'язною етичною проблемою. Скоріше йдеться про технічне завдання.

Водночас, така розробка повинна все ж враховувати етичні міркування, і не зводиться лише до розв'язання певної проблеми. По-перше, машинний розум, очевидно, досі не має, або має вкрай обмежені можливості для розпізнання людських емоцій, а також в принципі нездатний до емпатії. Так

само, не існує жодної можливості виміряти поняття «надмірних страждань» чи «непропорційних страждань», що все ж вимагатиме розсудливості, на яку здатна лише людина. Як зауважує Н. Шарклі, теоретично завжди можна уявити собі сценарій, в якому вірне рішення про застосування зброї може прийняти лише людина [214, р. 86].

Тим не менш, подібні міркування все же не виключають застосування АСО в принципі. Заперечення базуються на суб'єктивних індуктивних узагальненнях того, що теоретично могло б статися. Баланс сильно зсувається в бік імовірностей та припущень, що виключає об'єктивний аналіз, та є несправедливим по відношенню до переваг, що дає застосування АСО, таких як збереження життя солдатів-людей. Щонайменше, вони не виключають застосування автономних систем озброєння в окремих сферах, де їхнє застосування могло б бути етично прийнятним.

Звичайно, чинні норми МГП ґрунтуються на припущенні, що людина завжди братиме участь в процесі прийняття рішень [див.:78]. Проте хибним є припущення, що при застосуванні АСО людина виключається з процесу прийняття рішень. Міркування, що наведені нами в попередніх розділах, доводять, що це не так. Створення АСО та ухвалення рішення про застосування АСО самі по собі є формою людського судження. Насправді, автономія машини — це форма людського контролю над машинами, яка відрізняється від ручного керування тим, що вона кодує людські рішення в програмній системі керування, а не застосовує це людське судження безпосередньо до керованої машини. Дозволяючи системі зброї діяти автономно, вона не усуває людське судження, вона лише по-іншому застосовує це судження. Тож суб'єкти права (люди) не виключаються з процесу прийняття рішень, а просто займають в ньому інше місце.

Стверджувати, що система зброї є незаконною як така відповідно до норм МГП, означає робити заяву про природу цієї системи зброї, що немає обставин, за яких вона може бути використана правомірно. Однак, таке

припущення надто загальне, та не враховує конкретних життєвих сценаріїв. Навіть в ситуаціях, що теоретично могли б стати підтвердженням незаконності застосування АСО, йдеться лише про протиправність в цій конкретній ситуації, а не в цілому. Тобто йдеться про заборону методу ведення війни, а не засобу. Навіть там, де аргументи можна підтвердити, вони говорять лише про те, що система зброї зі специфічними можливостями не повинна використовуватися в якомусь конкретному сценарії, для якого вона не підходить. В такому випадку, відповідальність падає на особу, що спланувала використання АСО у невідповідному для неї сценарії [81]. Але неправильний вибір АСО як засобу ведення війни не підтверджує їхню протиправну природу в цілому.

Слід розглянути також припущення, що АСО, яка має специфічну дуже розвинуту програму, зможе бути здатна порушити накладені на неї обмеження, та почати застосовувати засоби та методи ведення війни, що є протиправними абсолютно (наприклад, зброю масового ураження, як це показано в деяких фантастичних творах). Як вказує Е. Раух, АСО дійсно можуть бути кращими за людей-солдатів «в певних ситуаціях або для певних видів діяльності. ... Вони не голодують, не втомлюються, не нудьгують і не хворіють. ... Вони не повинні бути мотивовані самозбереженням, і тому їх можна використовувати самопожертвувано, якщо це необхідно та доречно. Вони захищені від психологічного «виконання сценарію», який змушує людей обробляти нову інформацію відповідно до їхніх попередніх переконань... Вони не діють зі страху чи гніву, з метою помсти чи марнославства» [190]. Але на це можна подивитися і інакше: роботів не стримують людські емоції та здатність до співчуття. Хоча емоції, буває, і викликають ірраціональні рішення про застосування сили людьми, а роботи цього позбавлені (важко, наприклад, уявити собі машину, що віддає наказ про розстріл полонених, аби помститися за загибель товарища), проте не

менш часто емоція може завадити солдатів застосувати зброю в бойовій обстановці [55].

Тож присутність емоції, так само, як її відсутність, можуть призводити до морально й юридично неприпустимих рішень. З цього можна зробити висновок, що розподіл між прийнятним та неприйнятним способом прийняття рішень навряд чи можна проводити за емоційним критерієм. Розподіл відповідальності за заборонені дії, вчинені зі зброєю, не є проблематичним згідно з МГП або міжнародним кримінальним правом. Якщо припускати, що АСО представляє нові проблеми у розподілі відповідальності, то слід визнати, що АСО є чимось іншим, ніж просто зброя, і слід говорити про розробку нового правового статусу в МГП.

Проведення юридичної аналогії між АСО та людиною-комбатантом вимагає значного концептуального стрибка, але ця аналогія принаймні зовні правдоподібна. Типи функцій вибору цілі, які заcodedані в програмному забезпеченні системи керування АСО сьогодні і в майбутньому, включають завдання, які у випадку системи ручної зброї виконуватимуть оператори-люди. АСО, що існують сьогодні, мають можливість ідентифікувати дійсні цілі на основі описів (наприклад, радіолокаційного випромінювання), наданих керівниками, як і оператор системи ручної зброї. Можна очікувати, що майбутні АСО прийматимуть більш складні або неоднозначні рішення, які сьогодні мають бути передані людині. У деяких випадках ці функції націлювання відповідають юридичним зобов'язанням, прямо покладеним на комбатантів, таким як заходи обережності при нападі, встановлені статтею 57 ДП I [27]. Якщо ці завдання не будуть виконувати оператори-люди, то яким же буде правовий статус автономної системи, що ухвалюватиме відповідні рішення?

Можна припускати, що логічним було б покласти це на систему зброї. Якщо АСО отримує якусь частину ролі людини-комбатанта, можливо, машину слід вважати бойовим або квазікомбатантом, залежно від її рівня

автономних можливостей? Однак певного ступеня подібності недостатньо, щоб віднести АСО до категорії комбатантів. Як і у випадку з юридичним поняттям «зброя» [див.:9], формальні визначення не дає достатніх підстав вважати, що визначення комбатанта може поширюватись на АСО. Обсяг концепції комбатанта порівняно добре вивчений з точки зору її людських обмежень (тобто, які люди за своїм статусом або поведінкою можуть вважатися комбатантами), але питання про те, чи може, і якщо може, то за яких обставин нелюдина може кваліфікуватися комбатантом, абсолютно нове.

Можна провести певну аналогію при дослідженні аспектів АСО, які можна охарактеризувати з юридичної точки зору. Немає жодних ознак того, що або зброя, або цифрове комп'ютерне обладнання, яке використовується в системах керування АСО, чимось юридично відрізняються від зброї, яка не має значної можливості для автономної роботи. Фізична форма системи зброї також не відрізняється суттєво, хоча їхня антропоморфність може і породжує певні моральні сумніви [див.: 29, с. 250]. Історія розвитку АСО, від простої «автоматичної» зброї до сучасних систем, які можуть працювати автономно в простих середовищах, до більш амбітних планів на завтра, показує, що визначальними характеристиками автономності є програмне забезпечення, а не апаратне забезпечення.

Звичайно, що програмне забезпечення покладається на розробки в області зондування, мобільності, комунікацій та інших технологій, які вимагають специфічного обладнання, але ці речі існують для підтримки автономних можливостей, не становлячи суті автономності самі по собі. Дослідження функціональних аспектів АСО також не свідчить про те, що шлях розвитку якимось принципово виділяє них з всього іншого масиву зброї. Їхнє завдання – прийняти команду від людини і виконати цю команду в конкретних умовах. Зростає лише рівень складності команд, що можуть виконуватись, але не принципова схема людина-комп'ютер-зброя [33].

Звісно, характер команд може змінюватися у міру підвищення рівня автономних можливостей системи зброї. Система з можливостями низького рівня може вимагати більш конкретних команд низького рівня, таких як «переміститися до цього місця», «випустити цей снаряд за цими координатами», тоді як система з можливостями вищого рівня може мати можливість сформулювати ці кроки для себе на основі специфікації вищого рівня та інформація з навколишнього середовища. Хоча ці збільшені можливості можуть сприяти істотним змінам у виконанні військових операцій, здається, що між різними рівнями автономної спроможності немає розриву, який міг би віднести їх до різних юридичних категорій на основі типів команд, які вони можуть приймати від людини-оператора. Сучасні складні системи зброї, безсумнівно, є просто машинами, які виконують інструкції, заковані в програмному забезпеченні, і поки що немає практичних підстав вважати, що майбутні високоавтономні системи, що розробляються конструкторами зараз, будуть чимось іншим [159]. Звичайно, вони будуть складнішими і більш здібними в багатьох відношеннях; вони, ймовірно, зможуть використовувати інформацію з джерел, які не є доступними для сучасних систем і обробляти цю інформацію в умовах більшої невизначеності і ефективно функціонуватимуть в більш хаотичних і вимогливих середовищах. Однак такі покращення будуть пов'язані з удосконаленням програмного забезпечення системи та апаратного забезпечення, яке вона контролює. Вони не змінять докорінно природу системи так, що її слід буде розглядати як щось більше, ніж машину, керовану комп'ютером. Можливості та обмеження системи все одно будуть впливати, прямо чи опосередковано, з людських рішень і дій.

Метою всіх систем зброї, автономних чи інших, є заподіяння шкоди військовій цілі противника. Деякі автори, наприклад Х. Рофф, стверджують, що здатність збирати інформацію про навколишнє середовище, можливо, вчитися на ній і використовувати її для розбиття команди високого рівня на

серію підзадач, які не були безпосередньо передані людиною-оператором, є тим, що відрізняє АСО від інших систем зброї. і робить їх юридично чимось іншим, ніж просто зброєю [199, р. 288]. Однак, підвищення здатності до обробки інформації не скасовує того факту, що на певному рівні людина видає команду, яку виконує АСО. Код системи керування, який виконує АСО, розбиваючи цю команду високого рівня на простіші інструкції, сам по собі є механізмом, що розроблений людиною, а не джерелом поведінки, незалежної від людей. Якщо і порівнювати АСО з комбатантами, то подібність можна помітити в тому, що автономна система, начебто, стає «відповідальною» за окремі дії в рамках завдання, що були нею виконані без прямої інструкції (наприклад, помилкове ураження невоєнного об'єкту). Якщо так, то АСО наче «перебирає» відповідну частину юридичного тягаря за такі дії, тобто фактично стає своєрідним «квазікомбатантом». Але на цей аргумент фахівці в галузі робототехніки відповідають, що має місце помилка сприйняття, коли бездушній системі, що не мислить і не може мислити в тому сенсі, в якому мислить людина, приписуються антропоморфні якості[200].

Приписування машині людських якостей відбувається виключно через візуальну подібність її дій, таких як самостійний рух, ілюзія навмисного прийняття рішень, подекуди гуманоїдною чи звіроподібною формою (наприклад – «робопси», деякі з яких вже оснащені зброєю та здатні виконувати функції снайпера [67]). При обговоренні Асо часто використовуються «людські» терміни, такі як комп'ютери, які «мислять» і «приймають рішення», АСО «вибирає цілі» тощо. Це природна метафора для використання, коли автоматизація системи по суті означає прийняття рішень і завдань, які зазвичай виконуються людиною-оператором, і розгляд їх як можливості самої системи. Як згадувалося вище, деякі автори також розглядали автономні системи в термінах, схожих на людину, говорячи про АСО як про щось схоже на поєднання солдата і зброї. Антропоморфне

уявлення про те, що АСО приймає рішення щодо власного використання, вказує на те, що прихильники цієї точки зору розглядають АСО як щось, що замінить їхніх людей-операторів не лише у фізичному чи операційному, а й у юридичному сенсі. Тобто сама система озброєння зображується або як комбатант, який обтяжений дотриманням закону під час прийняття рішень, або, принаймні, як пристрій, що виконує прийняті людиною рішення.

Варіації антропоморфних концепцій автономії висвітлюють одну або кілька людських якостей або поведінки, які можуть проявляти автономні системи. Найбільш поширеними є визначення, які зосереджуються на операційній незалежності систем під автономним керуванням, наприклад:

- «система зброї, яка, на основі висновків, отриманих на основі зібраної інформації та заздалегідь запрограмованих обмежень, здатна самостійно вибирати та вражати цілі»[117, р. 1854];

«їх функціонування відрізняє здатність незалежно діяти, ідентифікувати та вражати цілі, не будучи запрограмованими для націлювання на певний об'єкт» [167];

«незалежність тут відноситься до того факту, що АСО не потребує чітких вказівок від людини, щоб ініціювати кожну дію (оскільки ці інструкції або засоби для створення вони були раніше закодовані в програмному забезпеченні системи керування зброєю). Однак дослідження, які спираються на цю точку зору для підтвердження юридичних аргументів, припускають, що це означає незалежність дій у тому сенсі, що АСО не знаходиться під контролем людини або що жодна людина не несе відповідальності за її поведінку»[146].

Як пояснює такий всесвітньо відомий фахівець з МГП як М. Сассолі, в автономних системах зберігається людський контроль, а «юридичні аргументи, засновані на антропоморфній концепції автономії машини, не підтримуються. Показуючи систему зброї як юридичну роль солдата до будь-якої значної міри, антропоморфний погляд ігнорує той важливий факт, що

солдати та зброя, якою вони володіють, юридично є різними типами сутностей, навіть якщо автономні можливості зброї здаються розмитими. Відмінність в оперативному призначенні» [201, р. 323].

Найсильнішим аргументом проти порівняння АСО з комбатантами є те, що комбатанти є фізичними особами відповідно до МГП, а зброя, комп'ютери, програмне забезпечення та інші компоненти АСО — ні. Весь корпус МГП припускає (хоча ніде прямо не зазначено), що правова категорія «комбатантів» обмежується людьми. Комбатанти, як фізичні особи, несуть обов'язки та права, які лежать в основі МГП і які розвивалися разом із МГП, щоб дозволити йому досягти своїх цілей пом'якшення жахів війни та полегшення страждань її жертв. Припущення, що ці обов'язки та права несуть особи, які контролюють акти насильства під час збройного конфлікту, глибоко закладено в праві, так само як і припущення, що ці особи можуть бути покарані за порушення. Саме через регулювання їхньої поведінки наслідки збройного конфлікту обмежуються законними військовими об'єктами, захищаються особи, які не беруть участі, і досягаються інші цілі. Позиціонувати АСО як комбатантів у юридичному сенсі означає припустити за ними функцію здійснення певного початкового контролю над рішеннями про вчинення насильницьких дій. Попереднє обговорення технології автономних систем пояснило, що будь-яка така поява незалежності від людського контролю є ілюзією. АСО, як і інша зброя, юридично не схожі на комбатантів, і юридична аналогія між ними не витримується.

Звичайно, не тільки люди можуть набувати юридичні права і обов'язки, прикладом чого є правосуб'єктність юридичних осіб. Тобто, теоретично визнання за «нелюдиною» правосуб'єктності не є абсолютно неможливим. Однак такий крок був би дуже недоцільним. Люди все одно зберігатимуть повний контроль над АСО через виробництво та програмування, незалежно від правового статусу АСО, а це означає, що АСО фактично не позбаватиметься «опіки» своїх творців та не буде самостійним актором.

Такий крок також викличе додаткові складні питання про те, який ступінь автономії чи інших ознак дозволить відносити АСО до такої нової категорії.

Незалежно від будь-якої подібності з солдатами, якою вони в кінцевому підсумку можуть володіти з точки зору здібностей або операційних ролей, АСО — це предмети, частини обладнання, що створені та використовуються людьми. Ані існуюче право, ані політичні міркування не підтримують припущення про те, що правосуб'єктність була або повинна бути поширена на предмет. З юридичної точки зору, АСО слід розглядати просто як зброю [24, с. 138].

Пов'язане питання полягає в тому, чи можна вважати використання конкретної АСО або АСО як класу методом ведення війни. З огляду на аморфну природу машини автономність і розмаїття способів, якими вона може бути використана в бойовій операції, поняття методу слід було б використовувати максимально широко, аби охопити всі способи дії автономної системи. Однак, як метод ведення війни може розглядатися не застосування АСО в цілому, а конкретна поведінка АСО, що може бути закодована в її операційній системі [див.: 19].

Однак навіть у цьому випадку знадобилося б нове обговорення питання про те що слід вважати «використанням» зброї. Кожна зброя має певну внутрішню поведінку, і ця поведінка розглядається як частина «засобів» ведення війни, а не як метод. Наприклад, поведінка системи наведення ракети або ударно-спускового механізму міни є ознакою цього засобу ведення війни. Запрограмована поведінка АСО принципово не відрізняється, хоча, можливо, значно складніша. «Метод» ведення війни, спосіб використання зброї — це те, що відбувається між людиною і зброєю, а не поведінка самої зброї. Людина усувається від прямого розпорядження зброєю в автономній системі, але рішення про те яку саме АСО використати у військовій операції, коли та де її розгорнути та чи взагалі слід ставити її на

озброєння є рішеннями людей, причому нерідко колективними. Навіть якщо вбудована та запрограмована поведінка АСО імітує деякі речі, що людина могла б зробити інакше, вона все одно залишається лише виконавцем. [див.: 19, с.52].

Слід зробити попередній висновок про те, що автономні системи озброєнь не є якимось новим суб'єктом МГП, і не потребують спеціального статусу. Їхнє виробництво, розгортання та застосування цілком можливо врегулювати за допомогою існуючих норм МГП. Звичайно, можна говорити про розробку нових норм, але ці норми повинні спиратися на ті самі принципи, що й решта міжнародного гуманітарного права. Розглянемо ці принципи в наступному підрозділі.

2.2. Принципи міжнародного гуманітарного права, що підлягають застосуванню до автономних систем озброєнь

В основі міжнародного гуманітарного права лежить набір принципів, що виходять з загальних морально-юридичних засад людяності, та визначають всю його будову та напрямок розвитку. На це вказував ще Л. Оппенгейм, на думку якого розвиток права збройних конфліктів здійснюється на основі принципів військової необхідності, гуманності, шляхетності [174, р. 287]. Ця позиція лишається незмінною в сучасному МГП, хоча відбувається постійний розвиток та переосмислення цих засадничих принципів. Слід погодитися з В. Х. Ярмакі у тому, що наявність в міжнародному гуманітарному праві системи принципів «дає ключ до правильної оцінки внутрішньодержавних актів, і в першу чергу тих, які регламентують дії збройних сил під час бойових дій. Застосування міжнародного гуманітарного права – це не тільки законодавча і правозастосовна діяльність, норми цього права повинні бути сприйняті і визнані правосвідомістю більшості людей, важлива роль у вирішенні цієї

задачі повинна належати системі принципів міжнародного гуманітарного права» [92, с. 53].

Норма-принцип завжди має пряму дію, що є особливо вірним для процесу розробки нових норм міжнародного гуманітарного права, в якому такі принципові положення повинні враховуватися в першу чергу. Як підкреслює М. Грушко, пряма дія норм МГП означає їхню самовиконуваність, тобто відсутність потреби в будь-яких додаткових нормотворчих заходах [22, с. 352].

Мабуть найбільш докладне дослідження з питань принципів міжнародного гуманітарного права в українській правовій науці виконав В. П. Базов. На думку цього дослідника, «прогресивний розвиток міжнародного гуманітарного права як галузі міжнародного права потребує дослідження його принципів як цілісного інституту, який визначає концептуальні напрямки сучасного його розвитку, його нормативно-правової регламентації та практичної реалізації. Наявність системи принципів, що користуються вищим авторитетом у рамках цієї унікальної нормативної системи, є однією з характерних рис міжнародного гуманітарного права як нормативної системи. Саме принципи міжнародного гуманітарного права забезпечують певну єдність і системність його норм. У них акумулюється сутність усіх джерел міжнародного гуманітарного права, зокрема, міжнародних договорів, міжнародних звичаїв, відповідних правостворюючих рішень ООН та інших міжнародних організацій, міжнародна судова практика. У логічному змісті принцип виступає основою системи, що представляє узагальнення і поширення якого-небудь положення на всі явища тієї галузі, з якої даний принцип абстрагований» [7, с. 140- 141]. На думку В. П. Базова, саме існування принципів гарантує розвиток міжнародного гуманітарного права як системи, а не як набору розрізнених норм.

Гуманістичну основу принципів міжнародного гуманітарного права складають права людини. Як підкреслив Міжнародний суд ООН в своїй

найпершій справі щодо інциденту в протоці Корфу, за відсутності прямого міжнародно-правового припису, дії держав в воєнній сфері повинні визначатися елементарними міркуваннями гуманності [116]. Це корелює з відомим «застереженням Мартенса», що відображене в Гаазьких конвенціях про закони та звичаї сухопутної війни 1899 та 1907 років: «В подальшому до того часу, коли представиться можливість створити більш повне зведення законів війни, Високі Договірні Сторони вважають за потрібне засвідчити, що у випадках, не передбачених прийнятими ними постановами, населення та воюючі залишаються під охороною та дією засад міжнародного права, оскільки вони впливають з усталених між цивілізованими народами звичаїв, з законів людяності та вимог суспільної свідомості» [115].

Початковим сенсом застереження Мартенса було забезпечення дотримання гуманітарних правил для захисту населення окупованих територій. Однак, протягом ХХ століття це застереження відбилося і в інших інститутах МГП. Чинність застереження Мартенса підтримав Міжнародний Суд ООН в своєму відомому висновку щодо правомірності застосування ядерної зброї [223], і наразі воно, очевидно, становить собою міжнародний звичай [17].

Осучаснена та розширена версія застереження Мартенса міститься в Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій 1977 року, відповідно до статті 1 якого, «у випадках, не передбачених цим Протоколом або іншими міжнародними угодами, цивільні особи й комбатанти залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, що впливають з усталених звичаїв, з принципів гуманності та з вимог суспільної свідомості» [27].

Гуманістична спрямованість принципів міжнародного гуманітарного права спрямована на уникнення надмірних страждань та надмірних руйнувань. Тому ключовими є принципи розрізнення й гуманізму. Саме з

точки зору цих принципів ми й розглянемо автономні системи озброєнь аби встановити, чи здатні вони відповідати цим принципам.

Центральною проблемою для міжнародного гуманітарного права була та залишається категоризація осіб, що підпадають під його дію, тобто розділення таких осіб на певні групи, на які розповсюджується чи не розповсюджується дія певних норм МГП. Саме вірна та точна категоризація дозволяє дотримуватись базових принципів МГП, запропонованих ще Жаном Пікте, таких як принцип розрізнення між комбатантами та цивільним населенням та принцип визнання прав кожної особи перед законом. В якості прикладів такої категоризації можна навести поділ об'єктів на військові та цивільні, чи поділ осіб на комбатантів та некомбатантів. Принцип розрізнення у вигляді релігійної, моральної чи правової норми був відомий за століття до виникнення міжнародного гуманітарного права. Міжнародний трибунал по колишній Югославії дійшов висновків про те, що принцип розрізнення є звичаєвою нормою міжнародного права [179], та що ця звичаєва норма застосовується як в міжнародних, та і в неміжнародних збройних конфліктах. Зокрема, у справі Душко Тадіча Трибунал відзначив, що «виникли звичаєві правила, які регулюють внутрішні конфлікти. Ці правила...торкаються таких аспектів як захист цивільних осіб від бойових дій, особливо від невіборних нападів, захист цивільних об'єктів, захист тих, хто не бере (або більше не бере) активної участі в бойових діях» [180].

Принцип розрізнення продовжує діяти, розділяючи осіб та об'єкти в зоні конфлікту на військові та цивільні, однак, захист та привілеї, що надаються його військовим учасникам значно вужчі, ніж в міжнародному збройному конфлікті.

Зміст принципу розрізнення полягає у тому, що від сторін у конфлікті вимагається завжди розрізняти цивільне населення та комбатантів, а також між цивільними об'єктами та військовими об'єктами і відповідно направляти їх операції лише проти військових цілей. Таким чином, принцип накладає

вимоги та обмеження на засоби і методи ведення війни, які можуть використовуватися комбатантами. Принцип розрізнення має два основні аспекти: один стосується обмежень щодо характеру чи конструкції зброї, інший стосується обмежень на використання зброї. Зброя, яка за своєю природою чи конструкцією не може розрізнити військові та цивільні цілі в обставинах запланованого нападу, не підлягає використанню. Існує дві категорії такої зброї, як описано в статті частині 4 статті 51 ДП-I, відповідно до якої напади невибіркового характеру заборонено. До нападу невибіркового характеру належать:

- а) напади, не спрямовані на конкретні воєнні об'єкти;
- б) напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні воєнні об'єкти;
- с) напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як це вимагається згідно з цим Протоколом; і які, таким чином, у кожному такому випадку поражають воєнні об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх [27].

Можливо, найяскравішим прикладом такого типу зброї, близькою до поточної теми, була б ракета великої дальності з обмеженими можливостями наведення або без них, так що неможливо бути достатньо впевненим, де вона впаде. В якості прикладу такої зброї у коментарях МКЧХ до Додаткових протоколів до Женевських конвенцій наводяться німецькі ракети ФАУ-1 та ФАУ-2, які використовувалися на останніх етапах Другої світової війни [186].

Звичайно, «достатня точність» є неточним критерієм. Деякі види зброї більш схильні до невибіркової поведінки, ніж інші, і важко виділити чітко розрізнення, що відокремлювало б «точну» зброю від «неточної». Завжди слід враховувати контекст застосування для якого була розроблена зброя, і спосіб, у який вона призначена для використання, а також чи існують будь-які розумні можливості, за яких зброя може бути використана з урахуванням

принципу розрізнення. Можна згадати ті ж протипіхотні міні та касетні боєприпаси. Це два з найвідоміших прикладів зброї, яка досить схильна вражати цілі, для ураження яких вони не призначені, що й призвело до появи міжнародно-правової заборони їхнього використання. Однак, це не виключає можливості використання обох цих видів зброї так, щоб вони відповідали міжнародному гуманітарному праву за конкретних обставин.

Другий тип зброї, що може порушувати принцип пропорційності, - це зброя, наслідки застосування якої неможливо обмежити виключно військовими цілями, тобто, за формулюванням ДП-I, такі типи зброї, «наслідки яких не можуть бути обмежені, як це вимагається згідно з цим Протоколом; і які, таким чином, у кожному такому випадку поражають воєнні об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх». В той час як перший тип протиправної зброї заборонений через нездатність точно скерувати її дію на військову ціль, цей тип заборонений через нездатність згодом обмежити ці дії цілком, на яку вони були спрямовані. Застереження «як вимагається згідно з цим Протоколом» вказує на те, що згадані тут наслідки не обов'язково є лише прямими впливами зброї, а й будь-якими ефектами, які викликають занепокоєння згідно з іншими статтями Протоколу. До таких статей належать статті 35 та 55, які забороняють «методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу», вказуючи на те, що йдеться не тільки про безпосередній вплив зброї. Стаття 56, яка забороняє напади на певні типи об'єктів, такі як греблі, дамби, атомні електростанції, та інші споруди «що містять небезпечні сили» [186].

Найбільш очевидним прикладом такого типу зброї є зброя масового ураження. Наприклад, незалежно від того, наскільки точно бактеріологічна зброя доставлена до цілі спочатку, не існує відомих засобів обмежити поширення хвороби лише серед ворожих комбатантів, тому дію цього типу

зброї не можна контролювати, як того вимагає МГП. Іншим прикладом є отруєння колодязів з питною водою. Нарешті, очевидний приклад – атомна зброя. Як відзначив Міжнародний Суд ООН в своєму консультативному висновку у справі про законність погрози чи використання ядерної зброї, сама по собі ядерна зброя міжнародним гуманітарним правом не заборонена, проте її застосування має настільки жахливий вплив на права людини, навколишнє природне середовище та інші захищені міжнародним правом цінності, що неможливо уявити собі правомірний сценарій її застосування [163].

Сказане в повній мірі стосується автономних систем озброєнь. Заборона зброї, наслідки застосування якої неможливо передбачати чи обмежити відповідно до принципів МГП, очевидно, може бути пов'язана з АСО, щодо наслідків застосування яких завжди можуть існувати обґрунтовані сумніви. Такі сумніви, очевидно, стосуються, в першу чергу, фізичних засобів, за допомогою яких така зброя завдає шкоди цілі, таких як боєприпаси чи інші шкідливі речовини, що використовуються. Аналізуючи цю проблему, М. Н. Шмітт наголошує, що автономія пов'язана з тим, як цією зброєю керують, тому нездатність обмежити наслідки застосування, що пов'язані з автономною системою управління, найкраще розглядати як нездатність направити зброю на конкретну військову ціль. Основна увага тут зосереджена на вимозі, щоб зброя могла бути спрямована на конкретні військові цілі відповідно до статті 51 ДП-І. Це правило стосується природи системи зброї і є пороговою вимогою, яка визначає лише мінімальний стандарт, якому повинна відповідати система зброї в контексті нападу. МГП не вимагає існування певного ступеню точності ні в самої зброї, ні в тактики її застосування. Воно просто забороняє застосування щодо невійськових цілей, тож «здається очевидним, що зброя повинна володіти здатністю спрямовуватися на конкретні військові цілі, і що цю вимогу слід оцінювати в

контексті конкретного нападу» [205, р. 115]. Тож неправомірним є застосування зброї, що не здатна до розрізнення.

Надання системі зброї певної можливості вибору власних цілей означає, що частина процесу керування зброєю вилучається з рук людини-оператора і кодується в систему керування АСО. Юридичні обов'язки, пов'язані з тими частинами процесу наведення зброї на ціль, які інакше розумілися б як пов'язані з тим, як зброя використовується, наприклад визначення потенційної цілі як військового об'єкта, натомість стосуються природи система зброї. Тож у зв'язку з цим частина процесу керування зброєю, що полягає в наданні їй команди на застосування, виходить з-під відповідальності людини-оператора і стає частиною внутрішньої будови самої зброї. У зв'язку з цим, при оцінці АСО слід враховувати чи відповідає вона вимогам ДП-І.

Правова оцінка АСО також вимагає узагальненого поняття точності, яке включає елементи точності при виборі цілі на додаток до того, що зазвичай вважається точністю зброї. Це узгоджується з думкою, що автономія є формою контролю, вбудованою в системи зброї, і такою, що має відповідати вимогам до неї. Головне занепокоєння з юридичної точки зору полягає в тому, чи може система зброї бути спрямована на конкретну військову мету та ступінь, до якої вплив зброї може бути обмежено ціллю, яку вона вражає. Це вимагає вимірювання точності, яке включає загальну поведінку системи зброї з моменту, коли оператор спрямовує її на ціль або цілі, а не лише поведінку кінцевого компонента зброї. Процес наведення зброї по суті зводиться до обмеження можливих цілей зброї, так, аби мати впевненість, що буде вражена лише обрана ціль, а не будь-які інші потенційні цілі. Це здійснюється за допомогою комбінації дій оператора (вибір цілі, вибір системи зброї, вибір, коли і де її активувати, забезпечення засобів для людського нагляду або втручання тощо) та поведінки системи зброї (працездатність датчиків і системи наведення, фізичні характеристики

використовуваної зброї та боєприпасів тощо). Принцип розрізнення вимагає, щоб поєднання дій оператора та поведінки системи зброї призводило до визначення законної цілі та реалізації умов, за яких вона може бути законно атакована. Система зброї повинна вести себе так, щоб завдати шкоди обраній цілі, а не будь-якій іншій [56, с. 22].

Якщо використовується проста, некерована система зброї, така як гвинтівка або артилерійський снаряд, планувальники атаки та оператори систем зброї несуть повну відповідальність за забезпечення того, щоб зброя була спрямована проти законних цілей. Це зазвичай робиться шляхом маніпулювання зброєю, щоб доставити її боєприпаси в місце та час, де з достатньою впевненістю відомо, що законна ціль буде знайдена [84, с. 38].

Хоча оператор системи зброї може мати на увазі одну конкретну ціль (наприклад, ворожого комбатанта), з точки зору системи зброї, вона не обмежена для удару по цій людині як такій. Вона обмежена для ураження будь-якої групи цілей, які можуть виявитися присутніми в місці та в час, на який запрограмована система зброї. Відповідно, роль системи зброї полягає не в тому, щоб доставити свій снаряд до цілі, яка була в голові оператора, а в тому, щоб доставити його в зазначене місце і час з достатньою точністю. Точність системи зброї — це щільність, з якою можна обмежити кінцевий пункт призначення боєприпаса. Для системи ручної зброї вона зазвичай виражається за допомогою простої просторової метрики, наприклад, кругового імовірного відхилення [16].

Коли більша частина процесу вибору цілі закодована в системі керування зброєю, розподіл завдань між оператором і системою зброї зазнає змін. Це можна проілюструвати прикладом ізраїльської системи протиракетної оборони «Залізний купол», в якій оператор системи зброї все ще застосовує обмеження по часу та місцю до набору цілей, які можуть бути вражені, але це обмеження, визначене людиною, набагато слабше, ніж у випадку простої некерованої системи зброї. Замість того, щоб направляти

снаряд системи зброї в точне місце, в якому, як очікується, буде знайдена конкретна ціль, рішення активувати систему зброї в певний час і місце в поєднанні з дальністю її зброї обмежує лише обсяг простору та часу. в яких цілі можуть бути атаковані. Після встановлення зовнішнього ліміту, керування переходить до системи управління зброєю, яка додатково обмежує набір потенційних цілей, узгоджуючи радіолокаційні позначки виявлених об'єктів із сигналами ракет та подібних загроз. Потім система управління вогнем націлює і стріляє [59]. Таким чином, загальна точність системи зброї має дві складові: точність, з якою вона визначає, що потенційна ціль знаходиться в межах набору цілей, на які вона запрограмована, і точність, з якою вона здатна вразити цю ціль.

Як уявляється, подібні міркування можна застосувати до ще більш автономних систем озброєння, що можуть з'явитися в майбутньому, та які можуть бути засновані на нових технологіях. На деякому рівні планувальник нападу або оператор системи зброї сформує намір атакувати певну ціль або цілі, будь то конкретна ціль, перерахований набір, усі цілі, що відповідають деякому загальному опису в межах визначеної області, або іншій специфікації, і активує АСО. Ця АСО може мати більше свободи дій, ніж поточні системи зброї (збільшена дальність дії або стійкість, підвищена здатність реагувати на мінливі обставини, здатність до більш складних міркувань щодо потенційних цілей тощо), але все одно буде піддаватися деяким обмеженням (максимальна дальність і тривалість дії будуть обмежені і пов'язані з точкою, в якій вона активована, вона може вибирати цілі лише з-поміж тих, що знаходяться в її оперативному діапазоні, і так далі).

Зобов'язання при нападі атакувати лише військові цілі не зміниться, але роль збройної системи (а не оператора) в процесі виконання цього зобов'язання поступово збільшуватиметься. До тих пір, поки оператор може обмежити вибір цілей системою зброї так, щоб було достатньо впевненості в

ураженні нею вражати лише цілей, які є правомірними об'єктами нападу, така система зброї задовольнятиме вимогам статті 51 ДП-I [149].

Для забезпечення відповідності принципу розрізнення, оператор при виборі цілей повинен розглянути два питання:

- Наскільки добре система націлювання може ідентифікувати законні цілі за обставин атаки? Мова йде про продуктивність системи націлювання. Залежно від обставин це питання може включати ряд додаткових питань, наприклад:

- наскільки добре система націлювання може відрізнити комбатантів від цивільних;

- наскільки добре вона може відрізнити активних комбатантів від осіб, що перебувають в стані *hors de combat*,

- чи зможе вона відрізнити об'єкти, що використовуються у військових цілях від тих, що використовуються в цивільних цілях? [154, р. 10].

Для планування збройного нападу з практичної точки зору також важливо встановити наскільки добре АСО може визначити конкретну ціль та її тип, та наскільки високі шанси ураження цілі.

За умови, що може бути досягнутий достатній рівень точності в ідентифікації цілі та дії зброї, а застосовувана зброя не є зброєю з непередбачуваними наслідками, слід визнати, що така зброя задовольняє принципу розрізнення. У випадку АСО це тягне за собою питання наскільки такі системи здатні виконувати юридичні зобов'язання, пов'язані з вибором цілі в такий спосіб, аби забезпечити реалізацію принципу розрізнення. Чи можна припускати, що це зобов'язання «перекладається» на систему зброї та її функції націлювання? Якщо таке «перекладання» можливе, то, як відзначають К. Пілуд та Ж. Пікте, можна було б припустити, що стандарт таких зобов'язань має бути застосований до програмного забезпечення АСО, яке забезпечує націлювання. Інакше кажучи, від «комп'ютерного мозку» слід

вимагати робити все те, що практично можливе в умовах конкретної бойової обстановки, аби гарантувати реалізацію принципу розрізнення [176, р. 679].

Уявляється, що таке припущення є хибним, оскільки це непрямо означало б перекладання на АСО вимог гуманності, з яких випливає принцип розрізнення, з якого випливають конкретні правила вибору цілей. Це, однак, неможливе з етичних та філософських міркувань. До програмного забезпечення навряд чи можливо висувати додаткові етичні вимоги. Навпаки, такі вимоги можна висувати виключно до людей, тож покласти відповідні зобов'язання можна лише на тих осіб, що приймають загальне рішення в усьому ланцюжку команд. Відбувається зсув зобов'язання від того, хто, умовно кажучи, тисне на гачок (в даному випадку це буде АСО) до того, хто запрограмував натискання гачка за певних умов. І на такого програмувальника і покладається обов'язок вжити всіх можливих запобіжних заходів у виборі засобів і методів нападу, щоб мінімізувати очікувану побічну шкоду у відповідності до статті 57 ДП-І.

Чи достатні функції націлювання певної АСО для виконання цього обов'язку, слід вирішувати планувальникам в залежності від конкретних умов нападу. Сучасний розвиток АСО показує, що деякі специфічні завдання низького рівня вже можуть бути передані таким системам та закодовані безпосередньо в їхніх програмах, хоча ці зміни ще не відбилися в правовому регулюванні. Тож слід вважати, що будь-які функції націлювання, закодовані в АСО, мають виконуватися відповідно до стандартів, які вимагаються правилами розрізнення в міжнародному гуманітарному праві. Заходи, які планувальники повинні вжити для виконання своїх зобов'язань, відповідно зміняться, таким чином, щоб атаки, які здійснюються за допомогою АСО, як і раніше відповідали зобов'язанням держави за МГП [192]. Що стосується шляхів подальшого розвитку, то уявляється, що поняття точності та спрямованості зброї на конкретну військову ціль необхідно розширити так,

щоб охопити будь-які функції націлювання, закодовані в системі керування АСО.

Необхідно також передбачити випадки, коли АСО може нанести шкоду захищеним особам чи об'єктам, таким як цивільні особи, військові медичні частини, релігійний персонал, тощо. Один з головних аргументів категоричних противників АСО як раз полягає в занепокоєнні щодо можливого застосування таких систем проти захищених осіб, що може розглядатися як невивірковий застосування зброї [160, р. 89]. Погоджуючись, що таку можливість ніяк не можна виключити, слід поставити питання, чи завжди такий напад буде порушенням принципу розрізнення? І чи можна вважати таку можливість доказом того, що АСО в принципі суперечать МПП та неодмінно мають бути заборонені?

На противагу цим занепокоєнням можна зазначити, що фактори, які можуть призвести до ураження АСО захищених цілей, в принципі, ті ж самі, що й в інших систем зброї, які також далеко не виключають подібної можливості. Правовий характер шкоди, завданої захищеним особам та об'єктам, залежить від її причини, а можливі причини можна класифікувати, розглядаючи атаку за допомогою АСО як таку, що складається з трьох компонентів високого рівня: людини-оператора, який, принаймні, активує систему зброї, системи націлювання, яка є частиною системи керування АСО і власне зброї. На це вказує, наприклад, Міжнародний комітет Червоного хреста в своїй позиції по АСО, виданій в грудні 2021 року: «людина спочатку активує чи вводить у дію автономну систему озброєнь, після чого вона самостійно запускається чи наносить удар, реагуючи на інформацію, що отримується датчиками ззовні, покладаючись на узагальнений профіль цілі...це означає, що оператор такої системи не обирає конкретну ціль чи навіть не знає яка саме ціль була обрана» [148].

Очевидно, що ані дії оператора, ані поведінка зброї не дають підстав відрізнити АСО від будь-якої іншої системи зброї. Тому не потрібно

обговорювати ситуації, в яких оператор навмисно спрямовує атаку на захищену ціль (що порушує статтю 51 ДП-І) або необережно активує систему зброї за обставин, для яких вона не була розроблена, або зброя просто не досягає своєї мети через обмежену точність, як це може зробити проста зброя з ручним керуванням. Коли винен оператор або зброя, немає підстав припускати, що ці випадки розглядатимуться інакше, ніж подібні ситуації, пов'язані зі зброєю з ручним керуванням.

Інша гіпотетична можливість, що описана у згаданій позиції МКЧК, полягає у тому, що АСО може просто вийти з ладу, зазнавши непередбачуваного або випадкового збою програмного або апаратного забезпечення, так що її система націлювання спрацює ненормально, спрямовуючи зброю на захищену ціль [148]. Далеко не очевидно, що ця помилка матиме будь-які юридичні наслідки, крім тих, що можуть настати через аналогічну помилку в іншій системі зброї, наприклад ненавмисне ураження захищеної цілі бракованим снарядом, що поводиться інакше, ніж мав би.

Не можна виключати, однак, і того, що АСО може «навмисно» стріляти по захищеній цілі, тобто бути спрямованою проти захищеної цілі в результаті безпомилкового запуску коду націлювання АСО, але не відповідно до намірів оператора [148]. Можна уявити три причини для цього. По-перше, це може статися, якщо АСО вважатиме застосування зброї пропорційним згідно із закладених до неї розрахунків. Ураження цілі буде здійснено виходячи з припущення, що завдана шкода виправдана за даних обставин. Однак така помилкова оцінка пропорційності навряд чи має щось відмінне, від помилкової оцінки пропорційності людиною-комбатантом, адже зрештою розрахунок виконується відповідно до команд, закладених до комп'ютерної системи людиною-оператором.

Другий варіант навмисного ураження цивільного об'єкту – ситуація зламу програмного забезпечення людиною зі злочинним наміром. Правова

характеристика цього акту, знову ж таки, не буде відрізнятися від такої ж дії, вчиненої проти будь-якої іншої системи зброї, яка спирається на систему наведення. Залежно від особи відповідальної сторони це може бути акт диверсії, невибіркова атака згідно зі статтею 51ДП-I або інша протиправна дія, що здійснена людиною, а не машиною.

По-третє, АСО може ненавмисно отримати неправильні налаштування від розробника чи оператора так, що система наведення буде ідентифікувати захищену ціль як дозволена. Це помилка не самої АСО, а людини, і ця помилка може бути пов'язана з недоліками в процесі розробки, підготовки операторів, чи перевірки готовності зброї в бойовій обстановці.

З цього можна зробити висновок, що будь-який збій, який може призвести АСО до ураження захищеної цілі нічим принципово не відрізняється від аналогічної неавтономної зброї. Не існує жодних помилок чи несправностей, що були б унікальними для АСО, що не були б врегульовані правом збройних конфліктів в цілому. Зловмисні дії будь-якої сторони (розробника зброї, оператора зброї, ворожого диверсанта чи будь-якого іншого) не змінюють свого юридичного характеру, просто спрямовані проти АСО, а не проти іншого типу зброї. А можлива випадкова шкода нічим не відрізняється від можливої побічної шкоди від застосування інших типів зброї.

Окрім принципу розрізнення, часто щодо АСО зазначається, що вона нездатна гарантувати дотримання принципу гуманності й уникнення зайвих страждань. Дійсно, принцип гуманності впливає з застереження Мартенса, так само як зі спільної статті 3 Женевських конвенцій 1949 р [див.:153], та статті 35 ДП-I. По суті, йдеться про повторення звичаєвого принципу заборони використання зброї, снарядів, матеріалів та методів ведення війни у спосіб, що може завдати зайвих ушкоджень чи непотрібних страждань. Цей принцип стосується фізичного впливу зброї на людську ціль, «пошкодження» відноситься до об'єктивних, фізично спостережуваних ефектів, а

«страждання» – до суб'єктивних психологічних ефектів, які відчуває ціль. Мета принципу полягає в сприянні тому, щоб поранення та страждання, завдані комбатантам, були не більшими, ніж це необхідно для того, щоб вивести цих комбатантів з ладу в умовах нападу, під час якого відбуваються поранення або страждання [82, с. 116]. Як пише Ж. де Прьо, завданням бою є роззброєння ворога, тому забороняється використовувати будь-які засоби чи методи, що перевищують те, що є мінімально необхідним для виведення супротивника з бою [177, р. 400]

Існуючі в міжнародному гуманітарному праві обмеження стосуються зброї зі специфічними шкідливими фізичними ефектами, які, як вважалося, виходять за межі військової необхідності: Конкретних застосувань принципу було небагато. Прикладами можуть бути кулі дум-дум, кулі, що розкриваються в цілі, отрутна зброя, в тому числі така, що призначена для зараження ран, задушливі гази, деякі види холодної зброї [див.: 90, с.132-135]. Якщо застосовувати цей принцип до АСО, то його слід розуміти як обмеження, яке накладається на безпосередньо зброю, але не на спосіб керування нею. Тому здається, що цей принцип, якщо і має якесь значення для АСО, то це значення є доволі периферійним. Найпростіше пояснення – заборонена за інших обставин зброя буде забороненою і для застосування в АСО [див.: 83].

Однак, слід вказати і на інше додаткове зауваження. Принцип гуманності не обмежується природою зброї, але стосується також наслідків її застосування. Теоретично можливо, що система управління може призвести до того, що зброя, яка в іншому випадку відповідає вимогам, діятиме таким чином, щоб завдати цілі зайві травми або непотрібні страждання (яким би малоімовірним це було б на практиці, адже важко передбачити будь-яку військову корисність у програмуванні АСО таким чином). Тому принцип, що забороняє зайві травми або непотрібні страждання, слід розглядати як обмеження, яке має бути задоволене під час програмування системи

керування АСО: будь-яка підключена зброя повинна керуватися таким чином, щоб уникнути зайвих поранень або непотрібних страждань ураженим людям.

В підсумку слід зауважити, що не існує жодних вагомих підстав вважати, що АСО в принципі не може відповідати нормам МГП. Немає жодного спеціального принципу, який би стосувався виключно автономних систем. Правомірність конкретної АСО як така має оцінюватися згідно з принципами розрізнення та гуманності. Для цього цілком достатньо чинних норм МГП. Нова проблема полягає лише у тому, щоб зрозуміти юридичні наслідки кодування деяких видів контролю, таких як вибір цілі або перевірка її статусу, в автономну систему контролю. Зазвичай така діяльність виконується комбатантами, і їх дії мають відповідати нормам права. Коли ж відповідні дії виконує АСО, вони стають частиною внутрішньої поведінки системи зброї, і тому повинні відповідати правилам МГП. Обов'язки щодо націлювання, які застосовувалися раніше, не переносяться на систему зброї. АСО відповідає принципу розрізнення, якщо в обставинах атаки здатна належним чином визначити цілі за допомогою системи націлювання, вразити лише обрану ціль та не завдати цілі зайвих ушкоджень чи надмірних страждань. Якщо АСО буде здатна зробити це, вона відповідатиме приписам МГП в повному обсязі.

2.3. Часові і просторові обмеження застосування норм МГП до автономних систем озброєнь

Як відомо, міжнародне гуманітарне право застосовується виключно щодо збройних конфліктів, тобто в період часу, в який триває збройний конфлікт, та в межах території, на якій триває збройний конфлікт. Такі обмеження в літературі часто позначають як сферу застосування міжнародного гуманітарного права [57, с.22, с.24].

Межі дії МГП у просторі визначаються територією, яку поширюються його дія. Ведення військових дій має здійснюватися у певних просторових межах. Територія обмежується ними називається театром війни. Разом з тим чинні норми міжнародного права встановлюють певні вилучення з театру війни територій, у тому числі і в межах воюючих держав. Відповідно до міжнародних договорів не можуть вважатися театром війни, а отже, і об'єктом нападу та знищення:

- територія нейтральних та інших держав, що не воюють;
- міжнародні протоки та канали; частини Світового океану, острови, архіпелаги, на які поширений режим нейтралізованих та демілітаризованих територій;
- території та простори, оголошені одночасно нейтралізованими та демілітаризованими;
- санітарні зони та місцевості, у тому числі на окупованій території, що мають відмітні емблеми, організовані таким чином, щоб убезпечити від військових дій поранених та хворих, а також персонал, на який покладено організацію та управління цими зонами та місцевостями та догляд за особами, які будуть там сконцентровані;
- культурні цінності, будівлі та центри культурних цінностей, що мають національне та загальносвітове значення, внесені до Міжнародного реєстру культурних цінностей, що знаходяться під спеціальним захистом та позначені спеціальним знаком;
- райони розташування атомних електростанцій, гребель і гребель, руйнування яких загрожує катастрофічними та небезпечними наслідками для цивільного населення [14, с. 564].

МГП проводить чітке розмежування об'єктної сфери воєнних дій. Так, статтею 2 Гаазької конвенції про бомбардування морськими силами під час війни [44] та статтями 43 та 52 ДП-І встановлено, що військовими об'єктами

є: а) збройні сили, крім військово-медичних служб та військового духовного персоналу та їх майна;

б) установи, будівлі та позиції, де дислокуються збройні формування та їхнє майно (наприклад, казарми, склади);

в) інші об'єкти, в силу свого розташування та призначення, що ефективно використовуються у військових діях, повне або часткове руйнування, захоплення або нейтралізація яких за існуючих на даний момент обставин дають противнику певну військову перевагу.

Цивільними об'єктами є ті об'єкти, які є військовими об'єктами. Водночас у статті 52 ДП-І зазначається, що об'єкти, які зазвичай є цивільними, в залежності від конкретної військової обстановки можуть стати військовими об'єктами (наприклад, житловий будинок або міст, що тактично використовуються оборонною стороною і тому стали військовою ціллю для атакуючої сторони). При організації бою обов'язок командирів - переконатися, що об'єкти нападу не є цивільними і не підлягають особливому захисту, вжити всіх практично можливих запобіжних заходів при виборі засобів і методів нападу з тим, щоб уникнути випадкових втрат серед цивільного населення, зробити ефективно завчасне попередження про напад, що стосується громадянського населення, за винятком випадків, коли обставини цього не дозволяють. Якщо стане ясно, що об'єкт не є військовим, напад скасовується або зупиняється (статті 51, 57 ДП І). У випадку, коли не встановлено, чи є об'єкт, який зазвичай використовується для цивільних цілей (наприклад, місце відправлення культу, житловий будинок, школа або інші будівлі), військовим слід вважати його цивільним. Але військовий об'єкт залишається таким, навіть якщо на ньому знаходяться цивільні особи, які поділяють небезпеки, яким він наражається. Тому з практичної точки зору є надзвичайно важливим є просторовий контекст та матеріальні обставини кожного конкретного нападу.

Відомо про використання безпілотних літальних апаратів в рамках окремих військових акцій в Афганістані, Пакистані, Йемені та інших країнах. І якщо удари США по базах недержавних збройних груп в Афганістані ще можна розглядати в рамках категорії неміжнародного збройного конфлікту, то щодо ударів в Пакистані такої впевненості значно менше, занепокоєння чим вже висловлював Президент МКЧХ П. Маурер [168]. Там де застосовуються безпілотні системи, є велика спокуса застосувати і автономні системи. Чи може удар такої системи сам по собі призводити до виникнення ситуації збройного конфлікту та потреби в застосуванні міжнародного гуманітарного права?

Почнемо розгляд цих питань з визначення того, що саме слід вважати збройним нападом, адже зобов'язання з використання (чи невикористання) певних засобів та методів ведення війни виникають саме у зв'язку зі збройним нападом в значенні ДП-І. Як не дивно, поняття «напад» залишається недостатньо визначеним в теорії МГП. Можна згадати Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років. Так, за статтею 25 Конвенції 1899 року «забороняється атакувати чи бомбардувати в будь-який спосіб незахищені міста, селища, житло чи будови» [115]. Наступними статтями встановлюються обмеження для нападу (попереднє повідомлення, ненанесення шкоди деяким захищеним об'єктам, тощо). Ці правила формально не визначають «напад», але чітко дають зрозуміти, що це слово стосується насильницьких дій, спрямованих проти супротивника.

Величезний розвиток засобів ведення війни протягом наступних десятиліть поставив під загрозу дотримання принципів, викладених у цих договорах, змінивши військову практику держав, і призвів до жахливих жертв у конфліктах упродовж ХХ століття. Жодна з чотирьох Женевських конвенцій 1949 року формально не визначає «напад», хоча цей термін використовується неодноразово [153] в значенні, по суті, ідентичному його використанню в Гаазьких конвенціях.

У 1956 році Міжнародний комітет Червоного Хреста підготував свій «Проект правил обмеження небезпеки, яку зазнає цивільне населення під час війни» [125]. Стаття 3 цього проекту правил встановлює, що ці правила застосовуються до актів насильства, вчинених проти супротивної сторони силою зброї, як у обороні, так і в нападі. Такі дії далі іменуються «нападами». Це перше офіційне визначення «нападу», яке можна знайти в сучасному МГП. Проект правил був схвалений 19-ою Міжнародною конференцією Червоного Хреста в Нью-Делі в 1957 році, але згодом уряди не застосовували його. Однак визначення «нападу» знову з'явилося практично в тій же формі в як статті 49 ДП-І: «Напад» означає акти насильства щодо противника незалежно від того, здійснюються вони під час наступу чи під час оборони».

В сучасному світі можна простежити деяку проблему з визначенням поняття насильства. Автори додаткового протоколу, очевидно, мали на увазі фізичне насильство, тобто такий вплив, що може причинити шкоду людям або матеріальним об'єктам. До такого типу насильства призводить використання кінетичної зброї (холодної чи вогнепальною), а також деяких хімічних, біологічних чи радіологічних агентів. З цього випливає що, наприклад, нелетальний вплив на супротивника далеко не завжди може кваліфікуватися як напад. Однак подальший розвиток засобів і методів ведення війни вимагав розширення сфери насильства, яке слід розглядати. Зокрема, хоча між дією та насильством, що стає її наслідком, має існувати причинно-наслідковий зв'язок, насильство не обов'язково повинно бути частиною або навіть безпосереднім наслідком акту. У деяких випадках насильство може бути наслідком акту вищого порядку. Прикладом цього є кібератаки, коли структура цільових систем може вимагати, щоб атака проводилася в кілька етапів і протягом тривалого періоду часу для настання фізичних наслідків[див.: 61].

Тож поняття «нападу» слід оцінювати в світлі наслідків, що він викликає. Такий підхід дозволяє широке тлумачення визначення, даного в

статті 49 ДП-І так, щоб охопити розвиток технологій, які дозволяють комбатантам досягати цілей, характерних для нападу, відокремлюючись від прямого вчинення того, що вважалося б «актом насильства». При цьому слід враховувати, що не кожний напад призводить до шкоди законній цілі чи захищеному об'єкту. Якщо акт насильства не призвів до шкоди через незалежні від його ініціатора фактори, наприклад, невлучення снаряду у ціль, або оборони цілі, то цей акт насильства все одно буде вважатися нападом. Тож визначальним фактором слід визнавати намір атакуючого та передбачуваний результат насильства.

Аби вважатися нападом, насильство має досягти певного масштабу і здійснюватися в масштабі операції. Як відзначається в коментарі МКЧХ до ДП-І, такою операцією є «переміщення, маневри та дії будь-якого роду, що здійснюються збройними силами з метою ведення бою» [227, р. 64]. В контексті АСО, важливо, аби індивідуальний напад відбувався в контексті такої військової операції. Також слід враховувати норму статті 57 ДП-І, відповідно до якої «ті, хто планує напад, або приймає рішення про його здійснення» повинні здійснити певні запобіжні заходи, спрямовані на те, аби цей напад не зашкодив мирному населенню чи захищеним об'єктам, що вказує на необхідний ступінь планування та координації. Відповідно, під нападом навряд чи можна розуміти окремі акти насильства з боку комбатантів. Навпаки, вибір цілей має здійснюватися в контексті операції та слугувати єдиній меті нападу, спрямованого проти конкретно визначених цілей [166, с.41].

У зв'язку з цим виникає питання про те, чи може бути верхня межа масштабу одного нападу. Наприклад, чи можна вважати всі бойові дії, пов'язані із захопленням міста чи більшого регіону під контролем супротивника, одним нападом для цілей ДП-І? Коментар щодо того, що напад стосується «однієї конкретної військової операції», припускає, що верхня межа існує, але ніде не визначена формальна, абсолютна межа. Однак

можна встановити фактичну верхню межу для атаки, яка відповідає ДП-І, посилаючись на відповідні юридичні зобов'язання. Напад — це військова дія, щодо якої необхідно оцінити пропорційність та вжити інших запобіжних заходів, визначених у статті 57. Якщо ці зобов'язання не виконуються, напад не відповідатиме вимогам ДП-І. Звичайно, здатність оцінювати пропорційність та вживати інших запобіжних заходів дуже ситуаційна, залежить від технологій та інших ресурсів, доступних нападнику, а також від дій супротивника та інших обставин атаки. Гіпотетично, якщо планувальник здатний передбачити бойові дії, пов'язані з великомасштабною операцією, достатньо детально, щоб знати військовий або цивільний статус усіх можливих цілей і підтримувати точну оцінку пропорційності, здається, що на перший погляд немає перешкод для розгляду всієї операції як однієї атаки для цілей ДП-І [166, с. 42].

Серйозність передбачуваної шкоди, необхідної для кваліфікації дії як нападу, чітко в ДП-І не передбачається. Враховуючи засоби та методи ведення війни, доступні збройним силам на момент створення Протоколу, малоймовірно, що характер шкоди міг бути предметом суперечок. Кілька статей документу вказують на те, що йдеться про відносно серйозну шкоду, що може призводити до шкоди цивільному населенню (статті 49), шкоди природному середовищу (стаття 55), тощо. Це, як уявляється, передбачає нижній поріг шкоди, нижче якого дія не може вважатися нападом, але цей нижній поріг ніде чітко не визначений. Це питання особливо актуальне в контексті новітніх типів ворожих дій, таких як застосування нелетальної зброї [89, с. 60], або кібератак. Зараз не вбачається можливості точно визначити цей нижній поріг, однак можна припускати, щонайменше, що будь-яка операція, спрямована на завдання смерті, серйозних поранень, або ушкоджень матеріальним об'єктам може вважатися нападом. Такий напад є юридичним поняттям, до якого застосовуються міркування пропорційності та зайвої шкоди/непотрібних страждань [152].

Якщо прикладати ці міркування до АСО, то першою складністю буде віддаленість у часі між моментом прийняття людиною рішення, яке потенційно може призвести до нападу в майбутньому, та власне нападом, що здійснює автономна зброя. Якщо остаточне рішення про застосування зброї приймає електронна система відповідно до раніше закладених до неї вказівок, то що слід вважати початком нападу, з якого починається застосування міжнародного гуманітарного права? Момент, коли ці вказівки були закладені в систему, або момент активації зброї?

У випадку зброї з миттєвим ефектом, наприклад, ракети або гвинтівки, напад відбувається в момент останнього залучення людини, коли зброя активована (наприклад, натискання на спусковий гачок гвинтівки). У випадку зброї уповільненої дії, наприклад, міни, напад відбувається через деякий час після останнього залучення людини, коли здійснюється ураження цілі. Чи можна застосувати такий підхід до АСО, і чи взагалі тут можна провести аналогію з будь-яким існуючим типом зброї? Спробуємо відповісти на це питання, уявивши собі процес застосування безпілотного літального апарату (дрону).

В разі, коли зброя неодмінно буде активована в разі настання певних обставин (тут доречно аналогія з міною), моментом початку нападу доречно було б вважати момент програмування зброї. Однак, у випадку дійсно автономних систем, здатних самостійно приймати рішення про застосування зброї, ситуація стає складнішою, адже такі системи відтворюють процес прийняття рішень людиною. Здавалося б логічним, що момент прийняття рішення «машинним мозком» є моментом початку нападу [24, с. 136]. Проте, як говорилося раніше, автономія – це питання ступеню, а не здібностей, які існують на окремих дискретних рівнях. У будь-якому випадку, рівень автономних можливостей не змінює природу системи зброї, і не передає відповідальності від системи зброї до людини, тож з юридичної точки зору навряд чи взагалі має сенс говорити про «прийняття рішень» машиною.

Більше того, як пише Л. І. Приполова, навіть якщо припустити можливість самостійного прийняття рішень це не скасовує пов'язаних з цим проблем, наприклад щодо компенсацій [74, с. 29].

Враховуючи багатовимірність поняття автономії та їхню відмінність в різних системах зброї, малоімовірним уявляється застосування різних правил до різних систем зброї в різні моменти часу. Натомість слід визнати, що «автономний» не є точним описом поведінки системи зброї, а здатність до автономної роботи не створює автоматичних аналогій з будь-яким іншим типом зброї.

За відсутності аналогії, яку можна застосувати до всіх АСО для юридичного аналізу, слід намагатися визначити елементи поведінки автономної системи, що можна прирівняти до нападу. Як і у випадку з операціями з іншими видами зброї, операція є нападом, коли присутні всі необхідні елементи. Зокрема, коли вчиняється акт насильства проти цілі, незалежно від того чи йдеться про законну воєнну ціль або про захищений об'єкт. Враховуючи, що ані ДП-І, ані будь-який інший існуючий нормативно-правовий акт не використовує різні визначення нападів для різних видів зброї, необхідно порівняти атаку автономної системи з нападом за допомогою «традиційної» зброї [41]. Що стосується функціональних відмінностей, то основна з них полягає в тому, що деякі функції націлювання закодовані в системі керування АСО. Як і у випадку з іншою зброєю, операція дорівнює нападу після вибору цілі і початку підготовки до атаки. Безпосередньо напад відбувається, коли система керування АСО активує зброю. Це момент, коли операція відповідає всім критеріям нападу. Завдання полягає в тому, щоб визначити момент, коли ці критерії виконуються щодо останньої участі людини в операції.

Такий момент може відрізнитися залежно від характеру функцій націлювання, закодованих у системі керування АСО. Перша можливість полягає в тому, що АСО розгортається з наміром атакувати конкретну ціль

або тип цілі, а запрограмований опис цієї цілі є достатньо повним і конкретним, щоб АСО могла лише порівнювати потенційні цілі з цим описом та атакувати в разі співпадіння. У цьому випадку ціль була заздалегідь обрана операторами системи зброї, і залишається лише знайти її. Тому рішення про атаку було прийнято, коли АСО було розгорнуто, і атака буде виконана, коли (і якщо) знайдеться відповідна ціль.

Друга (наразі лише потенційна) можливість полягає в тому, що АСО розгортається без повного опису конкретної цілі, яка підлягає атаці. У цьому випадку система керування АСО повинна виконати певну додаткову обробку потенційних цілей, яка полягає не тільки в питанні про наявність об'єкту для атаки, а оцінювати саму по собі необхідність нападу. Рішення про напад приймається після завершення обробки такої інформації. До завершення обробки, неможливо виділити конкретний об'єкт, що підлягає нападу за допомогою АСО, та щодо якого можна було б оцінити дотримання принципів пропорційності та гуманності [56, с. 160]. Якщо операція АСО завершується без вибору конкретної цілі, то таку операцію неможна вважати нападом. Обговорення таких типів АСО повинно виходити з того, що після розгортання система втрачає зв'язок з оператором до моменту здійснення нападу, або до моменту завершення операції в цілому.

Наразі такі АСО залишаються скоріше гіпотетичною можливістю. Ті системи, що розгорнуті зараз, або плануються до розгортання в осяжному майбутньому, повинні запитувати підтвердження людини-оператора після вибору цілі та перед використанням зброї, або, щонайменше, зберігається можливість контролю людини-оператора над таким вибором. В такому випадку, моментом нападу вважається момент, коли людина-оператор підтверджує вибір цілі, або приймає рішення не змінювати обрану АСО ціль. Однак, незалежно від того, чи вибір цілі здійснюється виключно людьми-комбатантами, а остаточний вибір програмується в АСО, чи сама АСО виконує певну частину процесу відбору, операція становиться в кінці цього

процесу, коли вибирається конкретна ціль для нападу. В сучасних системах протиповітряної оборони, такий процес вже можливий та реалізований. Вибір конкретної цілі означає, що АСО має достатньо повний опис, і ній залишилося лише знайти ціль, що відповідає цьому опису, виконати всі необхідні запобіжні процеси та активувати зброю.

В цьому порівнянні втрачається помітна різниця між «простою» та «складною» автономією. В обох випадках напад слід локалізувати, як описано вище. У разі «простої» автономії особовий склад, що виконує завдання, приймає всі необхідні рішення щодо націлювання традиційним способом і використовує АСО лише для визначення місця розташування обраної цілі та виконання атаки. Завдяки «складній» автономії особовий склад, який ініціює напад, закодує деяку частину процесу вибору цілі в систему керування, яка разом із своїм рішенням запуснути АСО у певний час і місце становить те саме рішення щодо цілі. Таке припущення підтримується опублікованою ще в 2015 році категоричною доповіддю МКЧХ: «командир, що приймає рішення використати систему автономного озброєння незаконним шляхом, наприклад розгортаючи в населеному пункті протипіхотну автономну зброю, не здатну проводити розрізнення між цивільним населенням і комбатантами, буде відповідати за свої дії. Крім того, командир, що свідомо приймає рішення про розгортання автономної зброї, тактико-технічні характеристики та наслідки застосування якої йому невідомі, буде нести кримінальну відповідальність за всяке серйозне порушення МГП в тому ступені, в якому його рішення про розгортання даної зброї буде визначено як безвідповідальне за даних обставин» [151].

Тож в процесі застосування автономних систем не залишається місця для «власного рішення» АСО. Говорити, що програмне забезпечення самостійно «приймає рішення» означає скоювати описану вище помилку сприйняття – приписувати штучній системі антропоморфні якості. Що стосується АСО, рішення щодо націлювання приймаються тими, хто активує

систему зброї, знаючи, що вони будуть стріляти по певній цілі чи типу цілей, хоча ці рішення не кристалізуються, доки програмне забезпечення не буде запущено. Тому немає потреби проводити різницю між нападами з різними типами зброї на основі деталей процесу прийняття рішень. Операція переходить в напад, коли обрана ціль і підготовка до активації зброї починається, а напад виконується, коли зброя активована. Це правило узгоджується з правилом, що застосовується до простої системи зброї з ручним керуванням, оскільки відмінність полягає лише в тому, чи виконується частина процесу націлювання за допомогою програмного забезпечення в системі керування зброєю.

Зрештою слід пам'ятати, що взагалі в будь-якому нападі можна рознести у часі момент прийняття рішення про нього, та момент безпосереднього фізичного впливу на ціль. Більше того, прийняття рішення не призводить зі стовідсотковою імовірністю до ушкодження цілі. Прийняття рішення про напад та активація зброї лише створюють небезпеку для цілі. Так само, встановлення міні створює небезпеку, але ще не є самим нападом. Так само, програмування АСО для нападу створює імовірність такого нападу, проте ще не є нападом.

Виходячи з цих міркувань, коли АСО розгортається проти супротивника, а його система управління вибирає ціль і активує зброю, операцію в цілому можна вважати нападом для цілей правової кваліфікації. Це так, незалежно від того, чи атака спрямована на одну чи декілька цілей, але юридична концепція нападу зазвичай застосовується до операцій, обмежених у просторі та часі, спрямованих на чітко визначену ціль чи набір цілей. Писане право не встановлює чітких обмежень щодо масштабів нападу, тому може здатися непотрібним обговорювати розмежування окремих нападів у рамках довгострокової операції. Однак, якщо юридичне поняття нападу має слугувати своїй меті обмеження бойових дій, то саме поняття має бути належним чином визначене за формою та об'ємом, адже надмірне

розширення поняття «нападу» призводить до втрати ним здатності виключати дії, що порушували б МГП. Необхідні певні просторові, тимчасові чи концептуальні межі нападу, які робили б його правомірним [56, с. 177].

Може здатися, що просторові або часові межі відносно легко визначити, проте просторовий і часовий масштаб нападу лише частково пов'язані з її юридичною кваліфікацією. Таку кваліфікацію слід розглядати з функціональної точки зору задля виконання завдань МГП з обмеження війни. Тут йдеться про концептуальні обов'язки, наприклад щодо перевірки того, чи всі цілі нападу є військовими цілями і не підлягають спеціальному захисту. Юридичний тягар цих зобов'язань, як і всіх інших, лягає на людей, а не на АСО. Згідно зі статтею 57(2)(а) ДП-І, ті хто планують напад, будуть нести за нього пряму відповідальність. Можна з упевненістю сказати, що розробники ДП-І припускали, що ці планувальники атак приймуть відповідні рішення особисто перед початком кожного нападу. В дискусіях щодо АСО також іноді стверджується, що на етапі підготовки до кожного окремого нападу буде необхідним безпосереднє втручання людини [64].

Визнання того, що людська юридична участь має відбуватися під час кожного нападу, означає, що машина не може переходити одного нападу до іншого без людського рішення в кожному конкретному випадку і без можливості діяти за результатами цього рішення через певну систему контролю.

Правом вимагається оцінка правомірності нападу на кожну конкретну ціль людиною за конкретних обставин. Машина не може здійснити такої оцінки самостійно. Не виключається можливість планування атаки в програмному забезпеченні, що може призводити до того, що рішення про застосування зброї буде приймати машина, проте момент прийняття рішення не буде моментом нападу. Таким моментом буде момент кодування. Програмний алгоритм, серія кроків прийняття рішень, закодованих у програмному забезпеченні, не можуть приймати рішення без людини, навіть

якщо такий алгоритм спеціально розроблений для відтворення процесу прийняття рішень людиною.

Оцінка законності (чи незаконності) воєнної цілі, а також імовірності супутньої шкоди невійськовій цілі, здійснюються на основі людських знань та досвіду та залежать від взаємодії між людиною та машиною. Необхідність участі людини в підготовці окремого нападу залежить від технічних можливостей системи керування АСО. Якщо АСО не може виконати деяке запобіжне завдання без сторонньої допомоги, як-от складну й дуже контекстну оцінку пропорційності, тоді потрібне пряме втручання людини в підготовку атаки. Однак, доки АСО здатна виконувати всі підготовчі завдання відповідно до такого стандарту, що напад, який досліджує, буде відповідати вимогам МГП, важко стверджувати, що до такого нападу мають застосовуватися якісь окремі правила ніж ті, що же існують в МГП. Пряме людське втручання під час планування нападу потрібне там, де технічні можливості АСО виходять за рамки технічних можливостей для виконання цих завдань відповідно до необхідних стандартів без допомоги людини.

Слід зробити висновок, що сфера застосування МГП для АСО має особливості, що визначаються загальною проблематикою його застосування в сучасних збройних конфліктах. При подібності просторової та часової сфери, особливе значення набуває визначення моменту, що призводить до початку дії норм міжнародного гуманітарного права. Таким моментом, як правило, є момент збройного нападу. Ключовою проблемою для АСО є те, що, на відміну від застосування «традиційної» зброї, момент нападу з застосуванням АСО розпадається на дві точки у часі: момент програмування і момент прийняття рішення про напад самою системою. В існуючих наразі системах розбіжність в цих двох моментах подібна до розбіжностей в деяких існуючих системах зброї, наприклад протипіхотних мінах. Це юридичне завдання вже вирішене: напад починається в момент встановлення можливості цього нападу, незалежно від того чи встановлена міна, або

встановлена автономна система, що має активізуватися за певних чітко визначених обставинах. В такому випадку, МГП починає діяти з моменту останнього впливу людини на встановлену систему. Що стосується складніших систем, що в майбутньому гіпотетично матимуть змогу самостійно приймати рішення про напад на підставі закладених в них рішень більш високого рівня, тут вбачається серйозна проблема МГП. Однак, про неї зараз можливо теоретизувати, проте неможливо розв'язати через відсутність на практиці відповідних автономних систем озброєнь.

РОЗДІЛ 3.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ПРИ ЗАСТОСУВАННІ АВТОНОМНИХ СИСТЕМ ОЗБРОЄНЬ

3.1. Відповідальність держав за порушення МГП при застосуванні АСО

В центрі уваги міжнародного гуманітарного права знаходиться запобігання діям, що підривали б його цілі з пом'якшення наслідків збройних конфліктів і полегшення страждань їхніх жертв. МГП не обмежується регулюванням та профілактикою. Слід визнавати, що навіть за умов наявності найкращої волі всіх учасників конфлікту, порушення МГП неминучі в хаотичних умовах бою. І аби міжнародне гуманітарне право взагалі можна було розглядати як нормативну систему, такі порушення мають тягнути негативні наслідки для порушника.

Такі негативні наслідки можуть бути застосовані тоді, коли суб'єкт права може бути притягнутий до відповідальності за порушення, що у випадку держав означає необхідність в надійній системі підзвітності, яка підтримує виконання правових приписів. Механізми відповідальності за порушення МГП значно розвинулися з моменту його виникнення. В 1864 році, коли була підписана перша Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях [48], можливості для притягнення держав до відповідальності за її порушення були мінімальними. Так, Гюстав Муаньє, один з авторів Конвенції, вважав що її морального авторитету й сили громадської думки буде достатньо [140]. На жаль, його припущення одразу ж виявилось хибним, адже вже Франко-пруська війна 1870-1871 рр., у якій обидві воюючі сторони були сторонами Женевської конвенції 1864 р., призвела до масових звірств, які порушували Конвенцію, що розпалювалася, а не стримувалась пресою та громадською думкою. Після цієї війни Муаньє почав працювати над системою забезпечення виконання норм МГП [140].

Сьогодні існує декілька режимів міжнародної відповідальності, які можуть бути застосовані до порушення МГП. Розділ цієї роботи, що присвячений відповідальності, скрадатиметься з трьох підрозділів, присвячених міжнародно-правовій відповідальності держав, відповідальності недержавних акторів, та індивідуальній кримінальній відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права із застосуванням автономних систем озброєнь.

Доктрина міжнародного гуманітарного права розрізняє форми участі у порушенні норм МГП. У більшості випадків може йтися про пряму чи непряму участь держави. Пряма участь держави передбачає вчинення правопорушення органом, представником, посадовцем держави тощо. Непряма участь держави включає ситуації, коли держава допускає в межах своєї юрисдикції вчинення порушень фізичними особами, які не мають формально відношення до державного апарату [31, с. 120]. Неприйняття заходів щодо припинення що така порушень кваліфікується як співучасть, тобто. теж вважається неправомірною поведінкою держави.

За загальним правилом, порушення норм міжнародного гуманітарного права військовослужбовцями збройних сил держави прямо спричиняє міжнародно-правову відповідальність цієї держави. Це означає, що держава повинна відповідати перед потерпілою державою за наслідки всіх без винятку протиправних дій кожного військовослужбовця його збройних сил. Що стосується протиправних дій нерегулярних збройних формувань, а також приватних осіб, то держава несе за них відповідальність лише у разі неприйняття адекватних заходів для встановлення контролю за цими особами та запобігання їх неправомірним діям.

Проблематика державної відповідальності за порушення МГП через застосування АСО є чи не найпоширенішим юридичним аргументом проти розвитку подібних систем. Так, в доповіді Хьюман Райтс Вотч ця проблема позначається як прогалина підзвітності [146], адже якщо АСО здатна

«приймати власні рішення», визначаючи, таким чином, свою власну поведінку, жодна особа чи організація не може бути притягнута до відповідальності за дії системи зброї через відсутність контролю над цими рішеннями та діями чи, можливо, навіть знання про них. Згідно з цією точкою зору, якщо АСО може сама вирішити, вести вогонь по певній цілі чи ні, це рішення належатиме АСО, а не людині в ланцюгу командування або будь-якому іншому суб'єкту, який має статус чи роль, що дозволила б притягнути їх до відповідальності. Утворений в такий спосіб «розрив» між АСО та державою та збройними силами, які ним користуються, потенційно може позбавити право його обов'язкової сили [126, р.65].

Розмірковування над розривом підзвітності означають, що система націлювання, вбудована в АСО, є, з точки зору відповідальності, кінцевою причиною шкоди, заподіяної цілі, а не лише безпосередньою причиною. На противагу цьому можна зауважити, що, як доводилося в попередньому розділі цієї роботи, АСО, незалежно від того наскільки вона досконала, не є чимось іншою ніж просто зброя, що діє відповідно до задумів людини. Оператори, які обирають, налаштовують і розгортають АСО, несуть ті самі основні зобов'язання, які вони несуть у відношенні будь-якої іншої системи зброї: направляти атаки лише на військові об'єкти, мінімізувати очікувану шкоду для цивільного населення, вживати всіх можливих запобіжних заходів у виборі відповідної системи зброї для цієї мети тощо. Вони також підлягають одній і тій самій відповідальності. Навіть припускаючи серйозний технічний розвиток в майбутньому, що призведе до еволюції від ураження за допомогою АСО окремих цілей, до проведення їхніми силами цілих операцій, ці вимоги залишаться незмінними, і військовослужбовці збройних сил нестимуть відповідальність за поведінку налаштованих ними систем зброї.

Активізація певної АСО у певний час і в певному місці сама по собі є здійсненням контролю над подальшою поведінкою зброї. Навіть якщо у

роботі сучасних АСО це може бути єдиним людським контролем, який використовується в звичайному ході подій, це ще не вказує на існування прогалини відповідальності щодо цієї існуючої зброї. Крім того, розміщення більш складної комп'ютерної системи контролю не порушує зв'язку між діями зброї та поведінкою суб'єктів, які її застосували таким чином, що ці особи не можуть бути притягнені до відповідальності за заподіяну шкоду. Таке притягнення можливе незалежно від складності роботи системи управління, передбачуваності її «рішень», або здатності чи нездатності людини взяти на себе безпосередній контроль над зброєю [206].

Чинне міжнародне гуманітарне право продовжує регулювати поведінку існуючих систем зброї, які в основному керуються комп'ютерними системами керування, без посилення на природу програмного забезпечення, що використовується в цих системах керування. Правові обмеження, які застосовуються до використання зброї, такі як вимога гарантувати, що напади спрямовані лише проти військових цілей, не залежать від форми контролю. Система в будь-якому випадку запускається людьми, які повинні проявляти розумну меру обережності у передбаченні наслідків її застосування. Відповідальність за рішення щодо націлювання та дії, вжиті під час нападу на обрані цілі, стає проблемою лише під час атаки, після того, як були вжиті запобіжні заходи, що вимагалися від планувальника нападу.

Стверджувати, що жодна особа не несе відповідальності за ці процеси націлювання та атаки через відсутність контролю над ними, означає, що АСО було розгорнуто для цієї атаки, незважаючи на те, що жодна особа не була в змозі вжити необхідних запобіжних заходів для забезпечення нападу лише на законні цілі. Вже факт такого розгортання можна розглядати як підставу для притягнення до відповідальності, адже таке розгортання саме по собі становить порушення принципу розрізнення [144, р. 51]. Однак вірним виявляється і зворотне припущення: якщо такі заходи застосовуватимуться,

вони становитимуть собою здійснення контролю над АСО, що виключатиме пробіл в підзвітності.

Звичайно, повна впевненість у діях складної АСО може бути недосяжною на практиці, але МГП цього і не вимагає. Жодна зброя не повної гарантії результату її використання. Не можна було б сказати, що існує пробіл у підзвітності через ймовірність того, що ракета може вразити цивільну ціль, яка знаходиться в межах імовірного кругового відхилення, тільки тому що ніхто не вибирає цю ціль для нападу. Так само не буде прогалини у випадку АСО, оскільки оператори АСО не можуть з повною точністю передбачити все, що АСОС зробить після активації. Тож відповідальність держав за порушення МГП при застосуванні АСО цілком можна розглядати так само, як і відповідальність за порушення при застосуванні будь-якого іншого типу зброї.

Режим відповідальності держав за порушення МГП нічим принципово не відрізняється від відповідальності за порушення в інших галузях міжнародного права. Держави є основними носіями зобов'язань за міжнародним правом. Таке право тривалий час існувало в формі міжнародного звичаю. Крок в напрямку його кодифікації було зроблено в 2001 році з прийняттям Комісією міжнародного права ООН Проекту статей про відповідальність держав[197]. Цей проект, що вже був рекомендований до застосування Генеральною Асамблеєю ООН (хоча він ще не набув статусу міжнародного договору), встановлює правила та умови відповідальності держав за порушення міжнародного права. Зокрема, цей проект вже застосовується при розгляді справ Міжнародним судом ООН [134].

Підставою міжнародно-правової відповідальності держави є міжнародно-протиправне діяння, елементами якого є порушення міжнародного зобов'язання та зв'язок між державою та порушенням. Зобов'язання можуть включати в себе договори, звичаї та інші обов'язки перед державами та міжнародною спільнотою в цілому (зобов'язання *erga*

omnes). Як правило, питання про те, чи дія чи бездіяльність порушує зобов'язання держави, не залежить від тяжкості будь-якої заподіяної шкоди або наміру суб'єкта, який заподіяв шкоду, якщо тільки основна норма, про яку йдеться, не визначає жодну з цих умов.

Питання про те, які дії та бездіяльність присвоюються державі, є більш складним. Держава не може діяти сама. Діяння «держави» – це дії осіб або груп, поведінку яких за даних обставин можна присвоїти державі. Хоча не існує вичерпної та точної конкретизації того, чия поведінка може бути присвоєна державі, загальне правило полягає в тому, що єдина поведінка, яка присвоюється державі на міжнародному рівні, — це поведінка її органів влади або інших осіб, які діяли відповідно до керівництва, підбурювання чи контроль над цими органами, тобто як агентами держави. Для цілей визначення відповідальності «орган включає будь-яку особу чи орган, який має такий статус відповідно до внутрішнього законодавства держави», навіть якщо вони діють з перевищенням повноважень або всупереч інструкціям. Держава, як правило, не несе відповідальності за поведінку приватних осіб, але держава може нести відповідальність за наслідки поведінки приватних осіб, якщо вона не вжила необхідних заходів для запобігання цим наслідкам.

М. Сассолі підкреслює, що для того, аби порушення права підпадали під міждержавні норми, які стосуються традиційного шару міжнародного права, такі порушення мають полягати у діях, які присвоюються державі. Інакше порушення права можуть призвести до індивідуальної кримінальної відповідальності, і саме ця друга можливість і відрізняє міжнародне гуманітарне право від інших галузей права. Перше питання, що виникає у цьому контексті, – це питання про те, чи несе держава відповідальність за всі дії своїх збройних сил [202, р. 168].

МГП встановлює великий перелік як позитивних, так і негативних зобов'язань держави під час збройних конфліктів та в мирний час. Зокрема, зобов'язання, що можуть бути пов'язані з застосуванням АСО будуть

стосуватися дій персоналу збройних сил під час планування та здійснення нападів. Прикладами можуть бути вжиття запобіжних заходів для того, аби пересвідчитись у законності обраної цілі для нападу, застосування лише дозволених методів та способів ведення війни.

Проект статей представляє собою набір стандартних правил і може бути замінений спеціальними вторинними правилами, застосовними до конкретних галузей права. Стаття 55 під назвою «*Lex specialis*» передбачає, що проекти статей «не застосовуються, якщо й тією мірою, якою є умови наявності міжнародно-протиправного діяння або зміст міжнародної відповідальності держави або її імплементація визначаються спеціальними нормами міжнародного права».

Факт застосовності Проекту статей до порушень МГП уявляється загальноновизнаним. Так, коментарі Комісії до Проекту містять численні посилання на порушення МГП, що ілюструють окремі питання міжнародно-правової відповідальності [98]. Відповідальність за дотримання МГП покладається, в першу чергу, саме на державу. Збройні сили держави є державним органом і діють у цій якості від імені держави. У конкретних випадках можуть виникнути сумніви щодо того, чи діє член збройних сил у своїй офіційній якості під час виконання дії, але загалом використання зброї в бою, безумовно, приписується державі.

В цьому сенсі статті 91 ДП-I є *lex specialis*, що опосередковує принцип відповідальності: «Сторона, що перебуває у конфлікті й порушує положення Конвенцій або цього Протоколу, повинна відшкодувати завдані збитки, якщо для цього є підстави. Вона несе відповідальність за всі дії, що вчиняються особами, які входять до складу її збройних сил». Інший *lex specialis* – норма статті 43 Протоколу: «Збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена

урядом чи властями, не визнаними супротивною стороною. Такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка, поряд з іншим, забезпечує додержання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів» [21, с. 33]. Таким чином, порушення МГП з боку будь-якого представника збройних сил є порушенням МГП з боку держави.

Відправною точкою для застосування права відповідальності держав до операцій АСО є стаття 2 проекту статей, що містить елементи міжнародно-правової відповідальності. Протиправні діяння, про які йдеться в даному положенні, полягають в протиправному застосуванні зброї, незалежно від того чи є ця зброя «традиційною», або автономною. Наприклад, держава може не вжити належних запобіжних заходів під час планування нападу або визначення цілі, що призведе до загибелі цивільного населення.

Оскільки автономія пов'язана зі способом управління зброєю, а не з природою самої зброї, немає підстав припускати, що насильницький акт, скоєний за допомогою автономної зброї, чимось відрізняється від такого ж акту, скоєного за допомогою звичайної зброї. Активація зброї АСО стала б безпосередньою причиною цього насильства, так само як солдат, який стріляє з гвинтівки, буде безпосередньою причиною інших насильницьких дій. Поведінка, яка представляє інтерес для оцінки відповідальності держави за шкоду, заподіяну особі або об'єкту, на які націлена зброя, є поведінкою, яка призводить до розрядження зброї. Присвоєння такої поведінки державі є найбільш проблемним кроком, коли АСО використовується для нападу. Відсутні труднощі з віднесенням дій АСО до дій держави і слугує для обґрунтування наявності «розриву зв'язності», на який супротивники розробки АСО посилаються як на підставу для заборони чи обмеження її використання.

Процес атрибуції поведінки АСО державі, яка розгортає систему зброї, має починатися з позиції про те, що держави несуть відповідальність за дії власних збройних сил, тож якщо порушення МГП вчиняє службовець

збройних сил держави за допомогою зброї, немає жодних проблем з присвоєнням цього діяння державі. Інше питання полягає в тому, чи може та як може змінитися ця ситуація, якщо система зброї, що використовується державними збройними силами, володіє певним ступенем автономних можливостей. Якщо державний орган, наприклад член збройних сил, або інша особа, чії дії можна присвоїти державі, спричиняє за допомогою АСО шкоду в порушення відповідного припису МГП, тоді держава може нести відповідальність так само, як і через порушення за допомогою традиційної зброї. Якщо ж не можна сказати, що діяння вчинив державний орган, то, імовірно, не можна буде говорити і про відповідальність держави [6, с. 133].

Під час кодифікації норм права про міжнародну відповідальність Комісія міжнародного права ООН використала доволі широкий стандарт присвоєння діяння державі, що включає дії осіб та органів, які здійснюють елементи державної влади, не будучі самі частиною владної системи, а також діяння, що були здійснені за вказівкою та під контролем держави. Більше того, держави повинні докладати всіх можливих зусиль для покарання порушень, скоєних приватними особами на її території чи поза її територією, але під її контролем [123, р. 127].

Відповідно до статті 5 Статей, дії фізичної чи юридичної особи, які не є державними органами, але які за правом держави здійснюють елементи державної влади, вважаються діяннями держави за міжнародним правом [124]. При цьому сама Комісія підкреслила, що дана норма запроваджена у зв'язку з наділенням приватних осіб елементами державної влади або приватизацією раніше державних функцій, що набуває все більшого поширення [98]. В світлі завдань міжнародного гуманітарного права, дана норма дозволяє покладати на державу відповідальність за дії приватних військових компаній, що були найняті державою, а також охоронних фірм та будь-яких інших фізичних та юридичних осіб, які, залишаючись особами приватного права, отримують від держави повноваження для виконання

функцій, які традиційно виконує держава. Присвоїти саме державі діяння приватних осіб дозволяє те, що вповноваження цих осіб на здійснення елементів державної влади має правове оформлення та може бути зафіксоване.

Якщо заподіяну шкоду неможна присвоїти державі, тоді ланцюг відповідальності має бути перерваний деяким аспектом АСО. Можна припускати, що АСО майбутнього, які працюватимуть з певним дуже високим ступенем автономії, можуть створити проблеми для процесу встановлення відповідальності держави за дії такої АСО. Однак існуючі системи не створюють такої проблеми.

Слід враховувати, що як міжнародно-правова відповідальність держав, так і індивідуальна відповідальність впливає з людських рішень. Але що робити, якщо ці рішення передані автономній машині, і більше не приймаються жодною людиною? Так, американський дослідник Дж. М. Берд зазначає, що «державна, так і індивідуальна відповідальність засновані на здійсненні людських рішень щодо нападу: юридична та політична відповідальність впливає з суджень командирів [у відповідності вимогам МГП]. Не тільки необхідно, щоб людина виносила це судження, але все частіше (відповідно до застосовної політики держав) людина на найвищих рівнях влади повинна виносити це рішення» [105, р. 619]. Берд висловлює занепокоєння, що якщо АСО може працювати з таким ступенем автономії, що її рішення не можна буде пов'язати з рішеннями будь-якого державного органу, а отже необхідний причинно-наслідковий зв'язок буде порушений.

На противагу цьому, М. Н. Шмітт вказує що «факт того, що людина може не контролювати конкретне завдання, не означає, що жодна людина не несе відповідальності за дії АСО» [204, р. 805]. Дійсно, вчинки розробників зброї, планувальників нападів, інших посадових осіб та службовців, що задіяних у використанні АСО, дають цілком достатні підстави для

встановлення відповідальності держав за шкоду, заподіяну автономною системою.

Крім того, посилення на людське судження помилково означає, що відповідальність держави обов'язково має своєю передумовою існування суб'єктивної сторони. Однак Комісія міжнародного права у коментарі до проекту статті 2 зазначила, що: «за відсутності будь-якої конкретної вимоги щодо суб'єктивної сторони з точки зору основного зобов'язання, значення має лише дія держави, незалежно від будь-яких намірів» [98]. Так само жодних зобов'язань щодо суб'єктивної сторони не містять процитовані вище положення ДП-І, тому можна зробити висновок, що відповідальність держави пов'язана лише з дією із застосуванням АСО, незалежно від людських рішень і суджень.

Ще однією проблемою атрибуції дій за допомогою АСО державі є бачення АСО як квазірозумного суб'єкта, що може опосередковано виступати в ролі агента держави. Цей підхід важко назвати юридичним, але він подекуди застосовується у морально-філософських дискусіях [220, р. 23]. Сам по собі цей аргумент припускає створення в майбутньому дуже досконалих АСО, що мали б інтелект подібний до людського та були б здатні працювати з дуже високим рівнем незалежності так, що людина-оператор взагалі не мала б контролю над машиною. На це можна заперечити, що АСО фізично є не що інше, як системи зброї, які контролюються комп'ютерними системами, що принципово не відрізняються від інших систем зброї, керованих комп'ютером. Природним є віднесення їх до тієї ж правової категорії, що й інші системи зброї, а це означає, що відповідальність за шкоду, заподіяну зброєю, покладається на її оператора. Розгляд зброї, керованої комп'ютером, як чогось, що може нести юридичну відповідальність за свої дії, вимагав би неймовірного розвитку як технологій, так і міжнародного гуманітарного права.

Слід наголосити, що окрім власне юридичної відповідальності за дії АСО, держави, як уявляються, несуть відповідальність в ширшому контексті за забезпечення того, аби майбутні системи завжди залишалися під контролем людини. Як це описує Міжнародний комітет Червоного хреста, системи озброєнь і застосування сили повинні бути під контролем з боку людини, чи то з міркувань юридичного, етичного чи військово-оперативного характеру. Однак, як і раніше, неясно, чи достатньо контролю з боку людини на етапах розробки та введення в дію автономних систем озброєнь для того, щоб компенсувати мінімальний контроль з боку людини або її відсутність на етапі застосування системи озброєння, тобто в той час, коли вона самостійно вибирає та вражає цілі. Необхідно визначити вид та ступінь контролю з боку людини над системами озброєнь, які вважаються необхідними для відповідності правовим зобов'язанням, а також міркувань етичного та соціального характеру [101].

На цій відповідальності за розробку наголошує цілий ряд авторів. Зокрема, Н. Штюрхлер та М. Сіґрість зазначають, що «питання полягає не в тому, чи зобов'язані держави контролювати чи наглядати за розробкою та/або використанням автономних систем зброї, а в тому, як цей контроль чи нагляд має бути корисно визначений та здійснений. Чи буде достатньо, наприклад, покладатися на найкраще програмування та суворе тестування на надійність, щоб зробити автономну систему зброї передбачувано відповідною МГП щодо її передбачуваних робочих параметрів? Якщо так, то чи можна було б обмежити участь людини належною активацією такої автономної системи зброї» [219].

Відповідний контроль над розробкою АСО може здійснюватися різними способами, як незалежно, так і в поєднанні. Наразі йдеться про положення статті 36 ДП-І щодо нових видів зброї, однак в майбутньому цей контроль може розширитися на питання розробки, в ході якої творці системи повинні будуть забезпечувати її передбачуваність та надійність. Ці

характеристики також можна підвищити, обмеживши параметри дії автономних систем зброї відповідно до можливостей системи відповідальності. Залежно від експлуатаційних вимог і можливостей системи подальший контроль може здійснюватися за допомогою нагляду в режимі реального часу або за допомогою автономного або керованого людиною механізму відміни, спрямованого на уникнення несправності або, як альтернатива, забезпечення безпечної відмови. Оцінка, серед іншого, цих параметрів стосовно існуючих систем зброї може сприяти кращому розумінню відповідних засобів забезпечення дотримання МГП при розробці та використанні автономних систем зброї у військових цілях.

Подібні механізми, в принципі, вже існують в МГП. Так, сучасні системи зброї, що працюють під обмеженим контролем людини, такі як міні-пастки, як правило, підлягають суворим обмеженням щодо географічного району та способу їх використання. Застосування таких обмежень щодо систем із набагато більшою та складнішою автономією можна застосувати аналогічним чином при забезпеченні дотримання ними МГП.

Зрештою, розробка будь-яких нових систем озброєнь повинна спиратися на все те саме ж застереження Мартенса щодо законів гуманності та вимог суспільної моралі. Водночас, те, що прямо не заборонене, можна вважати таким, що відповідає застереженню Мартенса. Як постановив Міжнародний Суд ООН в консультативному висновку щодо ядерної зброї [223], застереження Мартенса виявилось «ефективним засобом боротьби зі стрімкою еволюцією військових технологій». Справді, можна сказати, що положення Мартенса передбачає позитивні зобов'язання, якщо передбачувані військові дії призведуть до нестерпних гуманітарних наслідків.

При розробці майбутніх норм в галузі міжнародного гуманітарного права, для того, щоб розширити наше розуміння автономії та її зв'язку з МГП, держави могли б на основі запропонованого робочого визначення

оцінити існуючі автономні системи зброї та існуючі системи з обмеженою автономією в циклі націлювання. Така оцінка повинна ґрунтуватися на дослідженні конкретних параметрів, що вказують на сумісність чи несумісність системи зброї з вимогами МГП. Такі висновки можна було б екстраполювати на майбутні системи з вищими рівнями автономії, щоб зрозуміти які їхні функції сприяють відповідності, а які – навпаки порушенню міжнародного гуманітарного права[219].

Доцільним уявляється також розробити певне систематизоване викладення норм міжнародного гуманітарного права, що застосовуються в аспекті відповідальності держав за застосування АСО. Незважаючи на те, що багато положень МГП в принципі добре відомі, здавалося б, було б доцільно зіставити та уточнити, для зручності довідки, відповідні існуючі положення, оскільки вони застосовуються до автономних систем зброї. Таке викладення має включати в основні положення МГП, положення щодо контролю та відповідальності. З огляду на сучасний стан робототехніки та штучного інтелекту актуальне питання полягає не в тому, чи потрібен певний рівень людського контролю, а в тому, який вид і рівень участі людини на кожній фазі розробки АСО виявиться необхідним, починаючи від концептуалізації, розробки та тестування, до операційного програмування, побудови та цільового використання. Для кожного з цих етапів слід оцінити наявність належної якості взаємодії людини з машиною для цілей забезпечення дотримання вимог міжнародного гуманітарного права.

З метою забезпечення та сприяння дотриманню МГП, необхідним уявляється дослідити передовий досвід, технічні стандарти та практику застосування АСО. Наприклад, це може стосуватися стандартних протоколів випробувань автономних систем. У тому ж ключі, якщо прогалини в ланцюжку підзвітності стануть очевидними, держави потенційно зможу обговорити додаткові або додаткові засоби забезпечення індивідуальної відповідальності.

Слід зробити висновок, що існуюча структура МГП є достатньою для регулювання відповідальності держав за дії АСО зараз та в осяжному майбутньому. Наразі не існує потреби відносити АСО до категорії носіїв юридичних зобов'язань. Право міжнародно-правової відповідальності виглядає цілком адекватним інструментом, що можна ефективно застосувати при встановленні відповідальності держави за дії з використанням АСО так само, як і з застосуванням будь-якої іншої зброї. Існування машинного розуму, що приймає рішення, не розриває ланцюг відповідальності і не створює прогалини.

3.2. Відповідальність недержавних збройних груп за дотримання норм МГП в світлі розвитку автономних систем озброєнь

Правила відповідальності держав в міжнародному праві доволі чітко визначені, і, за великим рахунком, встановлення відповідальності держави за порушення МГП при застосуванні АСО є скоріше технічним завданням, ніж справжньою правовою проблемою. Значно більше питань виникає у зв'язку з імовірністю потрапляння автономних систем озброєнь до рук недержавних збройних груп, яких неможна пов'язати з жодною державою. В сучасних збройних конфліктах ця проблема давно перестала бути теоретичною.

Як відомо, після закінчення холодної війни характер збройних конфліктів змінився на користь більшої участі недержавних збройних груп, включаючи антиурядові збройні групи, що ставлять або не ставлять собі за завдання створити власну державу, а також терористичні групи. Деякі з таких груп характеризуються певним ступенем контролю території [див.: 50]. Якщо розробка АСО продовжиться, було б розумно припустити, що передові озброєння можуть бути придбані недержавними суб'єктами, хоча, можливо, після певної затримки, оскільки вартість знижується, а технології стають більш доступними завдяки більш широкому застосуванню державами. Вже є

ознаки того, що технології-попередники автономних безпілотних літальних апаратів (БПЛА) перебувають у розпорядженні недержавних груп. Так, у липні 2014 року збройними силами Йорданії був знищений безпілотник, навантажений вибухівкою, що завис над Мафраком, на північний схід від Аммана, що нібито належав ІДІЛ. У березні 2015 року літак міжнародної коаліції знищив безпілотник ІДІЛ, який, ймовірно, використовувався для спостереження та розвідки поблизу іракського міста Фаллуджа. За наявною інформацією, один з цих безпілотників був куплений в готовому вигляді, а інший був або захоплений, або контрабандним шляхом ввезений в країну і модифікований для перевезення вибухівки. 22 березня 2015 група шіїтського ополчення Сарая Аль Салам влаштувала в Іраку демонстрацію двох безпілотних наземних транспортних засобів, оснащених кулеметами [198]. Враховуючи те, що значна частина компонентів технології АСО має подвійне використання, жорстко контролювати доступ до неї неможливо. Володіння такою передовою зброєю недержавними суб'єктами потенційно може вплинути на розвиток збройних конфліктів та інших ситуацій насильства.

Занепокоєння щодо такої можливості висловив Міжнародний комітет Червоного хреста у виданій в травні 2021 року позиції щодо автономних систем озброєнь: «ці тренди [поширення АСО] не обмежуються державами, але є рисою сучасного швидкого розвитку воєнної технології та доктринального розвитку та поширення між державами та недержавними збройними групами. Всі ці тренди суттєво посилюють гуманітарні, правові та етичні проблеми» [148].

Якщо й говорити про існування «прогалини відповідальності» у використанні автономних систем озброєнь, то така прогалина існує не у випадку держав, а є частиною ширшої проблеми існування суб'єкта міжнародного гуманітарного права, котрий, як правило, позначається як недержавна збройна група. Йдеться тільки про групи, що взагалі не пов'язані з жодною державою, або мають достатню міру самостійності для того, щоб

їхні дії були самостійними, а не такими, що атрибууються державі. Такі групи, що здатні як здійснювати окремі напади, так і вести систематичні бойові дії, вкрай слабо охоплені міжнародним правом, а їхня відповідальність за порушення законів та звичаїв війни практично ніяк не регулюється. Тим не менш, спробуємо дослідити можливості покладення відповідальності на недержавні збройні групи за порушення, пов'язані з використанням автономних систем озброєнь.

Принципи відповідальності, викладені в Статтях про відповідальність держав, Гаазькій Конвенції 1907 р. та Додатковому протоколі I регулюють виключно відповідальність держав. На даний момент не існує усталених норм міжнародного права, які встановлювали б правила відповідальності недержавних груп за його порушення. Йдеться не про відсутність відповідальності як такої, а про відсутність механізму покладання на групу відповідальності, що ускладнює атрибуцію діянь групі та доведення обов'язку груп дотримуватись норм міжнародного гуманітарного права. [158, р. 443].

Водночас, з наявної доктрини та практики правозастосування можна виділити декілька механізмів покладання відповідальності на групу, а саме:

1. Покладання на державу відповідальності за дії групи в разі захоплення такою групою державної влади;
2. Зобов'язання групи виконувати норми міжнародного гуманітарного права на території держави, яка визнала такі норми (доктрина законодавчої юрисдикції);
3. Застосування норм міжнародного гуманітарного права за аналогією з державою через фактичне виконання функцій уряду;
4. Зобов'язання в силу звичаєвого характеру міжнародного гуманітарного права;
5. Добровільне прийняття групою зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом.

Проблема покладання на групу відповідальності при захопленні державної влади розглядається першочергово як проблема відповідальності держави у випадку повстання. В разі перемоги держави над антидержавною

групою, вона не несе відповідальності за дії такої групи, що розглядаються як дії приватних осіб, за які може наставати відповідальність за внутрішнім правом держави [118, р. 724]. З іншого боку, в разі перемоги повстанців та створення ними нового уряду країни, за всі дії, що були скоєні антидержавною групою буде нести відповідальність держава, владу в якій вони захопили.

Дана норма була сформульована в рішеннях змішаних арбітражних комісій з розгляду позовів, що виникли в результаті революційних подій в ряді країн Латинської Америки. Так, в справі про Боліваріанську залізницю Міжнародний арбітражний трибунал встановив наступне: «держава відповідає по зобов'язаннях успішної революції з моменту її початку, оскільки в теорії вона *ab initio* являла собою змінену національну волю, що нарешті кристалізувалася в успішний результат» [107, р. 453]. В Справі про залізницю Пуерто Кабелло Арбітраж підтвердив що «уряд-відповідач, за певними виключеннями, несе відповідальність за дії успішних революціонерів» [189, р. 513].

Подібні висновки містилися в рішеннях Франко-венесуельської змішаної комісії з розгляду претензій, яка дійшла висновку, що «коли збитки виникли, наприклад, з реквізицій чи насильницьких контрибуцій, здійснених революціонерами до досягнення ними успіху, бо якщо вони викликані...неправомірними діями, скоєними успішними революційними силами, відповідальність держави...неможна заперечувати» [136, р. 325]. В іншій справі Комісія відзначила, що «держава не може відповідати за дії революціонерів «доки революція не досягне успіху» [133, р. 342].

Правило про відповідальність держави за дії революційного руху, що захопив державну владу, було відображено в Статтях про відповідальність держав. Відповідно до статті 10, «поведінка повстанського руху, який стає новим урядом держави, розглядається як діяння держави за міжнародним правом. Поведінка руху, повстанського або іншого, котрому вдається

створити нову державу на частині території вже існуючої держави, або будь-якій іншій території під його управлінням, розглядається як діяння цієї нової держави за міжнародним правом»[98].

Як відзначається в коментарі Комісії міжнародного права, у випадках, коли повстанський рух досягає своїх цілей було б ненормальним, якщо б новий режим чи нова держава могли б уникнути відповідальності за діяння, що раніше були ними скоєні [124, р. 52]. Законність чи незаконність існування руху, а також законність чи незаконність захоплення ним влади не впливають на відповідальність держави, в разі успіху повстанців, оскільки, як відзначив Міжнародний Суд ООН, підставою для відповідальності є фізичний контроль території, а не законність такого контролю [162]. Таким чином, підставою для присвоєння дії недержавної групи державі є наступництво між групою та урядом, який така група формує в разі успіху антиурядової боротьби. Водночас, Комісія відзначає, що створення переможними повстанцями нового уряду не слід плутати з формуванням нового уряду, до складу якого входять представники повстанців. Такі уряди, що нерідко позначаються як уряди національного порятунку, створюються в рамках старих державних структур та на підставі угоди, а не внаслідок захоплення влади [124, р. 53]. У такому випадку дії антиурядової групи не можуть бути атрибутовані державі.

Описаний стандарт відповідальності набув доволі широкого визнання в міжнародному праві, однак, він має обмежене застосування. У випадках, коли група не досягла успіху, або взагалі не ставить своєю ціллю захоплення державної влади чи відділення від держави, цей стандарт застосований бути не може. Крім того, це, все ж, стандарт відповідальності держави, а не групи як такої. Тому більшу практичну цінність становлять інші доктрини щодо зобов'язання групи дотримуватись приписів міжнародного гуманітарного права.

Найбільш очевидною є доктрина законодавчої юрисдикції, за якою недержавна група зобов'язана забезпечувати дотримання своїми членами приписів міжнародного гуманітарного права в силу того, що держава, на території якої вона діє, або з якою група пов'язана, визнала ці норми обов'язковими для себе. Відповідно до цієї концепції, здатність держави до законотворчості дозволяє ній покласти обов'язок на своїх громадян з дотримання свого права, в тому числі, своїх міжнародних угод навіть у випадках, коли група повертає зброю проти «своєї» держави [158, р. 445]. З одного боку, ця доктрина пояснює юридичний механізм встановлення зобов'язання для групи та її членів, який виглядає подібним до будь-яких інших механізмів реалізації права країни, наприклад, кримінального права [216, р. 382]. З іншого боку, ефективність такого механізму спірна, адже сам факт війни неурядової групи проти держави вже демонструє нехтування групою законами держави. Крім того, як вказував А. Кассезе, застосування цієї доктрини призводить до плутанини суб'єктів, адже застосування внутрішньодержавного механізму примусу означає відсутність міжнародного зобов'язання для неурядових груп самих по собі та врешті зводить них до рівня злочинних організацій [110, р. 429]. Однак, злочинна організація, за визначенням, не може застосовувати міжнародного гуманітарного права, оскільки для такого застосування потрібний контроль над територією та інші ознаки, поява яких в злочинній організації перетворює її саме на неурядову збройну групу. Саме наявність ознаки територіального контролю дозволила висунути альтернативну концепцію відповідальності за аналогією.

Сутність покладання відповідальності за аналогією полягає в застосуванні норм відповідальності, що діють в міжнародних збройних конфліктах до неміжнародних збройних конфліктів за участі групи, яка контролює певну територію та на цій території *de facto* виконує функції державної влади. Така аналогія може ґрунтуватись на розширювальному тлумаченні Додаткового протоколу II [51]. Застосування такого підходу

дозволяє вважати, що саме група буде нести як позитивну, так і негативну відповідальність за дотримання норм міжнародного гуманітарного права за відсутності в держави можливостей забезпечити його виконання групою. Отже, за відсутності явно встановленого правового режиму, застосування хоча б окремих норм права Женеви до транснаціональних збройних груп стало прийнятним у правозастосовній практиці.

Історія цієї практики майже така ж довга, як і історія самого міжнародного гуманітарного права, адже неміжнародні збройні конфлікти завжди існували поряд з міжнародними, проте найперші приклади такої практики стосувалися не відповідальності груп, а скоріше самої можливості застосування норм міжнародного гуманітарного права в неміжнародних збройних конфліктах. Так, в арбітражній справі про певні британські інтереси в Іспанському Мороко арбітром Хубером було, серед іншого, встановлено, що норми Гаазької конвенції 1907 р. застосовуються до війни між Іспанією та туземними повстанцями, хоча ця війна повністю проходила на території, яка належала Іспанії та не мала ознак міжнародного конфлікту [109].

Ця позиція Хубера була процитована та отримала певне уточнення в рішеннях Арбітражного трибуналу встановленого для розгляду позовів Франції до Мексики. В одному з своїх рішень Арбітраж відзначив наступне: «Хоча мотиви, виходячи з яких...уряди прийняли принцип відповідальності, згаданий вище, і можуть слугувати підставою *de lege ferenda* для визнання того ж принципу щодо громадянських війн, на нашу думку слід визнати, що держави, погодившись із застосуванням цього принципу в міжнародній війні, розглядали його тоді як новий принцип з обмеженим застосуванням. Вони явно не мали наміру визнати його загальне застосування в усіх випадках, що стосуються міжнародної відповідальності за дії збройних сил...якщо виходити з того, що дії, скоєні військовослужбовцями під час громадянської війни, і не можуть вважатися такими, що підпадають під принцип,

сформульований в 1907 році для міжнародної війни, то рішення спірних питань можливе лише в світлі загальних принципів, що регулюють умови міжнародної відповідальності держав за дії своїх посадових осіб взагалі» [127, р. 518].

Як слушно відзначає професор Е. Давід, з даного рішення Трибуналу випливає, що, у випадку неміжнародного збройного конфлікту державі може присвоюватись тільки загальна правова відповідальність за дії її збройних сил, але не за дії, скоєні особами зі складу даних збройних сил в приватному порядку [118, с.724].

Разом з тим, уявляється, що Арбітражний трибунал не заперечив саму можливість відповідальності держави за порушення норм міжнародного гуманітарного права в неміжнародному збройному конфлікті. Той самий Арбітражний трибунал, аналізуючи позицію арбітра Хубера в справі про Британські інтереси в Мороко, підкреслив наступне: «слід вважати, що держава зобов'язана демонструвати високу пильність аби передбачати порушення дисципліни та військових законів особами зі складу збройних сил. Вимога цієї пильності є доповненням до керівних та дисциплінарних повноважень командирів» [127, р. 530]. З того, що Трибунал підкреслив обов'язковість виконання саме військових законів (а не тільки звичайного законодавства держави) слідує, що ці військові закони, тобто міжнародне гуманітарне право, щонайменше в тому вигляді, в якому воно імплементовано державою у власне законодавство, діє в неміжнародному збройному конфлікті та створює відповідальність для держави, як сторони конфлікту.

Така концепція знаходить своє підтвердження в роботі Комісії міжнародного права ООН. Під час підготовки Статей про відповідальність держав Комісія відзначила: «Органи, що входять в структури повстанського руху та такі, що діють від його імені, ні в якому сенсі не є державними органами...але в якості органів повстанського руху вони можуть вдаватися

до дій, внаслідок котрих сам повстанський рух, імовірно, нестиме міжнародну відповідальність» [118, с.725]. З цього слідує, що неурядова група може нести власну міжнародну відповідальність, яка не залежить від того чи буде групою захоплена державна влада та чи прагне група до захоплення влади. Відповідно, за аналогією логічним виглядає атрибутування порушень міжнародного гуманітарного права членами групи групі в цілому. Існування такої відповідальності підтверджується цілим рядом актів політико-правового характеру.

Так, під час першої Арабо-Ізраїльської війни Рада Безпеки ООН закликала обидві сторони конфлікту до миру, підкресливши відповідальність усіх сторін конфлікту за можливі порушення перемир'я [212]. По відношенню до Операції Організації Об'єднаних Націй в Сомалі (ЮНОСОМ) Рада Безпеки ООН підкреслила «відповідальність сомалійських сторін за безпеку та захист персоналу ЮНОСОМ II та іншого персоналу, зайнятого гуманітарною діяльністю» [213]. Щодо громадянського конфлікту в Конго Радбез ООН вказав на відповідальність «всіх сторін в конфлікті...за забезпечення захисту і безпеки персоналу Організації Об'єднаних Націй та пов'язаного з нею персоналу на всій території країни» [208]. У зв'язку з тим самим конфліктом, а саме, різаниною в м. Кісангані, що знаходилося під контролем повстанської групи, Рада Безпеки заявила, що «покладає на Конголезьке об'єднання за демократію – Гома, як владу де факто, відповідальність за те, щоб був покладений край всім позасудовим стратам, порушенням прав людини та необґрунтованим переслідуванням цивільних осіб у Кісангані та в усіх інших районах, що знаходяться під контролем КОД-Гома...закликає владу де-факто в вказаних регіонах забезпечити захист цивільних осіб та правопорядок» [210]. Щодо конфлікту в Абхазії Рада Безпеки ООН вказала на те, що «обидві сторони несуть головну відповідальність за запровадження належних заходів безпеки та забезпечення свободи пересування миротворчих сил СНД та іншого міжнародного

персоналу» [209]. Щодо ситуації в Кот-Д'Івуар Рада Безпеки ООН нагадала про «індивідуальну відповідальність івуарійських сторін, включаючи особистий склад івуарійських сил оборони та безпеки та збройних сил «Нових сил», незалежно від рангу, в ході здійснення мирного процесу» [211]. Нарешті, у доповіді Міжнародної слідчої комісії по Дарфуру вказувалося, що порушення міжнародного гуманітарного права «можуть також потягнути за собою міжнародну відповідальність...недержавного утворення...причому недержавне утворення може бути зобов'язане компенсувати збитки потерпілим» [194]. Також Комісія відзначила, що навіть у тих випадках, коли повстанські групи не мають чіткої військової організації, «командири все одно вважаються відповідальними за дії своїх підлеглих. В міжнародному гуманітарному праві широко визнається, що кожна армія, ополчення чи військовий підрозділ, що бере участь у бойових діях в рамках міжнародного чи внутрішнього збройного конфлікту повинні мати командира, який зобов'язаний підтримувати дисципліну та забезпечувати відповідність праву. Ця ідея має величезне значення для самого існування, а також для застосування всього масиву міжнародного гуманітарного прав, оскільки без ланцюгу командування та особи, що контролює військові підрозділи, анархія та хаос будуть переважати, і ніхто не зможе забезпечити повагу права та порядку»[194].

На підставі цих політико-правових рішень Інститут міжнародного права дійшов висновку про те що «будь-яка держава та будь-яке недержавне утворення, що бере участь у збройному конфлікті, пов'язані щодо один одного та міжнародної спільноти в цілому юридичним обов'язком дотримуватись міжнародного гуманітарного права за будь-яких обставин. Будь-яка держава може вимагати дотримання цього права. Жодна держава та жодне недержавне утворення не має права ухилитися від дотримання цих обов'язків, заперечуючи існування збройного конфлікту» [221]. Таким чином, обов'язок дотримуватись міжнародного гуманітарного права для всіх

учасників збройних конфліктів, щонайменше в доктрині, розглядається як зобов'язання *erga omnes*. Існування ж зобов'язання означає, що міжнародні норми про відповідальність держави за дії своїх агентів застосовуються і щодо відповідальності недержавних збройних груп за дії своїх членів.

Необхідно нагадати, що автономні системи озброєнь дуже складні технологічно, і що вища їхня автономність, то вищою буде складність. Тож малоймовірним уявляється сценарій повністю самостійної розробки такої системи озброєнь недержавною збройною групою. Значно імовірніше потрапляння вже розробленої системи до рук групи, незалежно від того, чи вона буде захоплена, або незаконним чином придбана. Тож першочерговим питанням відповідальності недержавних збройних груп в світлі АСО виглядає питання відповідальності держав за навмисне постачання, або допущення постачання АСО недержавним збройним групам.

В принципі, обов'язок держав щодо непостачання певних видів озброєнь недержавним групам вже існує. Можна згадати резолюцію Ради Безпеки ООН 1540, відповідно до якої державам заборонялося надавати підтримку недержавним суб'єктам, що намагаються розробляти, набувати, виробляти, мати, перевозити чи застосовувати зброю масового ураження, а також поставлялося, що всі держави відповідно до їхніх національних процедур повинні здійснювати зусилля для того, аби не дозволити приватним особам передавати таку зброю недержавним збройним групам [207]. Щоправда, в листі щодо імплементації даної резолюції Генеральний Секретар ООН висловлює занепокоєння щодо швидкого поширення технологій, що можуть стати доступними недержавним акторам [165].

Таким чином, механізм обмеження потрапляння автономних систем озброєнь до рук недержавних збройних груп наразі не існує, а подібні механізми виглядають малоефективними. Слід зробити висновок в необхідності розробки таких механізмів як на міжнародному, так і на національному рівнях.

3.3. Проблематика індивідуальної міжнародної кримінальної відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права з застосуванням автономних систем озброєнь

Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні злочини був визнаний з моменту появи сучасного МГП. Його можна знайти в же в Кодексі Лібера 1863 року [150]. Цей принцип був чітко сформульований у статуті Нюрнберзького трибуналу [95]. Женевські конвенції 1949 року містять обов'язок криміналізувати конкретні кримінальні правопорушення, розслідувати них, та переслідувати порушників. Багато інших договорів підтверджують цей принцип, і він визнаний у звичаєвому праві [144, р. 551].

За час, що минув з тих подій, реальність бойових дій за цей час значно змінилася. Якщо колись збройні конфлікти велись переважно між суверенними державами і часто далеко від головних цивільних центрів, то тепер неміжнародні конфлікти стають нормою, коли цивільне населення занадто часто бере участь у бойових діях. Засоби та методи ведення війни також еволюціонували під впливом таких змін. Право, яке регулює війну, було змушене розвиватися у відповідь, а підйом міжнародного кримінального права, мабуть, є найбільш значною зміною. Оскільки закони війни здебільшого все ще ґрунтуються на концепції класичного міжнародного збройного конфлікту, них важко вписати у «сучасні» судові процеси щодо воєнних злочинів, які стосуються злочинів, скоєних під час неміжнародних збройних конфліктів. Таким чином, кримінальний процес «оновив» закони війни. Цю проблему намагається в практиці намагаються розв'язувати міжнародні кримінальні трибунали, деяка практика котрих буде розглянута нижче.

Точне визначення можливостей переслідування міжнародних кримінальних правопорушень з використанням АСО, очевидно, залежатиме від характеру цих правопорушень. На правопорушення, які безпосередньо не

пов'язані із застосуванням зброї, навряд чи це вплине взагалі. Інтерес має бути зосереджений на злочинах, які можуть включати використання систем зброї, що їх чимало нараховується в міжнародному кримінальному праві. Оскільки неможливо ретельно вивчити всі потенційно релевантні правопорушення в рамках однієї роботи, у цьому розділі детально буде розглядатися лише один приклад. З урахуванням активного використання норм Першого додаткового протоколу, що регулює закони та звичаї війни, розглянемо перспективи міжнародної кримінальної відповідальності за злочини, скоєні з використанням АСО, на прикладі складу злочину, передбаченого статтею 8(2)(b) Римського статуту: «інші серйозні порушення законів та звичаїв, що застосовуються у міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права» [80]. Такі «інші» злочини включають, зокрема, умисні напади на цивільне населення та на цивільні об'єкти. Найбільш стійкі заперечення проти розробки АСО як раз і ґрунтуються на побоюванні заподіяння ними шкоди цивільному населенню.

Особливість складу цього злочину в тому, що Римський статут не встановлює чітких вимог щодо результату. Інакше кажучи, напад на мирне населення не обов'язково має призводити до тяжких наслідків. Достатньо самого факту початку нападу, незалежно від обставин його завершення. Наприклад, автономний БПЛА може бути розгорнутий під час вильоту, під час якого він націлює і обстрілює групу цивільних осіб. Істотними елементами складу такого злочину є:

- Суб'єкт – осудна фізична особа, що має певні характеристики, необхідні для того, щоб цей злочин вважався воєнним (наприклад, належність до збройних сил);
- Об'єкт – мирне населення чи мирний об'єкт;
- Об'єктивна сторона (зловмисник скерував напад в умовах збройного конфлікту, і цей напад пов'язаний з ним);

- Суб'єктивна сторона (зловмиснику було відомо про те, що напад спрямований на мирне населення, і зловмисник бажав злочинного результату, або свідомо допускав його настання) [див.: 15].

Гіпотетично можна припускати, що всі ці елементи можуть виникнути і поза збройним конфліктом, наприклад у випадку розробки автономної зброї, спеціально призначеної для нападу на мирне населення.

Абсолютно необхідним є також причинно-наслідковий зв'язок – зловмисник керував нападом, і злочинний результат – спрямованість нападу на мирне населення, настав саме у зв'язку з діями зловмисника. Напад слід розуміти в значенні статті 49 ДП-І як акти насильства щодо противника незалежно від того чи здійснюються вони під час наступу або під час оборони. Тобто, будь-який напад за допомогою АСО потрапляє під це визначення. Навіть якщо деякі з задач виконуються програмним забезпеченням АСО, а не безпосередньо людиною, на якій лежить відповідальність за виконання цих задач, відповідальність буде покладатися на особу, відповідальну за розгортання АСО. Як правило, планування атаки та підготовчі дії, які призводять до прийняття рішення про активацію системи зброї в певний час і в певному місці, будуть виконуватися одними і тими ж людьми за тих самих обставин, незалежно від здатності до автономної роботи в обраних системах зброї.

Другий істотний елемент полягає в тому, щоб об'єктом нападу було цивільне населення як таке або окремі цивільні особи, які не брали безпосередню участь у бойових діях. Наприклад, у справі Катанга, що її розглянув Міжнародний кримінальний суд, було встановлено, що злочином вважатиметься кожний напад на мирне населення, незалежно від того, що вся операція в цілому могла переслідувати законну воєнну ціль. Невибіркові напади можуть кваліфікуватися як умисні напади на цивільне населення або окремих осіб, особливо якщо заподіяна шкода настільки велика, що це

призводить до висновку, що нападники не розрізняли між війсьними та цивільними цілями [182].

З цього приводу професор К. Дьорманн, надаючи характеристику поняттю міжнародного злочину, стверджує, що сфера застосування злочину нападу на мирного населення широка. Вона по суті охоплює напади, які не спрямовані проти конкретної військової цілі чи комбатантів, або напади із застосуванням невибіркової зброї або напади, здійснені без вжиття необхідних запобіжних заходів, щоб пощадити цивільне населення чи окремих цивільних осіб, особливо не шукаючи точної інформації про об'єкти або осіб, які підлягають нападу. Дьорманн також стверджує, що така ж сфера «може» застосовуватися до неміжнародного злочину [122, р. 130]. На думку дослідника, саме ці міркування призвели Міжнародний Суд ООН до висновку, що держави ніколи не повинні робити цивільних осіб об'єктом нападу, а отже ніколи не повинні використовувати зброю, що в принципі не може розрізняти між війсьними та цивільними цілями [223].

З огляду на таке тлумачення, злочином буде вважатися будь-який напад, заборонений за статтею 51 ДП-І, а саме будь-які невибіркові напади, а саме:

- а) напади, не спрямовані на конкретні війсьні об'єкти;
- б) напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення війсьних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні війсьні об'єкти; або
- с) напади, при яких застосовуються методи або засоби ведення війсьних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як це вимагається згідно з цим Протоколом; і які, таким чином, у кожному такому випадку поразяють війсьні об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх.

Це визначення легко застосувати до нападів із застосуванням АСО, адже спосіб вибору нею цілі є елементом системи її керування, частиною її конструкції. Здатність розрізняти між війсьними та цивільними цілями закладається в АСО вже на етапі розробки. Звідси випливає, що

використання АСО, що не здатна направляти систему зброї на конкретну військову ціль за обставин атаки, робить такий напад невивірковим в значенні статті 51 ДП-І.

Це не означає, що кожна атака з такою системою зброї буде порушувати МГП. Особа, яка може бути звинувачена в здійсненні нападу всупереч праву війни, часто несе зобов'язання здійснювати запобіжні заходи на підставі статті 57 ДП-І. Сюди входить зобов'язання вжити всіх можливих запобіжних заходів при виборі засобів і методів нападу, та зробити все розумно можливе в умовах нападу для дотримання таких запобіжних заходів, наприклад шляхом вибору зброї, що мінімізує можливу шкоду цивільному населенню [69]. Якщо АСО обирає цивільну ціль, незважаючи на вжиття всіх можливих запобіжних заходів, щоб запобігти цьому, навряд чи можна буде вважати, що особа, яка віддала наказ із застосуванням всіх необхідних запобіжних заходів, буде винною в несприятливих наслідках такого нападу.

У строгому фізичному сенсі об'єктом нападу все одно буде цивільна ціль, але вжиття всіх можливих запобіжних заходів вказує на те, що напад на цивільне населення не планувався. Тобто, в діянні буде відсутня суб'єктивна сторона складу злочину, адже як вказує той же Дьорман, в Статуті ясно зазначається, що навмисність є необхідною передумовою визнання порушення законів і звичаїв війни [122, р. 132]. На те саме вказав Міжнародний кримінальний суд у справі Катанги: слід «зробити чітке розмежування між цим злочином, який забороняє порушення принципу розрізнення, та діями, що порушують принципи пропорційності, або обов'язок застосувати запобіжних заходів» [182].

Справа Катанги дає також важливі вказівки щодо суб'єктивної сторони злочину нападу на цивільну особу, а саме, що нападник повинен:

- Навмисно керувати таким нападом;
- Мати на меті, що об'єктом нападу може стати цивільне населення або окремі цивільні особи;

- Усвідомлювати цивільний характер населення чи осіб, що не беруть участі в збройному конфлікті;
- Бути обізнаним з фактичними обставинами, що вказують на існування збройного конфлікту.

Таким чином, вирішальним для суб'єктивної сторони є поєднання фактичних обставин (наявність збройного конфлікту, цивільний статус осіб) з усвідомленням цього статусу порушником (порушник розуміє, що діє в умовах конфлікту і навмисно спрямовує напад на цивільне населення, усвідомлюючи, що воно не є законним об'єктом нападу). Тут доцільно згадати статтю 30 Римського статуту, відповідно до якої, особа підлягає кримінальній відповідальності та покаранню лише у випадку, якщо за ознаками, які характеризують об'єктивну сторону, вона діє навмисно та свідомо щодо як діяння. Так і його наслідків. «Свідомо» означає дію з усвідомленням того, що обставина існує, бо що наслідок настане при звичайному ході подій [80].

Враховуючи, що стаття 9(3) Римського статуту вимагає, щоб елементи злочинів відповідали Статуту, слід зробити висновок, що намір, зазначений в елементах злочинів щодо злочину нападу на цивільне населення, виражає той самий загальний намір, як і той, про який йдеться у статті 30. Отже, психічний стан винного має містити як вольові, так і когнітивні елементи, кожен з яких у зв'язку з цим злочином може стосуватися різних елементів злочину.

Якщо вважати, що з умислом можуть бути здійснені такі дії як, наприклад, планування нападу та віддавання наказів, то розповсюдження відповідного міжнародного кримінально-правового регулювання на діяння з застосування АСО не уявляється проблемою. Деяка складність виникає у випадку розширених операцій АСО, які включають кілька окремих атак, де може бути неочевидним, що кожним нападом керувала одна особа. У цьому випадку потрібно буде або визначити частину діяльності зловмисника, яка

становила керівництво конкретним нападом, або розглянути, як елемент керування нападом керівництво всією операцією в цілому [43, с.143]. Аби відповідати таким ознакам, напад має відбутися з розумінням того, що від нього можуть постраждати цивільні особи чи об'єкти, незалежно від мети нападу та його конкретного результату. Якщо ця точка зору справедлива для інцидентів, пов'язаних з АСО, то застосування цього правила, знов таки, не викликає нових проблем.

Однак цілком імовірно, що другий елемент можна розглядати як обставину, а не як поведінку під час деяких атак за участю АСО У контексті Римського статуту «обставини» — це широкий клас подій. Обставини можуть бути об'єктивними або суб'єктивними фактами, якими чи мотивами щодо суб'єкта злочину, об'єкта злочину, або інших його елементів.

Якщо використовується зброя з ручним керуванням, очевидно, що особа чи організація, які керують нападом, вибирають об'єкт нападу. Сама зброя не грає ролі, поки об'єкт не буде обраний [79]. Там, де зброя має певну можливість самостійно вибирати цілі, картина не така однозначна. Суб'єкт, який керує нападом, діючи самостійно, або через підлеглих, відіграє певну роль у виборі об'єкта, активуючи конкретну систему зброї з певною поведінкою націлювання (що може навіть не до кінця усвідомлюватися зловмисником) у певний час і в певному місці. Однак після завершення останньої людської участі програмне забезпечення для націлювання АСО бере на себе роль, визначає конкретні цілі, які підлягають атаці, і розряджає зброю.

Найбільш очевидною можливістю для використання зброї у спосіб, що суперечить зобов'язанню приймати запобіжні заходи було б використання системи зброї, що не здатна, чи не запрограмована на мінімізацію шкоди цивільному населенню. Водночас, якщо особа, яка ініціювала напад, не усвідомлювала, що відповідна АСО може використати зброю проти мирного населення, але така можливість закладена вже на стадії програмування, то

йдеться вже про обставину, що існує для особи, яка віддала наказ про напад, та про наявність суб'єктивної сторони в діянні розробника зброї, що проявилася в задумі чи необережності.

Відповідно до статті 30 Римського статуту, «свідомо» означає з усвідомленням того, що обставина існує. В вузькому сенсі це означає, що юрисдикція Міжнародного кримінального суду обмежується ситуаціями, коли особи було фактично відомо про всі обставини нападу. Більш широке тлумачення припускає включення то суб'єктивної сторони злочинної халатності, коли особа не усвідомлювала, проте мала усвідомлювати, що її дії можуть призвести до міжнародного злочину [34].

З цим виникає складність в аспекті АСО, адже особа, що віддала останній наказ системі перед атакою, завжди може стверджувати, що не могла усвідомлювати як саме машина буде поводитись в конкретних бойових умовах. Це призводить до «перекидання» відповідальності від розробника (який мав передбачити к буде поводитись машина) до виконавця нападу і навпаки, при чому виявлення суб'єктивного елемента кожного з них перетворюється на практично не розв'язне завдання. Довести існування суб'єктивної сторони за таких умова означає остаточно показати, що зловмисник мав знання про те, як програмне забезпечення обирає цілі, середовище, в якому ці цілі будуть зустрічатися, цивільний статус цих цілей і той факт, що всі три ці обставини були такими, що цивільні особи піддавались нападу.

З цього випливає, що в аспекті АСО практика тлумачення суб'єктивної сторони має йти шляхом розширеного тлумачення конкретного обсягу знань, що необхідний для утворення суб'єктивної сторони, оскільки тільки в такий спосіб можливим буде зберегти ефективність міжнародного кримінального права. Необхідно забезпечити, щоб елементи злочинів, пов'язаних із автономною системою зброї, точно відображали причетність особи, яка є виконавцем злочину. Мета автономії в системі зброї полягає в тому, щоб

система певним чином керувала собою після її активації, і велика частина поведінки високо автономної системи залежатиме від подій, які відбуваються після того, як система активована, і людина більше не бере участі в керуванні нею. Тому оператори (наприклад, командир, який може бути в змозі скерувати напад проти цивільних осіб) повинні приділяти підвищену увагу запобіжним заходам. Сама по собі недостатня увага до таких заходів може вказувати на, щонайменше, припущення настання злочинного результату у вигляді шкоди захищеним особам чи об'єктам. Інакше кажучи, слід оцінювати якість управління ризиками з боку командира.

Чинне міжнародне кримінальне право припускає таке ослаблення вимог до встановлення суб'єктивної сторони. Наприклад, у справі Галича Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії застосував послаблений стандарт непрямого умислу (*dolus eventualis*) [184]. Цей стандарт можна було б розумно застосувати до людини, яка в цілому знайома з функціонуванням наданого їй в розпорядження АСО та обставинами, що передували нападу, але все одно приймає на себе необґрунтований та невиправданий ризик, що особою усвідомлюється. Щоправда, конкретний обсяг умислу (прямого чи опосередкованого) підлягає подальшому обговоренню. Щонайменше, тут слід проявляти обережність, адже поняття прямого умислу застосував лише Трибунал по Югославії, і ніколи не застосовував Міжнародний кримінальний суд. Можливість його включення до Римського статуту обговорювалася при його ухваленні, але була відкинута [130, р. 349]. Таким чином, без серйозних зрушень в практиці, або без внесення змін до Римського статуту, залишається задовольнятися припущенням, що намір держав при його ухваленні полягав в обмеженні суб'єктивної сторони злочинів лише прямим умислом.

При цьому, прямий умисел особи, яка віддала наказ про напад, ще гіпотетично можна довести. Але доведення суб'єктивної сторони в діях розробників АСО, через програмування яких остання опинилася здатною нападати на цивільні об'єкти чи цивільних осіб, стає практично нерозв'язним

завданням. Між тим, вирішальний вплив на поведінку АСО у нападі справлятиме саме програмування. Розробка АСО як і будь-якої сучасної системи зброї, є складною справою, в якій задіяні великі групи фахівців на стадіях від створення креслень до різних етапів розробки. Створення надсучасної техніки вимагає участі такої великої кількості людей, що виявлення конкретного винного стає практично нерозв'язним завданням. Щонайменше, його не уявляється можливим розв'язати із застосуванням чинної нормативно-правової бази.

Водночас, розробники АСО можуть справляти вплив не тільки на діапазон дій, що них може здійснити АСО, але й на конкретні дії, які вона здатна виконати після розгортання. Цей вплив випливає з того факту, що система керування зброєю до певної міри пристосовується під потреби оператора, зменшуючи потребу та можливість втручання операторів системи зброї. Що вищий рівень автономної роботи системи зброї, тим менший контроль здійснюватиметься людиною-оператором у польових умовах і тим більше контролю здійснюватимуть розробники програмного забезпечення керування. Якщо рівень автономної роботи може варіюватися від повного людського контролю до повного машинного контролю, то слід поставити питання за яких обставин здатність системи обирати цілі для нападу починає визначатися не оператором, а розробником? Саме це матиме фундаментальне значення для встановлення суб'єктивної сторони злочину у випадку нападу проти мирного населення.

Безумовно, програмне забезпечення автономних систем зброї та порядок управління ними повинні бути предметом правового регулювання. Значення такого регулювання зростатиме зі зростанням ступеню автономії, при чому суб'єктивна сторона в діях оператора повинна розглядатися як така, що існує до виникнення обставин нападу, та ймовірно навіть до початку збройного конфлікту [20, с. 18].

Наразі повноцінна відповідь на всі ці питання навряд чи можлива. Існуючі системи зброї далеко не володіють тим ступенем автономії, що вимагав би відповіді на питання про задум розробника. Ступінь самостійності, необхідний для постановки питань щодо впливу та відповідальності розробників зброї, може бути не дуже високим, якщо врахувати можливість додаткових способів відповідальності. За умови дотримання інших вимог кримінальної відповідальності, існує значна ймовірність того, що розробники зброї можуть здійснювати достатній ступінь контролю над забороненими діями створених ними систем, щоб вони могли нести відповідальність за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права.

Слід, проте, зважати, що воєнний злочин в принципі може бути скоєний лише за умови наявності збройного конфлікту. З цього випливає, що злочин у формі серйозного порушення МГП неможливий без конкретного контексту. Таким контекстом і є збройний конфлікт, на що вказав МТКЮ в справі Душко Тадіча, де було постановлено, що збройний конфлікт виникає в разі застосування збройної сили у відносинах між державами, або в разі тривалого та систематичного збройного насильства, в якому беруть участь організовані збройні групи всередині держави. Міжнародне гуманітарне право починає застосовуватися з моменту початку такого конфлікту, і його дія припиняється з закінченням збройних сутичок [180].

В договірному та звичаєвому праві розрізняють міжнародні та неміжнародні збройні конфлікти, причому для визнання наявності останнього типу необхідний значно вищий рівень організованого насильства. Практика міжнародних кримінальних судів показує, що визначення самого факту існування збройного конфлікту може бути непростим завданням. Між тим, за Римським статутом, доведення існування збройного конфлікту є найпершим завданням прокурора.

В світлі відповідальності розробників автономної зброї, критично важливе питання полягає в тому, що вся, або велика частина роботи з розробки зброї виконується поза контекстом збройного конфлікту, і це робиться або в комерційних, або в наукових цілях, або на виконання державного замовлення. Відомі історичні приклади тривалих збройних конфліктів, під час яких розроблялися принципово нові типи зброї (наприклад, ядерна зброя під час Другої Світової Війни), проте конфлікти такої тривалості та інтенсивності є нетиповими і, здається, відходять у минуле. Враховуючи тривалий час розробки АСО, цей сценарій, хоча і можливий, але буде швидше винятком, ніж нормою. Він, імовірно, дозволить притягати розробників АСО до відповідальності за порушення під час збройного конфлікту. Проте значно більш імовірний сценарій коли розробка системи завершилася задовго до початку збройного конфлікту, в якому розгорнута система зброї, так що часовий розрив між діями розробників зброї та її застосуванням зашкодить будь-якій індивідуальній кримінальній відповідальності за порушення законів і звичаїв війни, оскільки дії, скоєні до початку збройного конфлікту, за визначенням не можуть потрапляти під визначення воєнного злочину. Через цю властивість АСО, виникає концептуальна складність з притягненням розробників та виробників АСО до міжнародної кримінальної відповідальності.

Деякі можливості може, імовірно, надати поняття пособництва та підбурення, передбачене статтею 25 Римського статуту. Відповідно до третьої частини цієї статті, особа підлягає індивідуальній кримінальній відповідальності якщо з метою полегшення скоєння міжнародного злочину виступає посібником чи підбурює, або в інший спосіб сприяє скоєнню злочину, зокрема надає знаряддя для його скоєння. Однак, необхідною умовою для визнання складу пособництва та підбурювання виступає все те ж саме «усвідомлення задуму групи скоїти злочин» [80].

Встановлення задуму до підбурювання до злочину, теоретично, можливе до початку збройного конфлікту. Деякі вказівки щодо цього можна знайти у справі Анто Фурунджия, що розглянув Трибунал щодо колишньої Югославії: «не обов'язково, щоб посібник чи підбурювач знали про те, який злочин задуманий, і який було вчинено. Якщо він усвідомлює, що один з низки злочинів ймовірно буде вчинено, і один з цих злочинів фактично вчинено, він має намір сприяти вчиненню цього злочину і є винним як посібник і підбурювач» [181]. Аналогічну позицію пізніше висловила Апеляційна палата Трибуналу у справі Блашкіча [179], тож уявляється, що розробник не обов'язково має бути посвячений в конкретні плани застосування АСО в злочинному діянні для того, аби бути визнаним в пособництві.

Можна припускати, що це дозволить розповсюдити міжнародну кримінальну відповідальність на розробників, щонайменше для випадків, коли до системи закладається спосіб поведінки, що є очевидно злочинним з самого початку. Проте це створить дві додаткові проблеми для сторони обвинувачення.

По-перше, існуюча судова практика (зокрема, та ж справа Фурунджия) вказує, що пособництво може мати місце лише тоді, коли обвинувачуваний усвідомлює злочинний намір безпосереднього виконавця злочину. Можна згадати, що ще в Нюрнбергу розглядалася справа 650 німецьких промисловців, що були винними в постачанні отруйного газу до концтаборів, і при цьому було встановлено, що ці виробники усвідомлювали для чого буде використовуватися їхня продукція, а намір вищої політичної верхівки Третього Рейху та безпосередніх виконавців злочинів з числа СС вже був сформованим та очевидним [161]. Однак, чинна судова практика не містить випадків, коли відповідальність співучасника могла б виникнути до моменту виникнення злочинного задуму основного виконавця. В протилежному випадку, довелося б визнавати винними в злочинах будь-яких

виробників будь-яких предметів, що потенційно можуть бути використані в злочинних цілях.

По-друге, стаття 25 Римського статуту в частині 3(с) обговорює особливості суб'єктивної сторони підбурення та співучасті в міжнародному злочину: «з метою полегшити скоєння такого злочину посібничає, підбурює, або в інший спосіб сприяє його скоєнню або замаху на нього, включаючи надання засобів для його скоєння». Це означає, що для формулювання повноцінного обвинувачення необхідно довести, що розробник зброї діє не тільки з усвідомленням можливого наміру злочинця вчинити злочин, але й того, що надана ним допомога сприяє вчиненню цього злочину [68]. Так, наприклад у справі Тайлера Трибунал по Сьєрра-Леоне зазначав, що продаж систем зброї, як правило, ставить на меті отримання прибутку, і презюмується, що покупець відповідає за використання цієї зброї в законний спосіб, тож сам по собі продаж зброї ще далеко не дорівнює співучасті у скоєнні злочину [185].

Можна, звичайно, припускати сценарій створення розробником зброї АСО, що призначена для виконання явно злочинних наказів, і це вказувало б на наявність в розробника та виробника злочинного задуму. Однак, тут виникають проблеми подібні до пособництва: злочин, який розробник нібито має намір вчинити або знає, що буде вчинений, може статися лише пізніше під час збройного конфлікту. Принаймні, в гіпотетичному судовому процесі стороні обвинувачення потрібно було б продемонструвати, що розробник розумів, що система зброї діятиме незаконним чином, наприклад, нездатна розрізняти військових та цивільних, вбиваючи ще невідомих цивільних жертв. Свідчення того, що розробник навмисно вбудував у систему зброї механізм націлення на конкретну особу, про яку розробник знає, що вона не має імунітету від нападу, звісно, задовольнить вимоги суб'єктивної сторони, проте довести цей факт уявляється практично неможливим.

Ще один аспект, якого неможна уникнути – це той факт, що складні системи озброєнь ніколи не розробляються однією людиною. Завжди йдеться про працю великих колективів, груп, організацій, та мереж організацій, до яких входять представники промисловості, фінансових кіл, урядів. За таких умов, встановлення індивідуальної відповідальності кожної з таких осіб ускладнюються ще більше. Реалістичною можливістю тут уявляється застосування по аналогії так званої командної відповідальності.

Уявлення про те, що військові командири можуть нести відповідальність за порушення з боку своїх підлеглих, має довгу історію, але вперше воно отримало чітке правове закріплення в статтях 86 та 87 ДП-І. Ці статті вимагають від командирів запобігати та припиняти порушення МГП, і командири можуть бути притягнені до відповідальності, «якщо вони знали або мали в своєму розпорядженні інформацію, котра повинна була надати ним можливість дійти висновку в обстановці, що існувала на той час, що підпорядкована ним особа вчинює чи має намір вчинити подібне правопорушення, і якщо вони не здійснили всіх практично можливих заходів в межах своїх повноважень для запобігання чи припинення правопорушень». Стаття 28(а) Римського статуту поширює індивідуальну кримінальну відповідальність на командирів, які не виконують своїх обов'язків щодо запобігання та придушення порушень. Це відповідає висновкам МТКЮ в справі Челебічі, відповідно до яких «принцип індивідуальної кримінальної відповідальності командирів за нездатність запобігти або припинити злочини, вчинені підлеглими, є частиною звичаєвого права» [183].

На думку Б. Кастана, принцип командної відповідальності дозволяє поставлення в провину злочинів, скоєних за допомогою АСО, керівникам розробки такої зброї [156, р.81]. Однак, цей аргумент ґрунтується на передумові, що коли система зброї функціонує з достатньо високим рівнем автономії, немає оператора, відповідального за її поведінку. Проте, як підкреслим МКС у справі Бемба Гомбо, для застосування доктрини

командної відповідальності необхідною передумовою є наявність між підлеглим та командиром відносин влади-підпорядкування та здійснення командиром ефективного контролю над діями підлеглого [178].

Очевидно, що цей підхід буде непросто застосувати до автономної системи, що, за визначенням, діє незалежно від оператора. Поява такої зброї не змінює відносин між командиром та підлеглим, але в разі, якщо система досягне дуже високого рівня автономії, оператор може бути звільнений від індивідуальної кримінальної відповідальності через відсутність ефективного контролю над АСО. Можна буде говорити про відповідальність командира, що віддав наказ на розгортання системи, оскільки з командира не буде зніматися обов'язок вжити необхідних попереджувальних заходів відповідно до статті 28 Римського статуту. До таких заходів цілком можна відносити розпорядження програмування системи в такий спосіб, що запобігав би вчиненню правопорушення. І при поточному стані розвитку міжнародного кримінального права це виглядає як єдина реалістична можливість для притягнення винної фізичної особи до відповідальності за злочини, скоєні із застосуванням автономних систем озброєнь.

ВИСНОВКИ

1. Поява нових систем озброєнь завжди супроводжується спробами врегулювати їхнє використання спочатку моральними приписами, а потім і точними правовими нормами. Виконуючи свою головну функцію пом'якшення жахів збройних конфліктів та полегшення страждань їхніх жертв, міжнародне гуманітарне право еволюціонувало від ретроспективного реагування на появу нових систем озброєнь (наприклад, розривних куль, задушливих газів, торпед), до проактивного зобов'язання для держав здійснювати оцінку відповідності зброї вимогам МГП вже на стадії її розробки. Це знайшло своє відображення в статті 36 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року щодо обов'язку держав при вивченні, розробці, придбанні чи прийнятті на озброєння нових видів зброї, засобів або методів ведення війни визначати чи підпадає їхнє застосування під міжнародно-правові заборони. Йдеться, в першу чергу, про дотримання базових принципів міжнародного гуманітарного права, таких як розрізнення та пропорційність. Дотримання цих принципів набуває нового значення в сучасному світі, де прискорення обміну інформацією та стрімкий розвиток технології робить можливим створення систем зброї, побудованих на принципово нових засадах, що може створити враження необачності й неможливості досягти угоди щодо обмеження таких нових озброєнь.

2. До таких маловивчених засобами права нових типів зброї належать так звані автономні системи озброєнь (АСО), що виникли завдяки революції в комп'ютерних технологіях. Виникнення таких технологій ставить ряд складних питань правового, політичного, та морально-етичного характеру. З точки зору міжнародного гуманітарного права, серед них можна виділити питання про порядок застосування *jus ad bello* та *jus in bellum* до автономних систем озброєнь, питання про гарантії незастосування такої зброї у спосіб, що суперечить базовим принципам МГП, питання про відповідальність за

порушення МГП із застосування АСО. Особливо дана проблематика ускладнюється у зв'язку з тим, що АСО не є єдиною технологією чи навіть дискретним набором технологій, а скоріше цілою технічною галуззю, призначеною для створення об'єктів, які в умовах збройного конфлікту можуть поводитися зовсім по-різному. Додаткова складність полягає в тому, що технологія стрімко еволюціонує, і правила, написані для однієї системи чи типу систем, можуть виявитися неефективними для іншої. Є потреба в розробці нових цілісних підходів до правового врегулювання використання АСО в збройних конфліктах. Ця проблема вже перейшла в практичну площину, зокрема і для України, яка вже активно використовує в збройному конфлікті безпілотні літальні апарати та дистанційно керовані види зброї, що є перехідною технологією в напрямку до повноцінно автономних систем. Поява таких систем в Україні – питання найближчого майбутнього.

3. Фундаментальне питання про АСО – питання про ступінь автономії в світлі поняття засобів та методів ведення війни. Під засобами, як правило, розуміється сама по собі зброя, що вражає ціль, в той час як метод – це спосіб застосування цієї зброї. З такої перспективи, АСО виглядають скоріше як метод, а не як засіб ведення війни. В існуючих АСО засоби ураження цілей не змінилися порівняно з «традиційною» зброєю. Змінився спосіб застосування цієї зброї, тобто метод війни. Ці зміни стосуються порядку прийняття рішень про застосування зброї. Якщо в «традиційній» зброї рішення про її активацію та ураження цілі приймає жива людина, то в АСО таке рішення частково або повністю передається до «машинного мозку», який діє в рамках закладених у нього інструкцій. Щобільш автономною є система, то більш загальні й абстрактні рішення вона здатна приймати. Це створює питання про те, чи можна вважати таку систему «квазікомбатантом», про ланцюжок командування, та про відповідальність за рішення, які приймає комп'ютерна система.

4. Поява АСО породила своєрідний «алармізм» в правозахисному середовищі. Такі організації як Хьюман Райтс Вотч закликають до повної та безумовної заборони автономних систем озброєнь як таких, що суперечать самій філософії прав людини. На противагу цьому, можна виділити «юридичне» бачення, відповідно до якого АСО все ж можна обмежити приписами права без повної заборони. Такий підхід більш виправданий, оскільки повна заборона АСО можлива силами лише держав. Водночас, головні побоювання щодо ризиків АСО висловлюються у зв'язку з можливістю зловживання ними з боку держав, які нехтують міжнародним гуманітарним правом, або недержавних груп. В таких умовах заборона контпродуктивна. Для АСО принципово можлива розробка нових правил МГП, що слугуватимуть його цілям, та будуть ефективними в обмеженні автономних систем. При розробці таких правил слід уникати «пастки людяності» - приписування штучному інтелекту людських якостей. В дійсності, неможна говорити про те, що робот «приймає рішення». Машина діє виключно у відповідності до закладеної в неї програми, а рішення приймають люди. Змінюється лише характер та рівень ухвалення таких рішень. Правове регулювання слід спрямувати на визначення правомірності таких рішень.

5. Орієнтирами при врегулюванні правового статусу АСО мають стати принципи міжнародного гуманітарного права. Такі принципи диктуються його гуманістичною основою, елементарними міркуваннями людяності. На відміну від ядерної зброї, не існує нічого принципово неможливого в тому, аби зробити так, щоб АСО відповідало принципам розрізнення, співмірності та гуманності. Йдеться не про нову зброю, а про новий спосіб застосування зброї. Штучний інтелект можливо запрограмувати так, щоб він діяв у відповідності до принципів МГП. Ризик порушення цих принципів залишатиметься, однак він існує і з боку людей. Більше того, деякі ризики, що створюються діями людей (наприклад, помста) виключається при

застосуванні АСО. Їхнє використання в бойових діях також захищає від ризиків людей, які були б ним піддані в разі воєнних операцій в традиційний спосіб (наприклад, при розмінуванні). Таким чином, АСО можуть не тільки відповідати принципам МГП, але й через їхнє застосування можна зробити потужний внесок в розвиток цих принципів.

6. З урахуванням характеру сучасних збройних конфліктів та інших ситуацій масового організованого насильства, постає питання про межі застосування МГП до автономних систем озброєнь. Йдеться про використання подібних систем для окремих спеціальних операцій, а також застосування АСО обмеженої чи нелетальної сили. При застосуванні АСО в визнаному збройному конфлікті, такої проблеми не виникає. При застосуванні них в ситуації, щодо якої є сумніви про існування збройного конфлікту, момент початку застосування МГП до АСО залежатиме від характеру та інтенсивності нападу. В разі, якщо цей напад сягає певної порогової масштабності та інтенсивності застосування насильства, почне застосовуватися міжнародне гуманітарне право, а для осіб, які приймають рішення про застосування АСО почнуть діяти вимоги МГП, зокрема щодо застосування запобіжних заходів при нападі, спрямованих на дотримання принципів МГП.

7. В рамках проблематики відповідальності за застосування АСО можна виділити відповідальність держав, відповідальність недержавних збройних груп та індивідуальну кримінальну відповідальність. Найбільш врегульованим з цих інститутів залишається інститут відповідальності держав, що є спільним для всього міжнародного права, зокрема й для МГП. Він лишається незмінним при застосуванні АСО. Головною проблемою тут виступає ризик розірвання ланцюжку відповідальності через складнощі з присвоєнням поведінки АСО державі. Саму по собі автономну систему неможливо вважати агентом держави для цілей відповідальності, однак таким агентом можуть виступати оператор системи АСО, його воєнний

командир, а також, в окремих випадках, розробника АСО. Застосування широкого стандарту присвоєння діяння державі дозволяє уникати розриву в ланцюгу відповідальності. Інша особливість полягає в поширенні відповідальності держави на нагляд за розробкою, використанням та поширенням АСО. Таке поширення можна порівняти з відповідальністю за поширення будь-якої значної воєнної технології, наприклад технологій виробництва зброї масового ураження. Відповідні правила відповідальності можна застосовувати до АСО за аналогією, або розробити на їхній підставі специфічний набір правил щодо відповідальності держав за розробку та поширення автономних систем озброєнь.

8. Найбільше занепокоєння викликає ризик потрапляння АСО до рук неурядових збройних груп, конфлікти за участі яких складають наразі більшість серед конфліктів в світі. Від таких груп значно складніше домогтися відповідальних дій згідно із МГП, а наявність АСО може створити для їхніх лідерів спокусу порушень міжнародного гуманітарного права. Однак, це не означає, що відповідальність недержавних збройних груп повністю виключається. У випадку, якщо така група прагне до визнання в світі, зокрема через захоплення влади в державі, або контроль над частиною території держави, то така група нестиме відповідальність після захоплення влади, або після створення власної держави за дії, що були скоєнні до такого моменту. Також відомі випадки, коли збройні групи добровільно приймали на себе зобов'язання з дотримання МГП. В деяких інших випадках можливе покладання на них такої відповідальності за аналогією. Зрештою, як і з будь-якими іншими системами озброєнь, у випадку АСО слід вести роботу в напрямку забезпечення якомога ширшого дотримання недержавними збройними групами норм МГП. Ніяких специфічних проблем у зв'язку з появою АСО для відповідальності недержавних збройних груп не виникає.

9. Індивідуальна кримінальна відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права з використанням АСО настає за

загальними правилами, що визначаються Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Застосування АСО не може створити нових складів злочинів, проте породжує проблему з встановленням суб'єктивної сторони злочину в разі вчинення за допомогою автономних систем діянь, що відповідають вже існуючим складам міжнародних злочинів. В разі, якщо остаточне «рішення» про діяння, яке становить порушення міжнародного гуманітарного права, приймає автономна система, виникає проблема наявності умислу в діях осіб, таких як оператор, воєнний командир, або розробник системи. Наявна практика міжнародних кримінальних трибуналів створює деякі підстави для розв'язання проблеми умислу, проте питання щодо того, чи можуть такі недостатньо визначені в практиці стандарти створити можливості для встановлення умислу в діях осіб, через які відбулося порушення законів і звичаїв війни з застосуванням АСО, залишається відкритим, і може бути вирішене або через внесення відповідних змін до Римського статуту, або через розвиток практики органів міжнародної кримінальної юстиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко В. С., Авраменко А. С. Проектування інформаційних систем. Навчальний посібник. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2017. 434 с. С. 32.
2. Автоматизовані робототехнічні системи озброєнь: новий виклик воєнній безпеці України". Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyini-strategii/avtomatizovani-robototekhnichni-sistemi-ozbroen-noviy-viklik> (Дата звернення: 19.10.2020).
3. Автономні військові дрони – це вже не фантастика. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2017/07/28/avtonomn-vjs-kov-droni-tse-vyoe-ne-fantastika/index.html>. (Дата звернення: 14.03.2020).
4. Андрієвський Т. Г. Гібридна війна у політичному процесі: особливості проявів і засоби протидії : дис. ... д-ра. філософії [052 – Політологія] / Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2021. 259 с.
5. Арустамян О. М., Ткачишин В. С. Історія застосування бойових отруйних речовин у роки Першої світової війни. *Медицина неотложных состояний*. Донецьк, Издательский дом «Заславский», 2013. С. 146-148.
6. Бабич А. А., Монастирський В. В. Міжнародна та національна відповідальність за порушення норм міжнародного права в реаліях проведення АТО. *Науково-практична конференція ХНУ ПС ім. І.Кожедуба*. 30 червня 2017. С. 131-134. С. 133.
7. Базов В. П. Теорія та принципи міжнародного гуманітарного права. Дис. докт. юрид. наук. 12.00.11. Київ, 2020. 464 с.
8. Безекіпажний літак підтримки F-35 Boeing Loyal Wingman здійснив перший політ. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/bezekipazhnyj-litak-pidtrymky-f-35-boeing-loyal-wingman-zdijsnyv-pershuj-polit> (Дата звернення: 14.03.2020).
9. Белінський Ю. Є. Поняття «зброя» та його нормативне визначення. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 188-191.

10. Богуславська Ю. Ю., Богуславський Г. С. Грецька поліоркетика: «технічна інтелігенція» елліністичного часу. *Історія науки та біографістика*. 2012. № 1. С. 1-7.
11. Бочкарьов О. Ю. Організація адаптивно-вимірювальних обчислювальних процесів в автономних розподілених системах. дис... канд. техн. наук: 05.13.05. Львів, 2019. 219 с..
12. Брусенцов В. Г., Брусенцов О. В., Бугайченко І. І., Кисельова С. О. Основи ергономіки: Навч. посібник. Харків: УкрДАЗТ, 2011. 141 с.
13. Буланін В., Дейвіс Я., Вербухен М. Конвенція про «негуманну» зброю і летальні автономні системи озброєнь. *SIPRI Yearbook*. 2019. С. 393-394.
14. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник. За ред. В.Г.Буткевича. К.: Либідь, 2002. 608с.
15. Васюренко А. О. Аналіз особливостей складу злочину агресії в міжнародному кримінальному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Вип. 27, Т. 3. С. 168-171.
16. Високоточна зброя як засіб отримання переваги на військовій арені. Проблеми інтелектуальної власності. *Оборонно-промисловий кур'єр*. URL: <http://opk.com.ua/%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%8F-%D1%8F%D0%BA-%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%B1-%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/> (Дата звернення: 17.10.2020).
17. Гнатовський М.М. Нове народження звичаєвого міжнародного гуманітарного права. *Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права*. За ред. Т.Р. Короткого – Одеса : Фенікс, 2017. С. 7-18.
18. Гоян І. М., Семак О. О. Основи інженерної психології. Івано-Франківськ, 2006. 110 с.

19. Григор'єв О. П., Набок В. К. Шляхи побудови системи протидії наземним бойовим роботам. *Військова академія (м. Одеса). Збірник наукових праць*. № 1(1). 2014. С. 47-53.
20. Гринчак В. Правова природа міжнародних злочинів. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2015. Вип. 37. Ч. 2. С. 17–22.
21. Грушко М. В. Принцип *lex specialis*: взаємозв'язок міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права. *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 3. С. 31-34.
22. Грушко М. Джерела міжнародного гуманітарного права та внутрішньодержавного права. *Підприємство, господарство і право*. 2018, № 12. С. 351-354.
23. Демішонков Я. В. Адаптивні системи керування електромеханічними пристроями електропобутової техніки. *Мехатронні системи і комп'ютерні технології*. 2019. Т. 2. С. 13-15.
24. Денисенко С. І. проблеми міжнародно-правового регулювання застосування бойових роботів у сучасних збройних конфліктах. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції: у 2-х ч. За ред. А.М. Куліш, О.М. Рєзнік*. Суми, СумДУ, 2020. Ч.1. С. 135-139.
25. Довгополий А. С., Гусяков О. М. Концептуальні основи оснащення підрозділів Збройних Сил України вітчизняними наземними роботизованими комплексами. *Проблеми координації воєнно-технічної та оборонно-промислової політики в Україні. Перспективи розвитку озброєння та військової техніки. Тези доповідей на VII науково-технічній конференції*. Київ, 2019. С. 158-159.
26. Додатковий протокол до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися

такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_894#Text (Дата звернення: 19.08.2020).

27. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (Дата звернення: 04.01.2020).

28. Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, м. Гаага, 26 березня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (Дата звернення: 04.01.2020).

29. Дубнов Д., Ожеван М. Homo ex Machina: Філософські, культурологічні та політичні передумови формування конвергентного суспільства: Монографія. Національний інститут стратегічних досліджень, 2020. 272 с.

30. Дудник І. М. Вступ до загальної теорії систем. Харків, 2010. 129 с.

31. Єлігулашвілі М., Козорог О., Короткий Т., Хендель Н. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право в закладах освіти: навчальний посібник. Київ-Одеса, Фенікс, 2019. 144 с.

32. Жаровська І. М. Правове регулювання ядерної зброї як засобу ведення військових дій. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 195-199.

33. Жук О. В. Концептуальна модель побудови системи управління безпроводними сенсорними мережами військового призначення. *XI Науково-практична конференція „Пріоритетні напрямки розвитку телекомунікаційних систем та мереж спеціального призначення. Застосування підрозділів, комплексів, засобів зв'язку та автоматизації в операції Об'єднаних сил”* 8 – 9 листопада 2018 року. (Доповіді та тези доповідей). Київ, 2018. С. 20-28.

34. Жукорська Я. М., Дранчук Л. М. Міжнародні злочини: правова природа та проблеми класифікації. *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 149-154.
35. Зафіксований перший випадок, коли бойовий робот вбив людину без втручання оператора URL: <https://focus.ua/uk/technologies/484127-zafiksirovanyy-pervyy-sluchay-kogda-boevoy-robot-ubil-cheloveka-bez-vmeshatelstva-operatora-video>. (Дата звернення: 02.01.2020).
36. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р.Короткий, Є. В. Лук'янченко. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.
37. Іванченко Г. Ф. Системи штучного інтелекту: навчальний посібник. Київ, КНЕУ, 2011. 382 с.
38. Калкиш К. Безпілотник КУБ – технічні характеристики, ціна та бойова ефективність БЛА. URL: <https://suprotyv.com/bpla/kub/> (Дата звернення: 02.03.2024).
39. Карчевський М. В. Правове регулювання соціалізації штучного інтелекту. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 2 (78). С. 99-108.
40. Каткова Т.Г. Автономні бойові роботи і міжнародне гуманітарне право. *Сучасна війна: гуманітарний аспект : матеріали наук.- практ. конф.* Харків, 30 червня 2017 р. Харків, 2017. С. 53–56.
41. Кваша Т. Світові наукові та технологічні тренди у сфері забезпечення національної безпеки. Київ, 2019.
42. Коваленко О. С., Добровська Л. М. Проектування інформаційних систем: Загальні питання теорії проектування ІС (конспект лекцій). Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. 192с.
43. Колотуха І. О. Кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права. : дис... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2010. 221 с.
44. Конвенція про бомбардування морськими силами під час війни (IX Гаазька конвенція), 1907. URL:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU07057.html (Дата звернення: 25.10.2020).

45. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невідбіркову дію. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text (Дата звернення: 15.05.2020).

46. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text (Дата звернення: 19.08.2020).

47. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (Дата звернення: 19.08.2020).

48. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, 1864. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text. (Дата звернення: 09.12.2020).

49. Котляренко О. П., Приполова Л. І. Теоретико-правові аспекти легалізації зброї зі штучним інтелектом: до питання конвенціональної регламентації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 103-106.

50. Кузьмін Е. Е. Кваліфікація неміжнародних збройних конфліктів у міжнародному гуманітарному праві: зарубіжний досвід. озброєнь : дис... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2018. 237 с.

51. Кузьмін Е.Е. Поняття збройного конфлікту: первісні роздуми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 12, Т. 2. С. 187-190.

52. Купін А. І., Сенько А. О., Мисько Б. С. Ідентифікація та автоматизоване керування в умовах процесів збагачувальної технології на

основі методів обчислювального інтелекту. Кривий Ріг: Сінельников Д.А., 2019. 298 с.

53. Лаврищева К. М. Визначення предмету – програмна інженерія. *Проблеми програмування*. 2008. № 2-3. Спеціальний випуск С. 191-205. С. 192.

54. Ларичева Л. П. Автоматичне регулювання та управління технологічними процесами: Конспект лекцій. Кам'янське: ДДТУ, 2016. 75 с.

55. Меликов Р. Г. Автономні системи озброєнь: виклик міжнародному праву. *Правове життя сучасної України. Міжнародної науково-практичної конференції*. 15 травня 2020 року. Т. 3, Одеса, 2020. С. 65-67.

56. Мельцер Н., Кюстер Е. Міжнародне гуманітарне право: загальний курс. МКЧХ, 2020. 398 с.

57. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса: Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. 145 с.

58. Міжнародне право поширюється на людей, які застосовують «роботов-вбивць». URL:

https://www.ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/mizhnarodne-pravo-poshyruuyetsya-na-lyudey-yaki-zastosovuyut-robotiv-vbivcy/?month=03&year=2016 (Дата звернення: 14.03.2020).

59. Можливості супермережі протиповітряної оборони (IBCS). URL: <https://defpol.org.ua/index.php/2011-07-25-15-56-49/847-mozhlyvosti-supermerezhi-protypovitrianoi-oborony/> (Дата звернення: 17.10.2020).

60. Мокренко П. В., Ядловська В. В. Огляд розвитку робототехніки. Частина 1. (Робототехніка до ХХ століття). *Автоматика, вимірювання та керування*. 2020. Вип. 2. С. 67-77.

61. Музика В. В. Атрибуція кібератак проти об'єктів критичної інфраструктури: визначення основних проблем та шляхів їх вирішення. дис.

... д-ра. філософії [081 – Право] / Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2022. 261 с.

62. Нестеренко О. В., Ковтунець О. В., Фаловський О. О. Інтелектуальні системи і технології: ввідний курс. Київ, НАУ, 2017. 90 с.

63. Нові тенденції розвитку озброєнь: роботи та нові фізичні принципи застосування. Оборонно-промисловий кур'єр. 2017. URL: <http://opk.com.ua/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83-%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BD%D1%8C-%D1%80%D0%BE%D0%B1>. (Дата звернення: 24.05.2020).

64. Ожеван М. А. Автоматизовані робототехнічні системи озброєнь: новий виклик воєнній безпеці України : аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень, 2017. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-02/Ozhevan-86924.pdf>. (Дата звернення: 14.03.2020).

65. Олизько В. В. Міжнародне право в епоху Середньовіччя. *Міжнародні читання присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського: матеріали- С Міжнародної конференції (м. Одеса, 22-23 жовтня 2010 року)*. Одеса. Фенікс. 2010. С. 64-67.

66. Павловський І. В. Напрямки реалізації військово-технічної політики України на сучасному етапі та у найближчому майбутньому. *Проблеми координації воєнно-технічної та оборонно-промислової політики в Україні. Перспективи розвитку озброєння та військової техніки. Тези доповідей на VII науково-технічній конференції*. Київ, 2019. С. 30-32.

67. Пересувається і стріляє без оператора. У США показали робопса-снайпера (фото). URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/495160-peredvigaetsya-i-strelyaet-bez-operatora-v-ssha-pokazali-robopsa-snaypera-foto> (Дата звернення: 28.09.2020).

68. Пилипенко В. П. Воєнні злочини у статутах міжнародних кримінальних трибуналів та Римському статуті Міжнародного кримінального суду. URL: http://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/5-_Pylypenko.pdf (Дата звернення: 04.04.2021).
69. Пилипенко В. П. Склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 110-116.
70. Пількевич І. А., Молодецька К. В., Сугоняк І. І., Лобанчикова Н. М. Основи побудови автоматизованих систем управління: Навчальник посібник. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 16 с.
71. Поплавський В. Я. Основні тенденції та напрямки розвитку безпілотних авіаційних комплексів у цивільній та військовій сферах. *Проблеми координації воєнно-технічної та оборонно-промислової політики в Україні. Перспективи розвитку озброєння та військової техніки. Тези доповідей на VII науково-технічній конференції*. Київ, 2019. С. 30-32.
72. Попович М. Г., Ковальчук О. В. Теорія автоматичного керування. Київ, Либідь, 2007. 657 с.
73. Правозахисники закликали заборонити розробку бойових роботів. URL: <https://zaborona.com/pravozakhysnyky-zaklykaly-zaboronyty-rozrobku-bojovuykh-robotiv/> (Дата звернення: 19.10.2020).
74. Приполова Л. І. Автономні системи зброї – новий виклик для міжнародного гуманітарного права. *IT право: проблеми та перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів III-ої Міжнародної науково-практичної конференції*. Львів, 2018 р. С. 27-30.
75. Про схвалення Основних напрямків розвитку озброєння та військової техніки на довгостроковий період. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.06.2017 № 398-р.

76. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2017 № 329.
77. Проектування комп'ютеризованих систем управління: Опорний конспект лекцій (спеціальності 6.050201 – системна інженерія). Тернопіль, ТНЕУ, 2017. 78 с.
78. Процес прийняття рішень під час бойових дій. Міжнародний комітет Червоного Хреста, 2018 URL: <https://www.mil.gov.ua/content/books/process0808.pdf> (Дата звернення: 17.12.2020).
79. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120-125.
80. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (Дата звернення: 03.02.2021).
81. Рудницький А. І. Перспективи розвитку автономних систем озброєння з урахуванням вимог міжнародного гуманітарного права. *Проблеми координації воєнно-технічної та оборонно-промислової політики в Україні. Перспективи розвитку озброєння та військової техніки. Тези доповідей на VII науково-технічній конференції*. Київ, 2019. С. 221-223.
82. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 208 с.
83. Сировой М. Новий виклик міжнародного гуманітарного права: зброя на нових фізичних принципах. URL: <https://khpg.org/1549538899> (Дата звернення: 22.10.2020).
84. Скорик А. Б. Аналіз особливостей побудови і застосування перспективних систем управління високоточною зброєю. Активні головки самонаведення. *Системи озброєння і військова техніка*, 2018, № 2. С. 36-43.

85. Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру. Щорічник СІПРІ 2019 Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. Oxford University Press, 2019. 608 с.
86. Теорія систем керування: підручник / В.І. Корнієнко, О.Ю. Гусєв, О.В. Герасіна, В.П. Щокін. Дніпро: НГУ, 2017. 497 с.
87. Топольницький В. В. Актуальні питання правового регулювання автономних систем зброї зі штучним інтелектом. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 392-396.
88. Требін М. П. Соціологія війни П. О. Сорокіна. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого*. 2016. № 3 (30). С. 95-107.
89. Усманов Ю. І. Міжнародно-правове забезпечення права на життя в умовах збройних конфліктів і ситуацій насильства всередині держави. озброєнь : дис... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2018. 215 с.
90. Цибуленко Е. М. Міжнародно-правове регулювання застосування звичайних озброєнь : дис... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 1999. 184 с.
91. Щорічник СІПРІ 2017 Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. Я. Дейвіс та Дж. Фокс (ред). Київ, 2018. 568 с.
92. Ярмакі В. Х. Галузеві принципи міжнародного гуманітарного права. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 1. С. 50-53.
93. 5 weapons that don't need a human to pull the trigger. URL: <https://www.pbs.org/newshour/world/5-weapons-that-dont-need-a-human-to-pull-the-trigger>. (Дата звернення: 02.01.2020).
94. A Guide to the Legal Review of New Weapons, Means and Methods of Warfare: Measures to Implement Article 36 of Additional Protocol I of 1977 International Committee of the Red Cross Geneva, January, 2006. https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/irrc_864_icrc_geneva.pdf. (Дата звернення: 02.01.2020).

95. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/nuremberg-tribunal-charter-1945> (Дата звернення: 02.02.2021).
96. Al-Dawoody A. Islamic law and international humanitarian law: An introduction to the main principles. URL: <https://library.icrc.org/library/docs/DOC/irrc-906-al-dawoody.pdf> (Дата звернення: 02.01.2020).
97. Alwardt C. Arms Control of Unmanned Weapons Systems. URL: <https://www.japcc.org/c-uas-arms-control-of-unmanned-weapons-systems>. (Дата звернення: 02.01.2020).
98. Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. 2001 Text adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, in 2001, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/56/10) // Yearbook of the International Law Commissionю 2001.
99. Asaro P. On Banning Autonomous Weapon Systems: Human Rights, Automation and Dehumanization of Lethal Decision-Making. *International Review of the Red Cross*. 2012. No. 94. P. 687-695.
100. Autonomous weapon systems - Q & A. URL: <https://www.icrc.org/en/document/autonomous-weapon-systems-challenge-human-control-over-use-force>. (Дата звернення: 14.03.2020).
101. Autonomous weapons: Decisions to kill and destroy are a human responsibility. URL <https://www.icrc.org/en/document/statement-icrc-lethal-autonomous-weapons-systems> (Дата звернення: 20.12.2020).
102. Autonomous weapons: Decisions to kill and destroy are a human responsibility. URL: <https://www.icrc.org/en/document/statement-icrc-lethal-autonomous-weapons-systems> (Дата звернення: 17.10.2020).

103. Autonomy Levels for Unmanned Systems' (National Institute of Standards and Technology, 6 June 2010 URL: http://www.nist.gov/el/isd/ks/autonomy_levels.cfm (Дата звернення: 19.05.2020).
104. Bayraktar TB2 Armed Unmanned Aerial Vehicle. URL: <https://www.turkishdefencenews.com/bayraktar-tb2-armed-unmanned-aerial-vehicle/> (Дата звернення: 02.03.2024).
105. Beard J.M. Autonomous Weapons and Human Responsibilities. *Georgetown Journal of International Law*. 2014. No 45. P. 617-665.
106. Bergen P., Tiedeman K. Washington's Phantom War: The Effects of the U.S. Drone Program in Pakistan. *Foreign Affairs*. Vol. 90. No. 4. P. 12-18.
107. Bolívar Railway Case (on merits). *Reports of International Arbitral Awards*. 1903. Vol. IX pp. 445-455.
108. Boulanin V. Mapping the Debate on Laws at the CCW: Taking Stock and Moving Forward. *Non-Proliferation Papers*. 2016. No 49. P. 1-16.
109. Case of British Interests in Spanish Morocco (1925) Spain v. Great Britain Arbitrator (Huber) appointed under a Special Agreement of 29 May 1923. *Reports of International Arbitral Awards*, vol. II, p. 614
110. Cassese A. The status of rebels under the 1977 Geneva Protocol on Non-international Armed Conflicts. *International and Comparative Law Quarterly*. 1981. Vol. 30. P. 429-503.
111. China and the U.S Are Fighting a Major Battle Over Killer Robots and the Future of AI. URL: <https://time.com/5673240/china-killer-robots-weapons/>. (Дата звернення: 02.01.2020).
112. Convention (VIII) relative to the Laying of Automatic Submarine Contact Mines. The Hague, 18 October 1907. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-viii-1907>. (Дата звернення: 02.01.2020).
113. Convention on Cluster Munitions, Dublin, 2008. URL: <https://www.un.org/disarmament/convention-on-cluster-munitions/> (Дата звернення: 19.08.2020).

114. Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction, 1972. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/bwc-1972> (Дата звернення: 19.08.2020).
115. Convention with Respect to the Laws and Customs of War on Land (Hague II), 1899. URL: https://avalon.law.yale.edu/19th_century/hague02.asp (Дата звернення: 30.09.2020).
116. Corfu Channel, U.K. v. Albania, Judgment, 1949 I.C.J. 4 (Apr. 9). URL: http://www.worldcourts.com/icj/eng/decisions/1949.04.09_corfu1.htm (Дата звернення: 30.09.2020).
117. Crootof R. The Killer Robots Are Here: Legal and Policy Implications. *Cardozo Law Review*. 2015. No. 36. P. 1837-1871.
118. David E., Principes de droit des conflits armes, *Precis de la Faculte de droit*. Bruxelles: Universite Libre de Bruxelles, Bruylant, 1994. 1144 p.
119. Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight, 29 November / 11 December 1868. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/st-petersburg-decl-1868>. (Дата звернення: 02.01.2020).
120. Defense Science Board. The Role of Autonomy in DoD Systems. *Task Force Report, US Department of Defense*, July 2012. 23-4. URL: <https://irp.fas.org/agency/dod/dsb/autonomy.pdf>. (Дата звернення: 15.08.2020).
121. Directive 3000.09; A US Department of Defense directive. URL: <https://www.esd.whs.mil/portals/54/documents/dd/issuances/dodd/300009p.pdf> (Дата звернення: 14.03.2020).
122. Dörmann K. International Committee of the Red Cross, Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 771 p.
123. Doswald-Beck L. Private military companies under international humanitarian law / L. Doswald-Beck in S. Chesterman, C. Lehnhardt (eds). *The*

Rise and Regulation of the Private Military Companies. Oxford: Oxford University Press, 2007. P. 127-145.

124. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. 2001 Text adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, in 2001, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/56/10). *Yearbook of the International Law Commission*. 2001. vol. II. P. 42

125. Draft Rules for the Limitation of the Dangers Incurred by the Civilian Population in Time of War, 1956. URL: <https://www.icrc.org/ihl/INTRO/420?OpenDocument> (Дата звернення: 30.09.2020).

126. Dunlap C. J. Accountability and Autonomous Weapons: Much Ado about Nothing? *Temple International and Comparative Law Journal*. 2016. No. 30. P. 63-91.

127. Estate of Jean-Baptiste Caire (France) v. United Mexican States, 7 June 1929. *Reports of International Arbitral Awards*. 2006. Vol. 5. P. 516.

128. Final Report National Security Commission on Artificial Intelligence. URL: <https://www.nscai.gov/wp-content/uploads/2021/03/Full-Report-Digital-1.pdf>. (Дата звернення: 02.01.2020).

129. Final Report of the Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects, 2013 sess, Agenda Item 13, UN Doc CCW/MSP/2013/10 (16 December 2013). URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=en/CCW/MSP/2013/10> (Дата звернення: 17.03.2020).

130. Finnin S. Mental Elements under Article 30 of the Rome Statute of the International Criminal Court: a Comparative Analysis. *International and Comparative Law Quarterly*. 2012, No 61. P. 325-381.

131. First Committee, Disarmament and International Security - Documents of the 68th Session, General Assembly of the United Nations. URL: <http://www.un.org/en/ga/first/68/documentation.shtml> (Дата звернення: 14.03.2020).
132. Fontes R., Kamminga J. Ukraine: a Living Lab for AI Warfare. National Defence Magazine. URL : <https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2023/3/24/ukraine-a-living-lab-for-ai-warfare> (Дата звернення: 02.03.2024).
133. French Company of Venezuelan Railroads Case. *Reports of International Arbitral Awards*. 1905. Vol. X pp. 285-355.
134. Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hung. v. Slov.), 1997 I.C.J. 7 (Sept. 25). URL: http://www.worldcourts.com/icj/eng/decisions/1997.09.25_gabchkovo.htm (Дата звернення: 18.12.2020).
135. Gasser H.P. International Humanitarian Law: An Introduction. URL: <https://icrcndresourcecentre.org/wp-content/uploads/2016/03/EnglishTotal.pdf> (Дата звернення: 17.10.2020).
136. Georges Pinson (France) v. United Mexican States. *Reports of International Arbitral Awards*. 1928. Vol. V. P. 325
137. Giacca G. Notes, CCW Meeting of Experts on LAWS. *Challenges to International Humanitarian Law*. 2016. P. 1-19.
138. Global Rights Compliance. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні (оновлено) Київ, Україна Вересень 2020 р. 368 с.
139. Heinemann N. Why the war in Ukraine makes lethal autonomous weapon systems more likely. URL: <https://polis180.org/polisblog/2022/06/22/why-the-war-in-ukraine-makes-lethal-autonomous-weapon-systems-more-likely/> (Дата звернення 28.09.2020)
140. Hall C. K. The First Proposal for an International Criminal Court, *International Review of the Red Cross*, 1998, No. 7. P. 57-70.

141. Hancock P., Scallen S.F. Allocating Functions in Human-Machine Systems. *The Integrative Science*. 1998. No 5. P. 521-545.
142. Hantos K. M., Lakner R., Gerzson M. Intelligent Control Systems: An Introduction with Examples. Hamburg: Kluwer Academic Publishers, 2004. 922 p.
143. Heather R. The Strategic Robot Problem: Lethal Autonomous Weapons in War. *Journal of Military Ethics*. 2014. No 13(3). P. 211-263.
144. Henckaerts J.M., Doswald-Beck L. Customary International Humanitarian Law. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 689 p.
145. Heys C. Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions, Human Rights Council, 23rd sess, Agenda Item 3, UN Doc A/HRC/23/47 (9 April 2013). URL: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session23/A-HRC-23-47_en.pdf (Дата звернення: 14.03.2020).
146. Human Rights Watch, Mind the Gap: The Lack of Accountability for Killer Robots (April 2015). URL: <https://www.hrw.org/report/2015/04/09/mind-gap/lack-accountability-killer-robots> (Дата звернення: 28.09.2020).
147. Human Rights Watch. Losing Humanity: The Case against Killer Robots. 2012. URL: <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/Losing%20Humanity%20Executive%20Summary.pdf> (Дата звернення: 19.08.2020).
148. ICRC Position on Autonomous Weapon Systems. May 2021. URL: <https://www.icrc.org/en/document/icrc-position-autonomous-weapon-systems> (Дата звернення: 14.01.2022).
149. ICRC Position on Autonomous Weapons Systems, 2021. URL: <https://www.icrc.org/en/document/icrc-position-autonomous-weapon-systems> (Дата звернення: 21.10.2020).
150. Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field, prepared by Francis Lieber, LL.D., Originally Issued as General Orders No. 100,

- Adjutant General's Office, 1863. Washington, 1898. URL: http://avalon.law.yale.edu/19th_century/lieber.asp (Дата звернення: 02.02.2021).
151. International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts. 32nd International Conference of the Red Cross and Red Crescent, Geneva, Switzerland, 8-10 December 2015. URL: <https://www.icrc.org/en/document/international-humanitarian-law-and-challenges-contemporary-armed-conflicts> (Дата звернення: 03.12.2020).
152. International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts. URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/icrc-ihl-and-challenges-contemporary-armed-conflicts>. (Дата звернення: 01.12.2020).
153. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (Дата звернення: 04.01.2020).
154. Ivanov D. V., Korzhenyak A. M., Lapikhina E. S. Lethal autonomous weapons systems and international law. *Московский журнал международного права*. 2021. № 3. С. 6-19.
155. Kalshoven F., Zegveld L. Constraints on the Waging of the War. 4th ed., Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 308 p.
156. Kastan B. Autonomous Weapons Systems: A Coming Legal “Singularity”? *Journal of Law, Technology and Policy*. 2013. No 1. P. 45-90.
157. Keaten J. Nations renew talks on ‘killer robots’ as deal hopes narrow. URL: <https://apnews.com/article/technology-business-europe-geneva-united-nations-556a0dad060893c769d0daa0bdf6af10>. (Дата звернення: 05.01.2022).
158. Kleffner J.K. The applicability of international humanitarian law to organized armed groups. *International Review of the Red Cross*. 2011. Vol. 93. P. 443-461. P.

159. Kotliarenko, O. P., Prypolova, L. I. The thoretical-legal aspects of legalization of weapons with artificial intelligence: to the issues of conventional regulation. *Comparative-analytical law*. 2020. № 1. P. 103-106.
160. Krishnan A. *Killer Robots: Legality and Echicality of Autonomous Weapons*. London: Ashgate Publishing Ltd, 2009. 212 p.
161. *Law Reports of Trials of War Criminals*. Selected and prepared by The United Nations War Crimes Commission. Vol. X. The I.G. Farben and Krupp Tirals. URL: https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/Law-Reports_Vol-10.pdf (Дата звернення: 04.03.2021).
162. *Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970)*, Advisory Opinion I.C.J. Reports 1971, p. 16.
163. *Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in armed Conflict*, Advisory Opinion, 1996 I.C.J. 66 (July 8) URL: <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf> (Дата звернення: 15.08.2020).
164. Letter dated 8 March 2021 from the Panel of Experts on Libya established pursuant to resolution 1973 (2011) addressed to the President of the Security Council. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/037/72/PDF/N2103772.pdf?OpenElement>. (Дата звернення: 02.01.2020).
165. Letter dated 9 December 2016 from the Chair of the Security Council Committee established pursuant to resolution 1540 (2004) addressed to the President of the Security Council.
166. Lubell N., Pejic J., Simmons C. *Guidelines on Investigating Violations of International Humanitarian Law: Law, Policy and Good Practice*. Geneva Academy of International Humanitar. 2019. 75 p. URL: <https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Guidelines%20on%20Investigating%20Violations%20of%20IHL.pdf> (Дата звернення: 07.11.2020).

167. Marcus W. *Autonomy in the Battlespace: Independently Operating Weapon Systems and the Law of Armed Conflict*. URL: https://www.researchgate.net/publication/256045675_Autonomy_in_the_Battlespace_Independently_Operating_Weapon_Systems_and_the_Law_of_Armed_Conflict (Дата звернення: 28.09.2020).
168. Maurer P. *The use of armed drones must comply with laws*. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/interview/2013/05-10-drone-weapons-ihl.htm> (Дата звернення: 07.11.2020).
169. McClelland J. *The Review of Weapons in Accordance with Article 36 of Additional Protocol I*. *International Review of the Red Cross*. 2003. No. 85. P. 397-415.
170. McFarland T. *Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict: Compatibility with International Humanitarian Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2020. 240 p.
171. *Meaningful Human Control is not a Game: Time for a Ban*. CCW Report, 2021. URL: <https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/ccw/2021/gge/reports/CCWR9.1.pdf> (Дата звернення: 14.05.2020).
172. *Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects*. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=en/ccw/msp/2014/3> (Дата звернення: 17.05.2020).
173. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicar. v. U.S.)*, 1986 I.C.J. 14 (June 27). URL: http://www.worldcourts.com/icj/eng/decisions/1986.06.27_military_paramilitary.htm. (Дата звернення: 05.03.2020).
174. Oppenheim L. *International Law. A Treatise. Volume 2 (of 2)*. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/41047> (Дата звернення: 28.09.2020).

175. Parasuraman R., Shridan T. B. A Model for Types and Levels of Human Interaction with Automation. *IEEE Transactions on Systems, Man and Cybernetics*. 2000. No. 30(3). P. 288-340.
176. Pilloud C., Pictet J. Protocol I – Article 57. Precautions in Attack./ Sandoz Y., Swinarski C, Zimmermann B. (eds.). *Commentary to the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. Amsterdam: Martinus Nijhoff, 1987. P. 677-689.
177. Preux J. de. Protocol I – Article 36 – New Weapons / Sandoz Y., Swinarski C, Zimmermann B. (eds.). *Commentary to the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. Amsterdam: Martinus Nijhoff, 1987. P. 421-480.
178. Prosecutor v Bemba Gombo (Judgment) (International Criminal Court, Trial Chamber III, Case No ICC-01/05-01/08, 21 March 2016).
179. Prosecutor v Blaškić (Judgement) (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Appeals Chamber, Case No IT-95-14-A, 29 July 2004).
180. Prosecutor v Dusko Tadic. Decision On The Defence Motion For Interlocutory Appeal On Jurisdiction, 2 October 1995.
181. Prosecutor v Furundžija (Judgement) (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Trial Chamber, Case No IT-95-17/1-T, 10 December 1998).
182. Prosecutor v Katanga (Trial Judgment) (International Criminal Court, Trial Chamber II, Case No ICC-01/04-01/07, 7 March 2014).
183. Prosecutor v Mucić (Judgement) (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Trial Chamber, Case No IT-96-21-T, 16 November 1998).
184. Prosecutor v Stanislav Galic Case No. IT-98-29-T.
185. Prosecutor v Taylor (Judgement) (Special Court for Sierra Leone, Trial Chamber II, Case No SCSL03-01-T, 18 May 2012).
186. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I),

8 June 1977. Commentary of 1987. New weapons. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=F095453E41336B76C12563CD00432AA1>. (Дата звернення: 07.03.2020).

187. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. Commentary of 1987 Basic Rules. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/COM/470-750044?OpenDocument> (Дата звернення: 15.08.2020).

188. Proud R. W., Hart J. J. Methods for Determining the Level of Autonomy to Design into a Human Spaceflight Vehicle: A Function Specific Approach. *Report, NASA Johnson Space Center*, 2003. P. 4.

189. Puerto Cabello and Valencia Railway Case (on merits). *Reports of International Arbitral Awards*. 1903. Vol. IX pp. 510-533.

190. Rauch E. Intervention. *Military Law and Law of War Review*. 2013. No. 22. P. 291-293.

191. Report of the 2016 Informal Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS) (Advanced Version). URL: [http://www.unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/DDC13B243BA863E6C1257FDB00380A88/\\$file/ReportLAWS_2016_AdvancedVersion.pdf](http://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/DDC13B243BA863E6C1257FDB00380A88/$file/ReportLAWS_2016_AdvancedVersion.pdf) (Дата звернення: 14.05.2020).

192. Report of the 2017 Group of Governmental Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS). Geneva, 2017. URL: <https://www.reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/ccw/2017/laws/documents> (Дата звернення: 18.10.2020).

193. Report of the 2017 Informal Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS) (Advanced Version). URL: [http://www.unog.ch/80256EDD006B8954/\(httpAssets\)/DDC13B243BA863E6C1257FDB00380A88/\\$file/ReportLAWS_2017_AdvancedVersion.pdf](http://www.unog.ch/80256EDD006B8954/(httpAssets)/DDC13B243BA863E6C1257FDB00380A88/$file/ReportLAWS_2017_AdvancedVersion.pdf) (Дата звернення: 14.05.2020).

194. Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General Pursuant to Security Council Resolution 1564 of 18 September 2004. Geneva, 25 January 2005.
195. Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Philip Alston. Addendum Study on targeted killings. A/HRC/14/24/Add.6. URL: <https://undocs.org/en/A/HRC/14/24/Add.6> (Дата звернення: 14.03.2020).
196. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 2001. Text adopted by the Commission at its fifty-third session, in 2001, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (Дата звернення: 02.02.2021).
197. Responsibility of States for internationally wrongful acts: resolution / adopted by the General Assembly (A/56/589 и Corr.1)] 56/83. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/454412> (Дата звернення: 17.12.2020).
198. Rickli J.M. CCW Meeting of Experts on LAWS: Overarching Issues. April, 2015. URL: <https://www.gcsp.ch/dr-jean-marc-ricklis-publication> (Дата звернення: 14.01.2020).
199. Roff H. The Strategic Robot Problem: Lethal Autonomous Weapons in War. *Journal of Military Ethics*, 2014, № 13. P. 211-290.
200. Russel S.R. How People Anthropomorphize Robots. *Proceedings of the 3rd ACM/IEEE International Conference on Human Robot Interaction*. 2008. URL: https://www.researchgate.net/publication/221473571_How_people_anthropomorphize_robots (Дата звернення: 19.05.2020).
201. Sassoli M. Autonomous Weapons and International Humanitarian Law: Advantages, Open Technical Questions and Legal Issues to be Clarified. *International Law Studies*. 2014. Vol. 90. p. 308-340.

202. Sassoli M. Responsibility of States for Violations of International Humanitarian Law. *International Review of the Red Cross*. 2002, Vol. 84, No 846.
203. Scharre P. Between a Roomba and a Terminator: What is Autonomy? URL: <https://warontherocks.com/2015/02/between-a-roomba-and-a-terminator-what-isautonomy/?singlepage=1> (Дата звернення: 19.05.2020).
204. Schmitt M. N. Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance. *Virginia Journal of International Law*. 2010. No. 50. P. 796-845.
205. Schmitt N.M. *Essays on Law and War at the Fault Lines*. T M C Asser Press, 2012. 287 p.
206. Schwarz E. The (im)possibility of meaningful human control for lethal autonomous weapon systems. URL: <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2018/08/29/im-possibility-meaningful-human-control-lethal-autonomous-weapon-systems/> (Дата звернення: 28.09.2020).
207. Security Council Resolution S/Res/1540, 28 April 2004. URL: <https://www.un.org/disarmament/wmd/sc1540/> (Дата звернення: 17.12.2020).
208. Security Council Resolution S/Res/1316, 23 August 2000 URL: <http://unscr.com/en/resolutions/106> (Дата звернення: 17.12.2020).
209. Security Council Resolution S/Res/1393, 31 January 2002 URL: <https://digitallibrary.un.org/record/170257/> (Дата звернення: 17.12.2020).
210. Security Council Resolution S/Res/1417, 14 June 2002 URL: <http://unscr.com/en/resolutions/1417> (Дата звернення: 17.12.2020).
211. Security Council Resolution S/Res/1721, 1 November 2006 URL: <https://www.un.org/disarmament/wmd/sc1540/> (Дата звернення: 17.12.2020).
212. Security Council Resolution S/Res/43, 1 April 1948 URL: <http://unscr.com/en/resolutions/43/> (Дата звернення: 17.12.2020).
213. Security Council Resolution S/Res/954, 4 November 1994 URL: <http://unscr.com/en/resolutions/954> (Дата звернення: 17.12.2020).

214. Sharkey N. Grounds for Discrimination: Autonomous Robot Weapons. *RUSI Defence Systems*, 2008, No. 1. P. 81-89.
215. Sinha M.K. Hinduism and International Humanitarian Law. *International Review of the Red Cross*. 2005. Vol. 85. No 858. P. 67-69.
216. Sivakumaran S. Binding armed opposition groups. *International and Comparative Law Quarterly*. 2006. Vol. 55. P. 381–393.
217. Statement by Mr Christof Heyns, Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions, UN GAOR, 3rd Comm, 65th sess, Agenda Item 68(a) (22 October 2010). URL: https://digitallibrary.un.org/record/693619?ln=zh_CN (Дата звернення: 14.03.2020).
218. Stopping Killer Robots Country Positions on Banning Fully Autonomous Weapons and Retaining Human Control. URL: <https://www.hrw.org/report/2020/08/10/stopping-killer-robots/country-positions-banning-fully-autonomous-weapons-and>. (Дата звернення: 02.01.2020).
219. Stürchler N., Siegrist M. A “Compliance-Based” Approach to the Autonomous Weapons Systems. URL <https://www.ejiltalk.org/a-compliance-based-approach-to-autonomous-weapon-systems/> (Дата звернення: 22.12.2020).
220. Sullins J. When is a Robot a Moral Agent. *International Review of Information Ethics*. 2006. No. 6. P. 23-45.
221. The Application of International Humanitarian Law and Fundamental Human Rights, in Armed Conflicts in which Non-State Entities are Parties. Institut de Droit International. Session of Berlin 1999.
222. The facts about digital dehumanisation. URL: <https://www.stopkillerrobots.org>. (Дата звернення: 16.05.2020).
223. The Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, ICJ Reports 1996 URL: <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf> (Дата звернення: 30.09.2020).

224. The UK Approach to Unmanned Aircraft Systems. Joint Doctrine Note 2/11 (JDN 2/11), dated 30 March 2011, is promulgated as directed by the Chiefs of Staff. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/644084/20110505-JDN_2-11_UAS_archived-U.pdf (Дата звернення: 14.03.2020).
225. Waytt A. So Just What is a Killer Robot? Detailing the Ongoing Debate around Defining Lethal Autonomous Weapon Systems. *Wild Bule Yonder*. 2020. No. 8. P. 68-81.
226. What Is the Phoenix Ghost Drone: New Details Revealed. URL: https://en.defence-ua.com/weapon_and_tech/what_is_the_phoenix_ghost_drone_new_details_revealed-3654.html (Дата звернення: 02.03.2024).
227. Zimmermann B. Protocol I – Article 3 – Beginning and End of Application / Sandoz Y., Swinarski C, Zimmermann B. (eds.). *Commentary to the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. Amsterdam: Martinus Nijhoff, 1987. P. 65-102.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Меликов Руслан Гюндуз Огли. Автономні системи озброєння та принцип розрізнення в міжнародному гуманітарному праві. *Право і суспільство*. 2021. №6. С. 315 – 320. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/46.pdf

2. Меликов Руслан Гюндуз Огли. Методологія врегулювання нових типів озброєння засобами міжнародного гуманітарного права: становлення та розвиток. *ScienceRise: Juridical Science*. 2021. №4 (18). С. 42 – 45 URL: http://journals.uran.ua/sr_law/article/view/247459/247733

3. Меликов Р. Г. Відповідальність держав за порушення МГП при застосуванні автономних систем озброєнь. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 883-886. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2022/216.pdf

4. Меликов Р. Г. Застосування автономних систем озброєння під час російсько-української війни: нові виклики міжнародному гуманітарному праву. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 619-622. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2023/145.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

5. Меликов Руслан Гюндуз огли. Автономні системи озброєнь: виклик міжнародному праву. *Правове життя сучасної України* : міжнародна науково-практична конференція, (м. Одеса, 15 травня 2020 р)/ відп. ред. М.Р.

Аракелян. Одеса : видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 65 – 67. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/>

6. Меликов Руслан Гюндуз огли. До питання про необхідність врегулювання автономних систем озброєнь міжнародним гуманітарним правом. *Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Львів, 14–15 серпня 2020 року). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 133 - 136 URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/31461>

7. Меликов Руслан Гюндуз огли. Використання автономних повітряних дронів в конфліктах та міжнародне гуманітарне право. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Запоріжжя, 23 - 24 жовтня 2020 року). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2020. С. 36-40.

8. Меликов Руслан Гюндуз огли. Автономні системи озброєння в світлі відповідальності за дотримання принципу розрізнення. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики* : XIV Міжнародна науково-практична конференція, (м. Миколаїв, 2-3 грудня 2021 року). Миколаїв, 2021. С. 315–321.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Висновки і положення дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати дисертаційного дослідження доповідалися на міжнародних науково–практичних конференціях, серед яких, зокрема: Міжнародна науково–практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.); Міжнародна науково – практична конференція «Проблеми та стан дотримання і захисту прав людини в Україні» (м. Львів 14-15 серпня 2020 р.); Міжнародна науково – практична конференція «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування» (м. Запоріжжя, 23 - 24 жовтня 2020 р.); XIV Міжнародна науково-практична конференція «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики» (м. Миколаїв, 2-3 грудня 2021 р.).